

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Institut mezioborových studií

Současné problémy náhradní péče a situace českých dětí a jejich práv

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Vedoucí diplomové práce:
JUDr. Miloslava Kejdová, CSc.

Vypracoval:
Bc. Martin Bezděk

Brno 2012

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma „*Současné problémy náhradní péče a situace českých dětí a jejich práv*“ zpracoval samostatně a použil jen literaturu uvedenou v seznamu použitých pramenů a literatury, který je součástí této práce. Elektronická a tištěná verze diplomové práce jsou totožné.

Ve Zruči nad Sázavou dne 6. 2. 2012

.....

Bc. Martin Bezděk

Poděkování

Děkuji paní JUDr. Miloslavě Kejdové, CSc. za velmi užitečnou metodickou pomoc, kterou mi jako vedoucí mé diplomové práce poskytla. Dále bych chtěl poděkovat své rodině za podporu a trpělivost.

Bc. Martin Bezděk

OBSAH

ÚVOD	5
1 PODMÍNKY PRO ZDRAVÝ VÝVOJ DÍTĚTE	7
1.1 Zákonitosti vývoje osobnosti dítěte	7
1.2 Předpoklady správného přístupu k dítěti	10
1.3 Význam rodiny pro vývoj dítěte	13
1.4 Problémy současné rodiny	17
2 SYSTÉM NÁHRADNÍ PÉČE O DĚTI A MLADISTVÉ V ČR	26
2.1 Základní principy systému	26
2.2 Výběr legislativních předpisů upravující oblast náhradní péče o děti a mladistvé	38
2.3 Náhradní rodinná péče	40
2.4 Institucionální náhradní péče	46
3 PORUŠOVÁNÍ PRÁV DĚTÍ	56
3.1 Dodržování a hájení práv dětí žijících v náhradní resp. následné péči	62
3.2 Odpovědné subjekty a vývoj odpovědnosti za systém náhradní péče	67
4 SROVNÁNÍ PĚSTOUNSKÉ A INSTITUCIONÁLNÍ PÉČE	70
4.1 Vývoj dítěte v dětském domově	73
4.2 Odlišnosti ústavní výchovy od výchovy dítěte v náhradní rodině	79
4.3 Projevy náhradní péče dospělém věku	81
PRAKTICKÁ ČÁST	89
ZÁVĚR	106
RESUMÉ	114
ANOTACE	116
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	117
PŘÍLOHY	122

ÚVOD

„Nejlepší zájem dítěte musí být předním hlediskem při veškerých postupech týkajících se dětí, ať už konaných veřejnými nebo soukromými zařízeními sociální péče, soudy, správními nebo zákonodárnyými orgány“.

(Úmluva o právech dítěte, čl. 3, odst. 1, 1989, in: Matějček et. 1999, str. 59)

Studium sociální pedagogiky na Univerzitě Tomáše Bati – Institutu mezioborových studií v Brně mi odhalilo řadu souvislostí a zákonitostí lidské existence, dosud v mém životě pouze tušených. Sociální pedagogika je oborem zprostředkovávajícím pomoc v obtížných situacích životní dráhy a i mně samotnému pomohla při konsolidaci vlastního života a změně některých hodnot a názorů. Osobně jsem se setkával s problematikou sociální oblasti ve svém povolání, ale teprve studium tohoto vědního oboru mi pomohlo uvědomit si hloubku problémů, které se nás zásadně týkají a které si většina z nás v dnešní překotné a povrchní době neuvědomuje nebo uvědomovat nechce.

Při volbě tématu bakalářské práce v roce 2009 jsem se zaměřil na mně důvěrně známé prostředí „našeho“ Dětského domova ve Zruči nad Sázavou a společně s vedoucí práce JUDr. Miloslavou Kejdivou, CSc., jsme se pokusili zmapovat situaci v oblasti následné péče, tedy formě pomoci při zásadní životní události dětí odcházejících z institucionální výchovy do samostatného života. V oblasti náhradní výchovy dětí obecně totiž vidíme ideální příležitost pro uplatnění oboru sociální pedagogika, protože stejně jako tato vědní disciplína, je i zde oblast problémů multidisciplinární a tím je podmíněn i rozsah spektra nástrojů aplikovaných při jejich řešení. Nejčastěji vymezovaná paradigmatata sociální pedagogiky, totiž profylaxe, kompenzace a biodromální pedagogická integrace, jsou téměř flagrantním vymezením hlavních terapeutických činností v tomto prostředí. Proto i zaměření této diplomové práce vychází ze stejné problematiky, a to právě na základě zkušeností a poznatků získaných při zpracovávání předešlého tématu. Aktuálnost práce pak je podle našeho názoru umocněna současnou snahou o sanaci systému náhradní péče, rušení či redukci některých státních zařízení v rámci vize nových způsobů poskytování náhradní výchovy.

V práci jsme se v úvodu pokusili o vymezení zásadních okolností na zdravý vývoj dítěte a pozitivních i negativních vlivů v prostředí původní rodiny. Důležitý nám připadá vývoj

rodinných vztahů i pojetí základních funkcí rodiny a rodinných rolí, determinovaný změnami ve společenském vývoji v kontextu postmoderní doby. V další části se pak zaměříme na systém náhradní výchovy s jeho základními principy a uvádíme zde i příslušnou část legislativní úpravy, která se týká hájení práv znevýhodněných dětí, opatřenou našimi komentáři. V třetí části zmiňujeme některé případy porušování práv dětí a pokusíme se vymezit odpovědné subjekty za systém náhradní péče o děti a mladistvé v ČR. V kapitole čtvrté pak srovnáváme institucionální a náhradní rodinnou péči. Protože práce je pojata jako kvalitativní, praktická část je věnována komparaci a recenzi dvou zásadních prací, které ovlivnily nazírání na tuto problematiku, a to Výzkumu psychické deprivace, který provedl kolektiv autorů v čele s prof. Matějčkem a Hodnocení systému péče o ohrožené děti (MVČR, MŠMT). Na oba výzkumy jsme se pokusili nahlédnout v jiných souvislostech, zejména z pohledu doby a okolností vzniku a změn společenských vztahů majících vliv na interpretaci jejich závěrů.

Protože tento text se pokouší mapovat situaci náhradní péče v České republice, tvůrci vychází z odborných prací zejména našich autorů a legislativy ČR včetně mezinárodních smluv do ní transportovaných. Hlavním pramenem jsou pak práce profesora Matějčka a kolektivu jeho spolupracovníků a následovníků. Tak je tomu zejména proto, že podle našeho názoru tyto odborné materiály přesahují rámec systému náhradní péče o děti a mladistvé v ČR a obecně jsou závěry z nich vyplývající považovány za jakési univerzálně platné východisko určující základní hypotézy a způsob jejich výkladu.

Jedná se tedy o téma závažné a velice široké, proto si neklademe za cíl postihnout tuto problematiku komplexně. Naším cílem je především shrnout a posoudit dostupné informace, identifikovat základní nedostatky a vývoj ve fungování celého systému náhradní výchovy a na tomto základě navrhnout některá možná řešení. Chceme se pokusit odpovědět na otázku, zda je současná institucionální náhradní výchova skutečně pro vývoj dětí natolik znevýhodňující, aby vyžadovala tak razantní a překotné změny systému, jaké se chystají, a zda jsou práva dětí v náhradní výchově koncepčně a transparentně vymezena a dostatečně hájena.

1 PODMÍNKY PRO ZDRAVÝ VÝVOJ DÍTĚTE

1.1 Zákonitosti vývoje osobnosti dítěte

Pokud chceme definovat pojem „osobnost“, nabízí se řada psychologických výkladů, např. Vágnerové (2004) a Čápa (1997) i dalších současných odborníků z oboru psychologie, mezi něž patří i Helus (2004), jenž se ztotožnil s třemi vymezeními osobnosti:

- **„Osobnost je jedinec jako psychologický celek.** Tím máme na mysli, že osobnost se skládá z nějakých částí, které neexistují na sobě nezávisle, ale jsou propojeny, navzájem spolu souvisejí, dohromady tvoří jednotu individua.
- **Osobnost je člověk jako subjekt.** Tím zdůrazňujeme, že hovořit o osobnosti znamená vyzdvihovat do centra pozornosti člověka jako rozhodující se a jednající bytost, jako toho, kdo je zdrojem akce, tvůrcem, iniciátorem, původcem.
- **Osobnost je to, čím se člověk liší od druhých lidí.** Tím zdůrazňujeme, že se chceme orientovat na individuální svéráz, jedinečnost, sebevyhranění a sebevyjádření jedince v jeho nezastupitelnosti.“ (2009, s. 103).

Hovoříme-li však o osobnosti dítěte, není toto vymezení podle Heluse zcela aplikovatelné zejména proto, že na dítě musíme pohlížet jako na osobnost teprve se vyvíjející, směřující k tomu, čím je osobnost jako dospělá individualita definována. Helus proto tvrdí, že: *„Dítě je osobností v dynamice jejího konstituování.“* (2004, s. 85).

Termín „dítě“ je vymezen v Úmluvě o právech dítěte (1989, část 1., čl. 1.) následovně: „Dítětem se rozumí lidská bytost mladší 18 let ...“. Někteří autoři také uvádějí, že na otázku: „Kdo je dítě?“ - lze odpovědět formálně, tedy určit věkové rozmezí, v němž jedinec je dítětem, nebo odpověď může být obsahová, což znamená určení, co se vlastně v daném věkovém období odehrává. Z toho vyplývá, že počátek dětství je jasný – je jím zrození – jeho ukončení však již tak jasné není. Například Helus (2004), za klíčový mezník považuje věk 15 let, ale zároveň ihned připouští k tomuto limitu přesah. Do patnácti let se podle něj odehraje většina zásadních změn, završuje se tělesná proměna, včetně dosažení sexuální zralosti a celý komplex vzájemně determinujících biologických, psychologických, sociálních a dalších souvislostí. Případný přesah v pojetí toho, co je dětství, pak definuje závislostí na rodičích, legislativou a vidí jej

v osmnáctém roku života. Za jeden z hlavních znaků sociální dospělosti pak lze chápat profesionalizaci, která zakládá socioekonomickou nezávislost jedince, přirozený důsledek normálně proběhnuvší separace (Matějček, 1969).

Obecný průběh vývoje determinují určité faktory. Vágnerová (2000) hovoří o dědičnosti a faktorech vnějšího prostředí, mezi nimiž dochází k interakci. U některých našich i zahraničních odborníků (Čáp, 1997) se setkáváme ještě s dalším faktorem, který s přibývajícím věkem vývoj stále více určuje a tím je autoregulace. Postupně prosazujeme svá přání a rozhodnutí, bereme odpovědnost sami za sebe, v žádném případě však nemizí vliv genotypu a prostředí. Mezi autoregulací, dědičností a vnějším prostředím také dochází ke vzájemnému ovlivňování. Z publikace Vágnerové (2000) je patrné, že všechny dědičné dispozice se nemusí projevit stejnou měrou, jsou závislé i na vnějším prostředí. Opačně také platí, že vliv prostředí nemusí být vždy stejný, může být pozměněn i samotnou dědičnou informací.

Psychický vývoj jedince se uskutečňuje jednak zráním (konkrétní podoba dědičnosti), tedy zákonitou posloupností vývojových změn (Vágnerová, 2005) a učením, tedy získáváním zkušeností a formováním osobnosti jedince během jeho života (Čáp, 1997). Helus (2004) tento fakt obohacuje o názor, že na vývoji se podílí více odlišných činitelů a ke dvěma již zmíněným přidává socializaci, edukaci a seberozvojové úsilí, kdy každý následující činitel přebírá dominantní roli.

V odborné literatuře (srov. Jedlička et 2004; Vágnerová, 2005; Čáp, 1997) se dozvídáme, že existuje celá řada vývojových teorií, která v psychickém vývoji jedince upřednostňuje učení, nebo opačně rozvoj vrozených dispozic (zrání). V následujícím textu se je pokusíme nastínit a porovnat.

Erik H. Erikson (1963, in: Jedlička, 2004) vyložil socializaci jako pořadí osmi životních etap, pro něž jsou typické charakteristické problémy. Ty musí jedinec od začátku svého života až po stáří vyřešit a zvládnout. Posun do další vývojové etapy je charakterizován krizí a je podmíněn vyřešením předchozího vývojového problému. Pokud tomu tak není, další duševní vývoj jedince stagnuje, každá fáze je totiž pro něco zvláště důležitá a každá je tedy i jinak citlivá na specifické vnější vlivy. Následkem toho je i různě citlivá na ochuzení o určité podněty, čili na určitou deprivaci situaci (Matějček, 1997). Za důkaz zdárného překonávání krizí a přirozené kontinuity vývoje, považuje pak nejen Erikson nalézání vlastní identity - našeho pravého Já. Erikson (et. Helus, 2004) obrazně demonstuje tuto skutečnost odkazem na výrok Martina

Luthera: „Zde stojím a nemohu jinak“. K Eriksonovi dnešní biodromální psychologie (Říčan, 1990) dodává, že se tu nepřipravuje jen fáze bezprostředně následující, ale že ohlasy dobrého nebo špatného prožití jedné životní etapy se mohou promítnout až kamsi daleko dopředu. Na to ostatně navazují deprivací studie (např. Matějček, Langmeier, Bubleová, Kovařík). Autoři v nich dokazují, že psychická deprivace v útlém věku se za určitých okolností může promítat prakticky do celého dalšího života.

Další vývojová koncepce, jejímž autorem je Jean Piaget, se týká stadií intelektuálního vývoje dítěte. Když se Piaget (Piaget, Inhelderová; 1997) snažil porozumět kognitivnímu vývoji člověka, zjistil, že dítě do určitého věku není psychicky schopné převzít specifické role.

Nabízí se tedy vysvětlení, že Piaget v psychickém vývoji jedince upozorňoval na důležitost zrání (Čáp, 1997).

Těmito jednotlivými stadii vývoje osobnosti jsou:

1. stadium senzomotorické,
2. stadium předoperační,
3. stadium konkrétních operací,
4. stadium formálních operací.

Piaget apeluje na univerzální platnost těchto stadií a na nutnost jejich znalosti a přizpůsobení se jim při výchově dítěte.

Na vývojovou teorii Piageta navazuje ruský psycholog L. S. Vygotskij (1976, in: Čáp, 1997). Vygotskij ve vývoji dítěte podtrhuje význam sociálního prostředí, úlohu kultury, výchovy a vyučování, podněcující rozvoj intelektových schopností dítěte.

Nelze opomenout také situační faktory ovlivňující vývoj osobnosti dítěte; konkrétně máme na mysli jeho životní prostředí, které může vývoj člověka situačně či výchovně podpořit, nebo být překážkou, může vývoj přímo formovat nebo dokonce anticipačně vyvolávat určité jednání (Krauz, 2009).

Krauz (2009) také prostředí dále diferencuje na **mikroprostředí, mezoprostředí a makroprostředí**.

Mikroprostředím autor rozumí především rodinu dítěte, spontánně vzniklou skupinu dětí při hrách, školní třídu, družinu, zájmový či sportovní kroužek.

Mezoprostředí podle něj označuje obec, sídliště, jejich okolí, region s jeho podmínkami přírodními, ekonomickými a kulturními.

Makroprostředí je podle něj souhrn podmínek pro život v příslušné zemi ovlivněný dobou. Jako důležitý je v rámci makroprostředí vyzdvihován vliv globalizace.

Z výše uvedeného je patrné, že význam sociálního prostředí dítěte, ať už širšího či užšího, umocňuje také jedincovo aktivní ovlivňování sebe sama již zmíněnou autoregulací a sebevýchovou.

Formování zdravého vývoje osobnosti dítěte je tedy závislé na souhře velkého počtu podmínek. V současnosti je všeobecně uznáváno, že formování dětské osobnosti včetně jeho složky psychické, fyzické i sociální, je od nejútlejšího věku podstatně ovlivňováno především rodinou dítěte, primárním prostředím, kde vyrůstá (srov. Matějček, 1986; Vágnerová, 1999; Helus, 2004; Krauz, 2006).

1.2 Předpoklady správného přístupu k dítěti

Je-li vývoj dítěte již od samého počátku ovlivňován jeho nejužším prostředím, tedy zpravidla jeho rodinou („*dítě a jeho lidé*“ - Matějček, 1986), potom velmi záleží na postoji a přístupu lidí (interakci) v tomto prostředí k němu. Právě porozumění dítěti v jeho dětství a vyvození závěrů, jak k němu přistupovat, má velký význam pro rodiče samotné, učitele i vychovatele (Helus, 2004). Ve své publikaci Helus předkládá čtyři výchozí předpoklady osobnostního pojetí dítěte, které by podle něj jmenovaní měli brát v úvahu a inspirovat se jimi. Jsou to: **otevřené prožívání, odkázanost, vývojové směřování a bohatství rozvojových možností.**

Otevřené prožívání je důležitým vnitřním předpokladem pro osobnostně rozvojovou orientaci dítěte. I když k němu dítě od narození bytostně inklinuje, nemusí k němu dojít, pokud empaticky naladěná osoba chybí a dítě je bez opory zaplavováno vjemy a zážitky, které nedovede psychicky zpracovat. I zdravé otevřené prožívání však může znamenat jistou formu bezbrannosti vůči traumatickým zážitkům. Důvěřivé otevírání světu může způsobit, že zlé události dolehnou o to více. Otevřené prožívání dítěte tedy musí provázet ochrana a opora ze strany „*jeho lidí*“ (Matějček, 1986). Ti pak mohou zmírňovat dopady jinak traumatizujících

událostí. Jinak vyjádřeno, je třeba umožnit dítěti prožití hlubokých a přesvědčivých prožitků (Helus, 2004):

- **dobra** - ač nelze ze života dítěte nikdy zcela eliminovat neblahé a traumatizující události, je třeba, aby nad nimi převládl význam dobrého skutku a ten byl uchován v naší paměti a hodnotovém systému;
- **krásy** - byť by život probíhal v prožitkově nestimulujícím prostoru, je třeba dítěti ukázat, že je zde i něco co nás obohacuje a stimuluje;
- **pravdy** jako morálního imperativu, něčeho co platí a co nás napřimuje;
- **řádu**, pevného zázemí a jistoty, jenž je nám oporou a zároveň jej chráníme a spoluvytváříme;
- **prožitky setkávání člověka s člověkem**, které dává životu vztahovou dimenzi, jistotu, že nás má někdo rád a spoluvytváří vědomí vlastního autentického bytí, vymezení „Já“.

Samozřejmě že se otevřenost prožívání dítěte neprojevuje stále stejně v různých etapách jeho vývoje, transformuje svou podobu učení. Je ale nezbytné, aby otevřené prožívání nezaniklo zcela, protože zůstává významnou složkou nejen harmonického a šťastného dětství, ale šťastného a bohatého života vůbec.

Odkázanost dítěte spočívá především v jeho odkázanosti na druhých lidech. Helus (2004) rozlišuje dvojí chápání odkázanosti:

1. Jako pasivity dítěte, kdy se sice musí aktivně projevovat, ale jedná se o aktivitu druhotnou – reagující. Primárně aktivní je jen vychovatel, který výchovnými prostředky podle svého uvážení vede vývoj dítěte podle svých představ k náležitým efektům. Tento přístup k odkázanosti je zpravidla autoritativní a autoritářský.
2. Jako aktivního projevu, během něž projevuje zájem k interakci, dožaduje se podnětů a událostí, které mu pak v rozvoji a vývoji pomáhají. Dítě v tomto pohledu není chápáno jako objekt nebo materiál, ale jako výchozí subjekt vlastní aktivity. Vychovatel neprosazuje jenom své cíle proti dítěti, ale nabízí je dítěti k pochopení a přijetí tak, aby se jimi mohlo co nejvíce rozvíjet. Tento přístup k odkázanosti je zpravidla dialogický.

V počátcích života dítěte jsou to zejména rodiče a jeho blízcí. Dítě je po narození vybaveno tzv. základním programem pro přežití, což je vlastně soustava nepodmíněných reflexů

(sací, dýchací atd.). Vše ostatní se musí naučit nápodobou, identifikací ze svého nejbližšího okolí, kterým je právě jeho rodina. Pokud hovoříme o nejbližším okolí dítěte, Z. Matějček (1986) používá výrazy jako „mateřská osoba“ a „jeho lidé“. Úmyslně hovoří o mateřské osobě a ne o matce, protože tento primární vztah odkázanosti se vytváří k tomu, kdo se k dítěti mateřsky chová. V prvních měsících života dítěte, kdy dochází k senzomotorickému poznávání světa (srovnej Piaget a Erikson), je správné, když se u dítěte jeho lidé nestřídají a nemění. Přítomnost mateřské osoby dítěte a jeho nejbližších je nezbytná pro jeho jistotu a bezpečí. Nemá se ani příliš měnit vnější prostředí dítěte (např. navštěvování jeslí pro dítě mladší půl roku Matějček [2000] nedoporučuje). Zde jsou začátky učení dítěte, které mají své podmínky a zásady. Ve věcech kolem něj má být určitý pořádek a řád a ten musí zachovávat i jeho lidé v přístupu k němu.

Psychologické výzkumy (Matějček, 1986) ukázaly, že přibližně kolem sedmého měsíce si dítě vytvoří specifický vztah k mateřské osobě a v osmém měsíci specifický strach z cizích lidí. Dítě dává výrazně přednost někomu svému před ostatními – vyžaduje prioritně jeho přítomnost, vynucuje si jeho pozornost. Signalizuje to určitý vývojový pokrok, kterým by měly dříve či později projít všechny děti. Jde o vytvoření citové vazby, bezpečí a jistoty k někomu „svému“, což tvoří základ pro budoucí odpoutávání a osamostatňování. V tomto smyslu hovoří Matějček (1986), že důvěru v matčinu náklonnost lze u dítěte velmi brzy pozorovat, kdy na matku reaguje smíchem. Kolem osmého měsíce, pokud není matka nablízku, dává dítě v přítomnosti cizích lidí najevo strach.

Velmi důležitý význam má poznatek E. Eriksona (in.: Říčan, 1990; Erikson, 1996), z něžž je patrné, že v poslední části prvního roku života dítěte dochází k vytvoření zásadní a základní důvěry v lidi.

Směřování je podle Heluse (2004) druhým výchozím předpokladem v přístupu k osobnosti dítěte. Směřování je spojeno s odkázaností dítěte k rodičovské osobě, to směřuje k tomu, aby se jednou ze své odkázanosti odpoutalo.

Jde především o: ***směřování k dospívání a dospělosti, k sebepojetí a autentickému sebevyjádření a ke svébytné nezávislosti.***

Směřování k dospívání a dospělosti. Jde o zrání biologické, ale také psychické a sociální: dítě napodobuje starší a dospělé, předjímá jejich svět, byť jakkoli naivně. Toto směřování k dospělosti nabývá výrazné podoby v období pubescence.

Směřování k sebepojetí a autentickému sebevyjádření. Znamená to, že dítě postupně odkrývá své já, kdo vlastně je, co si má o sobě myslet, co si o něm myslí druzí. I v této oblasti je dítě odkázáno na podporu svého okolí, jejíž charakter rozhodne, jak se s úskalími při vytváření svého sebepojetí vypořádá.

Směřování ke svébytné nezávislosti. Smyslem směřování ke svébytné nezávislosti je to, že dítě hledá cesty ze svého odpoutávání se z odkázanosti a v závislosti na podnětnosti prostředí se učí tyto tendence spojovat s přejímáním odpovědnosti a zabezpečováním svého autonomizujícího se života (vzděláváním, sebekázní).

Bohatství rozvojových možností. „*Dětství je bohatstvím potencialit růstu a rozvoje.*“ (Helus, 2004; s.113). Děti se rodí s určitými individuálními potencialitami svého vývoje. Vlivem sociálních podmínek a okolností jejich života se tyto potenciality buď uskutečňují zcela nebo vlivem nepříznivých okolností jen částečně, případně se projevují nežádoucím způsobem. V takovém případě pak hovoříme o zábranách, blocích a bariérách. Ty zprvu realizaci potencialit znemožňují a následně mohou vést k jejich úplnému zániku. K. Jaspers (Helus, 2009; str.114) to výstižně vyjádřil tak, že „*děti jsou často geniální, dospíváním však svou genialitu ztrácejí*“. Hlavní příčiny pak spatřuje Helus (2009) v málo podnětném prostředí a celkovém strádání, které zaměřuje pozornost dítěte na uspokojování pouze těch nejzákladnějších potřeb (Helus, 2004).

Další příčinou mohou být nejrůznější vnitřní zábrany, zpravidla navozované strachem a úzkostí ze selhání (B.F.Skinner a jeho teorie programového vyučování k tvarování chování, in.: Helus, 2009). Zásadní význam má také vnější aspekt, nedostatek sociální opory, a to zejména v situacích, kdy dítě o úspěch usiluje, ale ten nepřichází. V takových situacích se cítí zklamané a potřebuje potvrdit, že někomu na tom co dělá a jak se cítí upřímně záleží. Stále bohužel přetrvává u některých učitelů i rodičů tendence hodnotit dítě z pohledu jeho chyb a selhávání a časté nedůstojné vyjadřování vůči osobnosti dítěte, s absencí pozitivního hodnocení (pochvala) bez zdůraznění a upozornění na klady v charakteru a jednání dítěte.

1.3 Význam rodiny pro vývoj dítěte

„Zájmem dítěte je, aby bylo zdravé, a to ve smyslu definice WHO – tělesně, psychicky, sociálně. Je nutné, aby v pravý čas a v náležitě míře byly uspokojovány jeho základní potřeby biologické, psychické a sociální.

Dítě má vyrůstat v prostředí citově vřelém (přijímajícím) a stálém.

I v biologicky vlastní rodině musí být dítě ‚svými lidmi‘ citově přijato, aby se mohlo psychicky dobře vyvíjet. ‚Přijetí dítěte‘ je základnou pro budování jeho životní jistoty – naopak nestálost prostředí jeho životní jistotu podlamuje.“

Matějček (1998)

O dvojici ve smyslu např. sociologických diskusí (Sekot, 2006) na téma manželství se tvrdí, že je základní jednotkou společnosti, zdrojem reprodukce, nejčastější posvátné místo lásky, romantiky, sexuality. Rodina pak bývá označována za „soubor lidí spojených krví, manželstvím (nebo jinou formou souhlasného vztahu) či adopcí, který sdílí základní zodpovědnost za reprodukci a péči o člena společnosti“. Jinde je zdůrazňován vztah rodiče - děti na základě manželství a příbuzenství s funkcí biologického přežívání, přetrvávání kulturního dědictví, materiálního zabezpečení, uspokojování citového a rozumového vývoje jedince a místa společenské kontroly v procesu socializace (Možný in.: Sekot, 2006).

V souvislosti s rodinou se často hovoří o její **primární funkci** (Matějček, Langmeier 1986, Čáp 1997). Obecně rozšířený náhled na primární funkci rodiny spočívá v tom, že již od narození ovlivňuje rodina vývoj jedince, umožňuje vytváření citových vazeb, jež mají dalekosáhlý vliv s trvalým zápisem do psychického života dítěte. V rodině dítě přijímá první modely sociálních vztahů a komunikace. Začleňuje se do určitého způsobu života, v němž si osvojuje základní hodnoty a potřebné způsoby chování regulované systémem odměn a trestů, postupně dochází k interiorizaci a dítě je přijímá za vlastní. Tímto dochází k výchově dítěte, k jeho socializaci v rodině (Čáp, 1997) a zároveň jak uvádí Krauz (2009), je nejdůležitějším převodním mechanismem v předávání hodnot z generace na generaci, nejvýznamnějším socializačním činitelem stojícím na počátku rozvoje osobnosti s možností ovlivňování tohoto rozvoje v jeho rozhodujících fázích.

Krauz (2009) také definuje základní funkce rodiny:

- **Biologicko - reprodukční funkce** (značně ovlivněná současným stylem života společnosti, prací, ekonomikou, změnou hodnot);
- **Sociálně – ekonomická funkce** (rodina jako samostatná ekonomická jednotka);
- **Funkčně ochranná** (zaopatřovací, pečovatelská);

- **Socializačně – výchovná** (příprava jedince pro vstup do samostatného života);
- **Rekreační;**
- **Emocionální** (citové zázemí).

Důležitým aspektem vývoje v rodině je transfer stylu interakcí. K tomu dochází v rámci vzájemného ovlivňování mezi rodiči, mezi prarodiči a rodiči, rodiči a školou apod. Také dělba pozic mezi sourozenci a přijetí role sourozence má výrazný vliv na budoucí interpersonální vztahy dítěte mimo rodinu. Matějček a Langmeier (1986) hovoří zejména o vlivu na budoucí vztah k partnerovi a k vlastním dětem. Vágnerová dokonce uvádí s odkazem na Culbertsona a Schellenbacha (1992, in.: Vágnerová, 2000), že zejména špatná zkušenost z vlastního dětství je přenášena jako model chování do pozdější role rodiče.

Vágnerová (2000) také hovoří o tom, že funkce rodiny lze charakterizovat i ve vazbě k uspokojování psychických potřeb dítěte. Není ve schopnostech každé rodiny tyto funkce plnit, případně je neplní zcela nebo je plní způsobem sociálně-patologickým; v tom případě se rodina stává dysfunkční. Matějček (1994) předkládá ve své publikaci základ teorie psychické deprivace. Tento základ vytvořil Langmeier na podkladě praktických zkušeností, které získal společně s Matějčkem.

Matějček (1994) uvádí přehled **základních psychických potřeb dítěte**, jejichž neuspokojením byť částečným dochází k **psychické deprivaci**. Jsou to tyto:

- **Potřeba určitého množství podnětů.** Vágnerová (2000) k tomu podotýká, že těmito podněty rodina podporuje rozvoj dítěte v kognitivní oblasti a stimuluje jeho socializaci.
- **Potřeba určité stálosti, řádu a smyslu v podnětech, potřeba prvotních citových sociálních vztahů a potřeba jistoty a bezpečí.** Nezbytnost jejich uspokojování u dítěte jsme již vzpomínali v předešlé kapitole v rámci pojmu „odkázanost“ Heluse (2004), proto je zde nebudeme znovu opakovat.
- **Potřeba identity, tj. potřeba společenského uplatnění a společenské hodnoty.** Z jejího náležitého uspokojení vychází zdravý vývoj individuální a následně vývoj sociální identity dítěte. Je-li dítě opakovaně podhodnocováno a podceňováno, pojímá tuto skutečnost jako něco daného. Důsledky se promítají celým jeho životem, dítě má sníženou sebedůvěru, ztrácí se jeho motivace pro určitý výkon,

opakovaně se vzdává svých cílů, případně žádné ani nemá, postupně se vytrácí i jeho snaha seberealizace (Matějček, 1994).

- **Potřeba otevřené budoucnosti.** Jestliže není dítěti předkládána představa otevřené pozitivní budoucnosti, trpí pocity uzavřenosti osudu a zoufalství.

Značný vliv na formování osobnosti dítěte má výchova, přístup rodičů k dětem, styl vedení a emoční klima. Způsob výchovy významně ovlivňuje sebepojetí dítěte, každá rodina má vůči němu různá očekávání i aspirace, záleží, jak dalece ho podpoří a do jaké míry to ovlivní jeho sebedůvěru (Vágnerová, 1999).

Z odborné literatury je zřejmé (např. Helus, 2004), že existují různé styly rodičovské výchovy, které mohou mít nejrůznější vliv na vývoj dítěte, ať už ve směru pozitivním či negativním. I když nelze tyto výchovné styly jednoznačně vymezit, protože se mění a mezi sebou prolínají, pro ilustraci uvádíme alespoň některé:

- **Autokratický styl** - autokratická výchova nastává u rodičů s dominantním a autoritativním řízením. Takoví rodiče dítěti příliš rozkazují, trestají ho, vyhrožují mu a nerespektují jeho potřeby. (Čáp, 1997)
- **Liberální styl**- výchova liberální je výchovou bez vedení nebo s vedením velmi slabým. Požadavky na děti se buď vůbec nekladou, a nebo se nekontrolují a jejich důsledné plnění nevyžaduje. (Čáp, Mareš, 2001)
- **Sociálně integrační styl**- při tomto stylu výchovy se dětem dostává méně příkazů, více se podporuje jejich iniciativa a nepůsobí se na ně tresty, ale příkladem. Důležitý je vztah na bázi autority.

Děti autoritativních rodičů bývají nezávislé, přátelské a kooperativní. Oproti tomu děti rodičů autoritářských a liberálních bývají závislejší, hledají útočiště u dospělých, jsou sobečtější a méně kooperují se skupinou vrstevníků.

Matoušek, Pazlarová (2010) upozornili na souvislost tzv. **instinktivního rodičovského chování** a výchovných předpokladů rodičů. Toto instinktivní rodičovské chování modifikuje svými vlivy kultura, ne však bezpodmínečně a masivně. Rodiče si těchto svých vloh nemusí být vědomi. Jako příkladné chování autoři uvádí instinktivní tišení dítěte, pokles výšky hlasu, zpomalení řeči a zvláštní druh uklidňujících dotyků. Když však rodič chce dítě naopak aktivovat, instinktivně zvedne tón řeči, zrychlí tempo a použije jiný druh dotykové stimulace.

I v rámci instinktivního rodičovského chování uvádí Matoušek (2010) spojitost s dětskou zkušeností rodiče (srov. Vagnerová, 2000). U řady lidí je také závislé na bilanci v partnerském vztahu a je nutné jej posuzovat odděleně.

Takzvané výchovné předpoklady rodičů se pokusila zformulovat skupina expertů při českém ministerstvu práce a sociálních věcí v roce 1993 (in.: Matoušek, Pazlarová; 2010). Soubor těchto kritérií má sloužit při posuzování toho, komu z rodičů má být svěřeno dítě po rozvodu apod. Tato kritéria se však mohou stát i nezávislými indikátory při hodnocení rodičovské a výchovné kompetence i nezávadného rodinného prostředí obecně.

Jsou to:

- osobnost rodiče – jeho zralost, stabilita, odolnost proti stresu,
- vztah rodiče k dítěti – síla vazby, citlivost na potřeby dítěte, znalost dítěte, účast na péči o dítě,
- mravní úroveň rodiče – způsob řešení konfliktů s druhým rodičem, způsob kontaktů s druhým rodičem, respekt k právům druhých,
- ohled na právo dítěte stýkat se s druhým rodičem,
- vztah dítěte k rodiči – kvalita a intenzita vazeb na rodiče,
- způsobilost rodiče sloužit jako vzor pro vytvoření „gender role“,
- úroveň vzdělání a inteligence rodiče,
- šíře a dostupnost rodinného zázemí rodiče,
- možnost rodiče zachovat dítěti stálé prostředí,
- ekonomická situace rodiče.

1.4 Problémy současné rodiny

Rodina může kromě příznivé stimulace působit na dítě i nepříznivě. Může se stát brzdou vývoje jeho osobnosti, zdrojem zanedbání, utlumení, narušení vývoje charakteru a jeho schopností (Čáp, 1997).

V předchozí kapitole byly připomenuty základní funkce rodiny podle pojetí některých našich odborníků (srov. Vágnerová, 2000; Čáp, 1997; Helus, 2004). V souvislosti s nimi hovoří např. Helus (2004) a Vágnerová (2000) také o tom, že pokud rodina neplní některé z těchto uvedených funkcí, stává se rodinou dysfunkční. Helus dále tvrdí, že: „Dysfunkční rodina je pro

rozvoj dítěte tak velkou hrozbou, že společnost volí v takovém případě stále častěji jako jediné možné řešení odnětí dítěte a hledání optimálních forem náhradní péče o ně.“ (1992, s. 48).

Velmi obecně řečeno, nebýt nedostatečností v rodinách, negativních změn v rodinném prostředí vyvolaných překotným společenským vývojem, prolínáním kultur, změnou hodnot a sociálně patologických jevů s tím souvisejících, bylo by pravděpodobně zbytečné se problematikou náhradní péče a porušování práv dětí zabývat. Přes všechny problémy a peripetie, kterými rodina prochází ve svém historickém vývoji, zůstává i dnes nepostradatelnou a těžko nahraditelnou institucí pro dospělé a zejména pro děti (Krauz, 2009). Již samotná definice rodiny jako malé primární sociální skupiny (Sekot, 2006) je velmi nepřesná. Tradiční a zažitá kritéria přestávají totiž platit. Spojení zákonným svazkem na institucionální bázi již není nutnou podmínkou rodinného života a výrazně přibývá soužití, kde toto kritérium naplněno není. Přírozeným důsledkem je nárůst počtu dětí rodičích se mimo legitimní manželství. Krauz (2009) i Matoušek (2010) uvádějí, že takovýchto dětí je více než třetina. I takováto soužití však mohou fungovat jako rodina a plnit funkce v rámci socializačního procesu.

Obecně podle schopnosti plnit všechny tyto funkce rodiny dělíme na **funkční** (ta plní všechny funkce), **problémové** (ve kterých dochází k občasným poruchám jedné či několika funkcí, přičemž tyto poruchy vážněji nenarušují život v rodině a zásadně neovlivňují vývoj dítěte), **dysfunkční** (zde již dochází k závažným poruchám, vnitřnímu rozkladu rodiny, zásadnímu narušení socializačního procesu dítěte) a **afunkční** (naprosté selhání rodiny, neschopnost zabezpečení základních potřeb, často je pro dítě nejlepší řešení náhradní péče) (Synovský, 1995; Krauz, 2009).

Charakteristické znaky současné rodiny lze demonstrovat na proměnách v posledních šedesáti let. Sullerotová (in.: Helus, 2004) rozlišuje tři fáze:

První fáze je situována do období po druhé světové válce a trvá zhruba do první poloviny šedesátých let. Je pro ni charakteristický vysoký respekt k rodině jako k základu jistot ve světě, kde všechny ostatní jistoty selhaly. V podmínkách poválečné bídy vystoupila rodina do popředí, za zmínku stojí strmý nárůst natality v rámci fenoménu, který je označován jako „baby boom“.

Druhá fáze nastupuje v druhé polovině šedesátých let a pokračuje do let osmdesátých. Přináší něco jako „vystřízlivění“ z předchozího opojení hodnotami rodiny. Lidem se začíná dařit dobře, otevírají se možnosti uplatnění, budování kariéry, blahobytu a nových dalších možností.

Rodina už nemusí být jediným spolehlivým zázemím a jedinou jistotou, nezdědka se také stává brzdou a zátěží. Ukazuje se, že „baby boom“ přináší větší či menší ekonomické starosti. Natalita postupně, později dokonce strmě, klesá. Nároky na bydlení, cestování, životní úroveň ve všech dimenzích vyžadují zrovnoprávnění ženy s mužem. Aktuálními tématy se stávají antikoncepce, redukce počtu dětí v rodině, podrobení dítěte přípravě na úspěšnou profesní dráhu. Rodina je postupně zpochybňována co do své závaznosti pro oba partnery, častější jsou rozvody a s nimi spojené zakládání druhé, třetí rodiny. Tyto trendy jsou označovány jako „krize rodiny“.

Od let osmdesátých nastupuje tzv. **třetí fáze**, která trvá dodnes. Bývá charakterizována označením „postmoderní rodina“. Rodina ve svém dosavadním významu a funkci samozřejmě existuje a bude existovat i nadále, ale stále více se stává jen jednou z možností vedle dalších okolnostmi vynucených či volených alternativ soužití a péče o děti. Některých jevů si povšimneme podrobněji. Prvním takovým jevem je nárůst počtu rozvodů, uzavírání dalších manželství a život mimo pevný a trvalý svazek. To způsobuje, že stále více dětí vyrůstá v prostředí mnohem proměnlivějším, mnohem méně stabilním než jak tomu bylo dříve. Mimo jiné to znamená, že dítě je konfrontováno s mnohem naléhavějšími problémy zatěžujícími jeho emoční prožívání. Zde máme na mysli zejména kombinování života u matky (často s novým životním partnerem) s dočasnými pobyty u otce (rovněž s novou partnerkou) či s jejich dětmi z nových partnerských svazků.

Dochází také ke sblížování či naopak ke konfliktům s nevlastními sourozenci, dalšími babičkami, dědečky a jinými příbuznými. Přibývání počtu rodin bez otce nastoluje problémy s identifikací chlapců s mužským vzorem. Rodina se také zmenšuje. Je to důsledek sílící tendence odděleného života jednotlivých generací, jakýsi rozpad semknutosti vícegeneračního soužití a pokles významu sociálních vztahů v okolí (sousedé). Taková rodina je pak celkově labilnější a citlivější na jakékoliv vnitřní otřesy. Neexistující vnější ukotvení v širších společenských vazbách má za následek, že jakékoliv konflikty či další problémy uvnitř rodiny ji vychylují z rovnováhy a situace se může rychle změnit ve stav ohrožující celkovou stabilitu, vedoucí mnohdy k úplnému rozvratu (Krauz, 2008).

Dalším charakteristickým rysem poznamenávajícím vývoj rodiny v posledních letech je její dezintegrace. Již delší dobu lze pozorovat, že téměř ve všech rodinách ubylo chvil, kdy se rodina schází pohromadě za účelem sdělení zážitků, hledání řešení problémů, spolupráce,

vzájemné pomoci a společnému trávení volného času. Velmi však přibylo rodin, kde se jednotliví členové pouze „potkávají“, korespondují či spolu vůbec nekomunikují. K dezintegraci pak přispívá i výrazné zatížení rodičů pracovními aktivitami, často se hovoří o tzv. dvoukariérovém modelu rodiny, celkové zvýšené nároky na život, nesoucí sebou značné časové zaneprázdnění a v souvislosti s tím pak přetíženost, málo času na rodinu, věnování se dětem. To bývá často kompenzováno nadměrným přísunem materiálních prostředků, který nezdědka vede k pokřivení hodnotového systému a charakterových vlastností dětí a může přispívat ke vzniku deviantního jednání.

Nepříznivým faktorem působení rodičů na dítě může být celková sociokulturní úroveň rodiny, která se v našich podmínkách přibližně odvíjí od vzdělání rodičů. Rodiče s neukončeným základním vzděláním nejsou schopni zajistit svým dětem dostatečné podmínky pro jejich rozvoj. Způsob komunikace velmi negativně ovlivňuje intelektový vývoj jejich dětí a zároveň i potřebu zvědavosti a poznávací potřebu. Zvláště pak dochází k narušení emočních vztahů mezi rodiči a dětmi s následnou zátěží pro celou rodinu. Rodiče s nízkou úrovní vzdělání nepodporují své děti v zájmových činnostech individuálních ani společných rodinných, jejich činnosti jsou redukovány na jednoduchou zábavu, popřípadě na pasivitu (Čáp, 1997).

Na druhé straně však nejsou výjimkou rodiče vzdělaní, ambiciózní, pro něž je dítě ohrožením jejich kariéry, šancí na životní úspěchy, hrozbou pro jejich otevřené možnosti (Helus, 2004).

V poradnách se setkávají odborníci i s nedostatečnými přístupy k dítěti ze strany nezralých rodičů, kteří si ve výchově neví rady a dopouštějí se mnohých chyb (Čáp, 1997).

Polanský, Gaudin (in.: Matoušek, Pazlarová, 2010) se dlouhodobě zabývají rodinami, které zanedbávají péči o dítě. Porovnáním velkého vzorku zanedbávajících a běžných rodin, byly objeveny určité rozdíly ve fungování těchto rodin. Pro zanedbávající rodiny byly typické následující charakteristiky:

- špatné zvládnání provozu domácnosti, fungování domácnosti je chaotické,
- chybí vedení ve smyslu absence rodinné autority,
- vykazují více zdravotních problémů,
- jsou hůře schopny řešit konflikty,
- jsou méně soudržné,
- méně vyjadřují své pocity ve slovech.

Matějček (1994) charakterizuje skupiny tzv. rizikových dospělých, u nichž shledává větší pravděpodobnost výskytu sklonu k ubližování dětem. Hovoří o nich v souvislosti se syndromem týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte označovaném jako CAN syndrom. Protože tito rizikovní dospělí se často stávají hlavními příčinami nedostatečné nebo patologické funkce rodin, budeme o nich hovořit již nyní, obecné charakteristice a klasifikaci syndromu CAN bude poté věnována celá následující kapitola.

Výše zmíněnými „rizikovými dospělými“ tak, jak o nich hovoří Matějček (1994), jsou osoby vykazující abnormální chování, povahu a sklony, ať již z jakýkoliv důvodů a příčin. Řadí sem psychicky nemocné, nevyspělé nebo zaostalé či jinak postižené jedince, dále pak např. alkoholiky a toxikomany. Rizikovými osobnostmi jsou i nezralí jedinci, u nichž přetrvávají adolescentní, popř. infantilní projevy. Do této skupiny spadají také jedinci sami dříve psychicky deprivovaní u nichž se později předpokládá, že nebudou tak úplně schopni lásky milenecké, manželské ani lásky k dítěti. Celkově lze říci, že i lidé s nimiž bylo v dětství zacházeno nesprávným způsobem (kruté tresty a násilí), se později oddávají těmto praktikám na svých dětech či okolí. Nebezpečnými pro své děti bývají nezdřídka i příslušníci nejrůznějších sekt, spolků a náboženství, kteří na základě svých dogmat lpí na neporušitelných zásadách a pravidlech bez jakéhokoliv racionálního uvažování (Fischer, Škoda; 2009). A to bez ohledu na to, zda je to prospěšné jeho rodině, neméně jeho dětem.

Na závěr bychom se chtěli vrátit k výše uvedené skutečnosti, která se týká rodičů v dysfunkční rodině, tak jak ji popisuje Vágnerová (2000). Chování dětí a rodičů je vždy vzájemně ovlivňováno. Řešení různých problémů a situací je mimo jiné podmíněno genetickou výbavou (tendence k totožným reakcím apod.), která je u rodičů a dětí podobná. Každá rodina má sklon ke svým typům reakcí.

Vágnerová uvádí: „*Všichni lidé nemají předpoklady k plnění rodičovské role.*“ (2000, s.320). Poukazuje na výzkum J. L. Culbertsona a C. J. Schellenbacha (1992, in.: Vágnerová, 2000) shrnující vlastnosti zvyšující riziko špatného přístupu k dítěti i k lidem obecně:

- **Nedostatky v sociální orientaci** - nedostatečná schopnost empatie, osamělost, problematické sociální vztahy.
- **Problematické sebehodnocení** - snížené sebehodnocení, snížená akceptace rodičovské role.

- **Rizikové chování** - nedostatečná autoregulace a sebereflexe, impulzivita, potřeba demonstrace negativních emocí.
- **Špatná zkušenost z vlastního dětství** - výzkum potvrdil, že u 70 % lidí, ke kterým rodiče přistupovali nepřiměřeně, mělo později tendenci chovat se podobně.

1.4.1 Syndrom CAN

Jak jsme již v předchozí kapitole naznačili, nedostatečná nebo patologická funkce rodiny se v přístupu k dítěti nejčastěji projevuje zanedbáváním jeho potřeb, týráním a zneužíváním, se souhrnným označením „syndrom CAN“ (Dunovský et. 1995).

Podle Dunovského (1995, s. 24) můžeme uvést tuto definici (resp. dle autora pracovní verzi definice) syndromu CAN (Child Abuse and Neglect): *„Jakékoliv nenáhodné, preventabilní, vědomé (případně i nevědomé) jednání rodiče, vychovatele anebo jiné osoby vůči dítěti, jež je v dané společnosti nepřijatelné nebo odmítané a jež poškozuje tělesný, duševní i společenský stav a vývoj dítěte, popřípadě způsobuje smrt.“*

Syndrom CAN je typický necitlivostí a bezohledností k dítěti, podřízením nebo využitím k uspokojení potřeb dospělého. Podle druhu strádání rozlišuje např. Vágnerová (2000) tři možnosti:

Zanedbávání dítěte, tzn. že dítě je poškozováno sníženou interakcí mezi rodiči a ním, dochází k nedostatečnému uspokojování jeho potřeb – k deprivaci. Pokud jde o strádání v oblasti citové, jedná o citovou deprivaci a pokud není dítěti ze strany rodičů poskytován dostatek podnětů podporujících růst jeho schopností, hovoříme o sociokulturní deprivaci. Zachycuje tedy především všechny škodlivé formy „ne-péče“ o dítě se všemi nepříznivými důsledky pro jeho život a vývoj a to v oblasti tělesné, psychické a emocionální (Dunovský et., 1995).

Fyzické či psychické týrání je charakteristické přílišným trestáním, bitím, je zneužita fyzická převaha dospělého vůči dítěti, které pak strádá po tělesné i psychické stránce. Pro psychické týrání je typické ponižování, citové vydírání a přílišné kritizování dítěte. Je zneužita psychická převaha dospělé osoby vůči závislému dítěti.

Sexuální zneužívání, zde dochází ke zneužití moci nad dítětem za účelem uspokojení sexuálních potřeb dospělého. Dítě je poškozováno ve fyzické i psychické oblasti.

Kromě těchto forem CAN jsou nejzávažnějšími z hlediska akutních i dlouhodobých dopadů na dítě některá specifická spojení, jako je např. závažné tělesné zneužití spolu se zanedbáváním a psychickým týráním nebo těžké psychické vydírání plné stresu, spolu s incestuálním sexuálním zneužíváním (Dunovský et., 1995). Že se jedná o reálné a možné ohrožení dítěte, dokázala i v nedávné minulosti medializovaná „kauza Kuřim“.

1.4.2 Psychická deprivace

Psychická deprivace je jednou z možností, kdy dochází k neblahému působení rodiny na psychiku dítěte i její další vývoj. Tak jako existují základní potřeby biologické, které musí být uspokojeny, aby malé dítě vůbec mohlo přežít (teplo, potrava, bezpečí), jsou i základní potřeby psychické, které musí být od počátku v dostatečné míře uspokojovány, má-li se dítě vyvíjet v psychicky zdatnou a zdravou osobnost (Matějček et., 1997).

Dle našeho názoru je však tomuto výčtu vitálních potřeb třeba poznamenat, že jsou hodnotitelné pouze v kontextu individuality dítěte a společnosti, v níž vyrůstá. I když výše uvedený výčet hodnot je universální pro většinu kultur „civilizovaného světa“, jsou některé z nich v některých kulturách více preferované a na jejich uspokojení je kladen větší důraz než v kulturách ostatních (Sekot, 2006). Na základě tohoto faktu, je možné říci, že psychická deprivace se bude projevat tím, že jedinec nebude schopen přizpůsobit se situacím, jenž jsou běžné v dané společnosti a bude se chovat zvláště, svým způsobem „asociálně“. Otázkou je tedy to, čím je deprivovaný jedinec jiný a co je v jeho projevech či jeho životní historii zvláštního, nápadného, společensky nežádoucího či pro něj samotného nepříznivého, patologického.

Podle Langmeiera a Matějčka (1997, str.8) je tedy citová deprivace: *„psychický stav vzniklý následkem takových životních situací, kdy subjektu není dána příležitost uspokojovat některé základní psychické potřeby v dostačující míře a po dosti dlouhou dobu“*. Dochází k ní v situaci, kdy je dítě matkou odmítáno nebo se o ně matka nezajímá, zanedbává je, její postoje k dítěti jsou proměnlivé dle momentální nálady či lhostejné. Dítěti chybí stabilní láskyplný vztah s mateřskou osobou a z toho plynoucí sebedůvěra, pocit jistoty a bezpečí.

Za jednu z významných příčin citové deprivace považují odborníci (srov. Matějček, 1974; Vágnerová, 2000; Čáp, 1997) právě výše zmíněnou dysfunkčnost rodiny.

Podle Vágnerové (2000) rozsah vlivu psychické deprivace na osobnost dítěte není u všech dětí stejný, je závislý na genetické dispozici a primární zkušenosti jedince, tyto faktory pak podmiňují míru resilience. Tuto myšlenku pak doplňuje názor Čápa (1997), že kritickým obdobím pro deprivaci je věk dítěte asi od šesti do patnácti měsíců. Dítě, které je potom bez matky v období od patnáctého a třicátého měsíce, reaguje také silně negativně, ale po příchodu matky nazpět nebo vytvořením citového pouta k jiné osobě se dají následky odloučení napravovat. Celkově však podle Čápa (1997) můžeme konstatovat, že změny, které vlivem citové deprivace nastávají v osobnosti dítěte, nejsou ireverzibilní, protože změnou výchovných podmínek se dají korigovat.

Pokud budeme dále sledovat dopad citové deprivace na osobnost dítěte, je na místě uvést názor Jedličky (2004), ten hovoří o tzv. nerovnoměrném a disharmonickém vývoji. Ke kterému může dojít z různých důvodů a mimo jiné vyzvedává také vliv citově chladného prostředí rodiny kolem dítěte. Nerovnoměrný vývoj podle Jedličky může postihnout jednu nebo více z těchto vývojových oblastí: motorika, řeč, emoce, sociální oblast apod. Je zapotřebí ještě poznamenat, že tento fakt se nemusí týkat pouze dětí, u nichž nejsou dostatečně uspokojovány potřeby. Jedlička et (2004) se odvolává na případy, kdy děti dostávají od rodičů vše nač pomyslí, aniž by se nějak angažovaly. V budoucnosti se potýkají s nemalými problémy zejména v komunikaci a sociální adaptaci. Podle Jedličky zpravidla náhoda rozhoduje o tom, zda a jakou formu sebedestruktivního chování v dospívání zvolí. Problematický psychosociální vývoj dítěte nemusí nutně probíhat zásadně jen v rodinách kriminálníků, alkoholiků, toxikomanů, ale všude tam, kde nemá místo láska, pocit bezpečí, kde je nedůslednost a nekritické ochranářství.

1.4.3 Psychická subdeprivace

Termín se poprvé objevil v závěru studie o dětech narozených z nechtěného těhotenství (Dytrych, Matějček, Schuller 1975). Zde byl uveden v souvislosti s chováním těchto dětí, připomínajícím chování dětí dlouhodobě pobývajících v deprivacním prostředí. U subdeprimovaných dětí však nebylo tak výrazné, dramatické a zřetelně ohraničené. V současné době se vyskytuje častěji než psychická deprivace a její zákeřností je to, že se nepadno identifikuje. Např. rodiny, ve kterých mají děti optimální materiální zabezpečení,

zajištěné vzdělání, ale strádají v citové oblasti, nejsou jistě tak nápadné jako klasické dysfunkční rodiny. Říkáme, že tyto rodiny jsou dysfunkční jen částečně. (Vágnerová, 2000, s.326).

Typickým znakem subdeprivace je podle Matějčka skór maladaptace, představující „souhrn nepříznivých charakteristik dítěte, které mohou negativně ovlivňovat rozvoj jeho osobnosti a jeho sociální adaptace.“ (1992, in: Vágnerová, 2000, s.327) Je nutno říci, že důsledky subdeprivace v citové oblasti dítěte nejsou tak výrazné jako u deprivovaných dětí, avšak jsou podobné.

1.4.4 Sociokulturní deprivace

Rozvoj inteligence je podmíněn faktory dědičnosti, aktuálním stavem centrální nervové soustavy, ale také kvalitou výchovného prostředí. Nedostatečným poskytováním podnětů k učení co do kvantity i kvality může dojít k celkovému opoždění psychického vývoje dítěte, a to zejména v oblasti rozumových schopností a socializace (Vágnerová, 2000). Čím déle od útlého věku výchovné zanedbávání trvá, tím je vývoj opoždění dítěte hlubší. Toto vývojové opoždění bývá nerovnoměrné, postihuje zejména ty složky, jež jsou závislé na socio-kulturních podnětech.

2 SYSTÉM NÁHRADNÍ PÉČE O DĚTI A MLADISTVÉ V ČR

2.1 Základní principy systému

Zvláštní ochraně dětí je v právním systému České republiky věnována velká pozornost. Pod zvláštní ochranou zákona je také rodina a rodičovství. Problematika sociálně-právní ochrany dětí je rozdělena do kompetence pěti ministerstev:

1. Ministerstvo práce a sociálních věcí - mělo by hrát roli hlavního koordinačního orgánu v oblasti náhradní péče o děti.
2. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy - zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy.
3. Ministerstvo zdravotnictví - kojenecké ústavy a dětské domovy pro děti do 3 let věku.
4. Ministerstvo vnitra - v kompetenci tohoto ministerstva se nachází krajské úřady, resp. obecní úřady obcí s rozšířenou působností, jejichž součástí jsou i orgány sociálně-právní ochrany dětí (OSPOD). Orgány sociálně-právní ochrany dětí metodicky vede Ministerstvo práce a sociálních věcí.
5. Ministerstvo spravedlnosti - zákon ze dne 25. června 2003 o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže).

Tato kompetenční roztržičnost se dlouhodobě ukazuje být základní překážkou pro zkvalitňování a fungování celého systému náhradní péče o děti žijící mimo původní rodinu.

Vlivem mnohdy nejasného vymezení kompetencí, či naopak jejich vzájemného překrývání, dochází v oblasti sociálně-právní ochrany dětí k situacím, kdy příslušné instituce nejsou schopné adekvátně a operativně řešit kolizní situace mající přímý negativní vliv na děti. Příkladem z nedávné minulosti může být již výše zmíněná, mediálně známá „Kuřimská kauza“ a nekoordinovaný a nešetrný postup složek, které se snažily rozkrýt pozadí této kauzy. Škody, které na psychice obou chlapců vznikly, jsou tragickým mementem nefunkčního systému sociálně-právní ochrany dětí a nejen jeho.

Je jasné, že například případná reorganizace systému náhradní institucionální péče ve smyslu vytvoření jednoho ministerstva „Pro děti a rodinu“ by byla zřejmě velmi zatěžující po organizační, personální, administrativní i finanční stránce. Pravděpodobně i při rozdělení ústavní výchovy do kompetence tří ministerstev lze zlepšovat ústavní péči koordinovaným, seriózním úsilím, vycházejícím z vědeckých poznatků i z potřeb praxe. Předpokladem všech změn je ovšem široká a intenzivní diskuse všech zainteresovaných odborníků, a nikoli jak jsme již několikrát byli svědky, neseriózní a nátlakové akce některých nestátních organizací, které silně manipulují veřejným míněním (Sobotková, 2009).

Příkladem může být nevydání dětí z jindřichohradeckého Klokánku 22.11.2011 do dětského domova a to přes vydané soudní rozhodnutí.

Ústava České republiky v čl. 4 zaručuje ochranu základních práv a svobod soudní mocí. Tato práva jsou deklarována v Listině základních práv a svobod, která je součástí ústavního pořádku České republiky (z. č. 2/1993 Sb.). Není náhoda, že stát garantuje zvláštní ochranu dětí a rodiny v dokumentech různé právní síly a různého významu. Jedná se totiž o základní princip přístupu státu a reakce na mezinárodní právo, kdy je obecně rodina považována za základní jednotku společnosti a přirozené prostředí pro růst a blaho všech svých členů a zejména dětí. Z tohoto důvodu má stát garantovat ochranu dětí při respektování rodičů, jako nositelů rodičovské odpovědnosti. Míra vstupu státu do soukromí dítěte a jeho rodiny je vždy dána zákonem. Ten by pak měl vždy respektovat zásady zakotvené v Listině základních práv a svobod. To, že Listina zdůrazňuje povinnost zajistit zvláštní ochranu dětí a mladistvých, vyplývá ze skutečnosti, že dítě se pro svoji tělesnou a duševní nezralost nemůže samo bránit a chránit svoje zájmy. Článek 32 této Listiny je celý věnován rodině a dětem a zdůrazňuje právo dětí na rodičovskou výchovu a péči a pro tuto oblast je velmi důležitá i problematika ochrany osobních údajů, kterou obsahuje článek 10.

Čl.10

- (1) Každý má právo, aby byla zachována jeho lidská důstojnost, osobní čest, dobrá pověst a chráněno jeho jméno.*
- (2) Každý má právo na ochranu před neoprávněným zasahováním do soukromého a rodinného života.*

(3) Každý má právo na ochranu před neoprávněným shromažďováním, zveřejňováním nebo jiným zneužíváním údajů o své osobě.

ČL.10 odst. 1:

Toto ustanovení je důležité zejména při osvojování, či umístování do pěstounské péče a to hlavně v případech, kdy se pro barvu pleti, zdravotní handicap nedaří dítě rychle umístit do náhradní rodiny. Novotná, Průšová (2007) poukazují na případy, kdy jsou děti fotografovány a nabízeny v časopisech, aniž by s tím souhlasily a přáli si to, o souhlasu zákonných zástupců nemluvě. Tyto snahy byt' jsou vedeny úmyslem o co nejrychlejší nalezení náhradní rodiny, jsou v rozporu právě s čl. 10 odst.1 Listiny. V této souvislosti nelze opominout i skutečnost na kterou Novotná, Průšová (2007) upozorňují. Fotografie dětí jsou dokumentem osobní povahy, vypovídají např. o rasové příslušnosti, vizuálních kladech a záporech a naopak nevypovídají o psychosomatickém vývoji a sociálních kompetencích. Může pak dojít k získání neobjektivních sympatií k dítěti případných pěstounů, bez racionálního uvážení, zda na jeho výchovu budou stačit.

Čl. 10 odst.3:

Úzce souvisí s odst.1, neboť řeší problematiku osobních údajů a identifikace dítěte. Všechny údaje shromážděné o dítěti, soudy, orgány sociálně-právní ochrany, mají ve smyslu zákona č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů ve znění pozdějších předpisů, povahu citlivých údajů a vztahují se na ně různá omezení a to zejména v rozsahu zpracování (z. č. 359/1999 Sb. o sociálně-právní ochraně dětí ve znění pozdějších předpisů, §57/1) a v povinnosti mlčenlivosti.

Čl.32

(1) Rodičovství a rodina jsou pod ochranou zákona. Zvláštní ochrana dětí a mladistvých je zaručena.

(2) Ženě v těhotenství je zaručena zvláštní péče, ochrana v pracovních vztazích a odpovídající pracovní podmínky.

(3) Děti narozené v manželství i mimo ně mají stejná práva.

(4) Péče o děti a jejich výchova je právem rodičů, děti mají právo na rodičovskou výchovu a péči. Práva rodičů mohou být omezena a nezletilé děti mohou být od rodičů odloučeny proti jejich vůli jen rozhodnutím soudu na základě zákona.

(5) Rodiče, kteří pečují o děti, mají právo na pomoc státu.

(6) Podrobnosti stanoví zákon.

Jak uvádí ustanovení čl. 32, rodiče mají společnou odpovědnost za výchovu svých dětí. Zákonem je však také předvídan stav, kdy se rodiče o dítě starat nemohou, nechtějí a nebo toho nejsou schopni. V takových případech vzniká státu povinnost tuto péči zajistit prostřednictvím státních orgánů, orgánů veřejné správy nebo prostřednictvím fyzických či právnických osob, které ochranou dětí pověří. Právě situace, kdy rodiče nechtějí, nemohou nebo nejsou schopni vychovávat svoje dítě, je typická pro řešení osvojením dítěte, či některými formami náhradní výchovy. Tato situace je také typická pro poskytování sociálně-právní ochrany dítěte dle zákona o SPO, ale i pomoci podle dalších předpisů o sociálním ubezpečení, sociální podpoře, zákona o rodině a dalších.

Dalším z významných dokumentů je **Úmluva o právech dítěte**, Organizace spojených národů, která byla jménem České a Slovenské Federativní Republiky podepsána v New Yorku dne 30. září 1990, v platnost pak pro Českou a Slovenskou Federativní Republiku Úmluva vstoupila v souladu se svým článkem 49 odst. 2 dnem 6. února 1991 (úmluvu neratifikovali pouze USA a Somálsko). Ve Sbírce zákonů České republiky je uveřejněna pod č. 104/1991 Sb., a v právním pořádku ČR je její postavení velmi významné, protože tato úmluva je úmluvou o základních lidských právech. Jako taková, vývojově navazuje na Ženevskou deklaraci práv dítěte (1924), Všeobecnou deklaraci lidských práv (1948), Deklaraci práv dítěte (1959) a Úmluvu o právech dítěte (1989).

Státy, které jsou smluvní stranou Úmluvy, uznávají, že rodina jako základní jednotka společnosti a přirozené prostředí pro růst a blaho všech svých členů a zejména dětí, musí mít nárok na potřebnou ochranu a na takovou pomoc, aby mohla beze zbytku plnit svou úlohu ve společnosti.

Dítě musí vyrůstat v rodinném prostředí v atmosféře štěstí, lásky a porozumění a z důvodu jeho tělesné a duševní nezralosti je třeba mu poskytnout zvláštní záruky, péči a odpovídající právní ochranu před i po narození.

Předním hlediskem všech činností a opatření uskutečňovaných veřejnými nebo soukromými zařízeními sociální péče, soudy, správními a zákonodárnými orgány je zájem dítěte.

Úmluva uvádí následující práva dětí:

- **právo na život a přežití** - na přiměřenou životní úroveň včetně bydlení a zajištění základních potřeb, potravy, zdravotní péče apod.,
- **právo na osobní rozvoj** - na vzdělání, na svobodu myšlení a náboženství, na přístup k informacím, na hru, zábavu a odpočinek apod.,
- **právo na ochranu** - proti všem druhům násilí, krutosti, vykořisťování, oddělení od rodiny apod.,
- **právo na participaci** - svobodně vyjadřovat své názory, mít slovo v záležitostech týkajících se jeho osoby, apod.

Z jednotlivých článků Úmluvy jsou pro tento text důležitá zejména ta ustanovení, která se týkají rodiny a řešení situace dítěte mimo rodinu:

- Pro účely úmluvy se dítětem rozumí každá lidská bytost mladší 18 let, pokud podle právního řádu, jenž se na dítě vztahuje, není zletilosti dosaženo dříve. Povinností každého smluvního státu je zabezpečit všem dětem, nacházejícím se pod jeho jurisdikcí všechna práva bez rozdílu a diskriminace podle rasy, barvy pleti, pohlaví, jazyka, náboženství, politického nebo jiného smýšlení, národnostního, etnického nebo jiného původu, majetku, tělesné nebo duševní způsobilosti, rodu a jiného postavení dítěte nebo jeho rodičů (čl. 1, 2).
- Úmluva zdůrazňuje, že při poskytování ochrany a pomoci dětem, je předním hlediskem veškeré činnosti, zájem a blaho dítěte. Proto i například institut osvojení je konkrétně upraven vnitrostátním, rodinným právem a rozhodování o něm je svěřeno pouze soudům, které mají právo a povinnost zkoumat podmínky života na straně dítěte a jeho rodičů

a rozhodnout, zda osvojení bude skutečně ku prospěchu a zájmu dítěte (Novotná, Průšová 2007) (čl. 3, 4, 5).

- Nezadatelnost práv dětí na život, registraci, státní občanství, rodičovskou péči, jsou nezpochybnitelná práva dětí. Stát také musí respektovat právo na zachování totožnosti jména a rodinných svazků. Je-li dítě protizákonně částečně nebo zcela zbaveno své totožnosti, stát musí zajistit potřebnou pomoc a ochranu pro její obnovení. Z tohoto důvodu je třeba všemi zákonnými prostředky zajistit péči o dítě vlastními rodiči, vytvořit podmínky pro péči a výchovu, popřípadě ji zajistit v širší rodině (čl. 6, 7, 8).
- Oddělení dítěte od rodičů proti jejich vůli je možné jen tehdy, když příslušné úřady na základě soudního rozhodnutí a v souladu s platným právem a v příslušném řízení určí, že takové oddělení je potřebné v zájmu dítěte. Dítě má právo žít s oběma rodiči a udržovat s nimi styk, není-li to v rozporu s jeho zájmy. (čl. 9).
- Dítě, které je dočasně, nebo trvale zbavené svého rodinného prostředí, nebo dítě, které ve vlastním zájmu nemůže být ponecháno v rodinném prostředí, má právo na pomoc a ochranu poskytovanou státem. Úmluva dovoluje řešit takovou situaci náhradní péčí a to v souladu s vnitrostátním právem, ale přitom zdůrazňuje potřebu brát ohled na kontinuitu ve výchově dítěte a na etnický, náboženský, kulturní a jazykový původ (čl. 20).
- Pokud je dítě svěřeno příslušnými orgány do péče, ochrany, nebo léčení tělesného, nebo duševního zdraví náhradnímu zařízení, má právo na pravidelné hodnocení zacházení s dítětem a všech dalších okolností spjatých s jeho umístěním. (čl. 25).
- Úmluva také taxativně stanovuje oblasti kam má směřovat výchova dítěte. Je to především rozvoj osobnosti, posilování k lidským právům, rodičům, kultuře, posilování kompetencí k vlastnímu životu. Toto směřování je podle Úmluvy za všech okolností zaručit a úroveň tohoto vzdělávání a výchovy má odpovídat minimálně standardům stanoveným zákonem (čl. 29).

Úmluva dále zřizuje Výbor pro práva dítěte, kterému se smluvní státy zavazují předkládat zprávy o opatřeních přijatých k naplňování práv vyplývajících z Úmluvy.

Další významnou mezinárodní smlouvou, která se dotýká oblasti náhradní péče o děti, je **Evropská úmluva o výkonu práv dětí**. Byla přijata Radou Evropy 25. 1. 1996 a pro Českou republiku platí od 1. 7. 2001. Ve Sbírce zákonů byla publikována pod č. 54/2001 Sb.

Významné je především ustanovení, podle kterého musí soud při svém rozhodování zabezpečit, aby dítě obdrželo všechny informace, umožnit dítěti vyjádřit svůj názor a vzít názor dítěte náležitě v úvahu. Zástupce dítěte má povinnost poskytovat dítěti informace, objasňovat mu důsledky možných soudních rozhodnutí, zjišťovat jeho názor a prostředkovat jej soudu.

Poslední mezinárodní smlouvou, kterou je v souvislosti s institutem náhradní péče o děti v České republice třeba připomenout, je **Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod**, která byla přijata již 4. 11. 1950 v Římě. Pro Československo, resp. Českou republiku vstoupila tato smlouva v platnost 18. března 1992, ve Sbírce zákonů byla publikována pod č.209/2002 Sb.

Úmluva se netýká jen práv dětí, ale všech osob, tedy dětí a přímo i jejich rodičů. Ze smlouvy vyplývají práva přímo jednotlivcům, nikoli jen povinnost státu zahrnout určitá práva do svého právního řádu. Jednotlivci, nevládní organizace nebo skupiny osob považující se za poškozené v důsledku porušení těchto práv se mohou po vyčerpání vnitrostátních opravných prostředků obracet se svými stížnostmi na Evropský soud pro lidská práva, jehož rozhodnutí jsou pro Českou republiku závazná. Zvláštní pozornost si zaslouží především článek 8 (právo na respektování rodinného a soukromého života) a článek 14 - zákaz diskriminace založené na jakémkoli důvodu při užívání práv a svobod přiznaných úmluvou.

Sociálně-právní ochrana je v České republice poskytována všem dětem, mladším 18 let bezplatně, bez rozdílu a jakékoliv diskriminace podle rasy, barvy pleti, pohlaví, jazyka, náboženství, politického a jiného národnostního, etnického nebo sociálního původu. SPO je upravena zákonem č. 359/1999Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů.

§1

(1) Sociálně- právní ochranou dětí se rozumí zejména:

- a) ochrana práva dítěte na příznivý vývoj a řádnou výchovu,*
- b) ochrana oprávněných zájmů dítěte, včetně ochrany jeho jmění ,*
- c) působení směřující k obnovení narušených funkcí rodiny.*

(2) Nedotčeny zůstávají zvláštní právní předpisy, které upravují též ochranu práv a oprávněných zájmů dítěte.

Součástí sociálně-právní ochrany je také povinnost orgánů SPO předcházet možnému narušení nebo ohrožení vztahů v rodině a snaha o jejich sanaci. Sociálně-právní ochranou je ve smyslu čl. 32 Listiny povinnost státu zajistit dětem a mladistvým zvláštní ochranu, a to při respektování práv a povinností rodičů jako přirozených nositelů rodičovské odpovědnosti. Zákon o SPO také konstatuje nedotčenost zvláštních právních předpisů, které také ochraňují práva a oprávněné zájmy dítěte, protože není možné upravit v jednom právním předpise všechny možné situace, které mohou nastat. Novotná (2007) uvádí jako příklad zejména zákon o rodině, trestní zákoník, trestní řád, z. č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy, z. č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní nebo ochranné výchovy, předpisy o sociálním zabezpečení, z. č. 37/1998 Sb., o ochraně před alkoholismem a jinými toxikomaniemi, z. č. 200/1990Sb., o přestupcích, ve znění pozdějších předpisů a mnohé další.

§5

Předním hlediskem sociálně-právní ochrany je blaho dítěte.

Blaho dítěte je základním hlediskem sociálně-právní ochrany, které ovládá jednání všech subjektů v této oblasti. Zájem dítěte tedy není možné podřídít zájmům jiných: rodičů, jiných osob odpovědných za výchovu dítěte, státu, atd. Tento princip vychází i z Úmluvy, kde je zakotvena povinnost smluvních stran zajistit dítěti takovou ochranu a péči, která je nezbytná pro jeho blaho a současně zavazuje k ohledům na práva a povinnosti rodičů, nebo jiných odpovědných osob.

§11

Poradenská činnost

(1) Obecní úřad obce s rozšířenou působností ...

d) zajišťuje přípravu fyzických osob vhodných stát se osvojiteli, nebo pěstouny k přijetí dítěte do rodiny a poskytuje jim poradenskou pomoc související s osvojením dítěte, nebo svěřením dítěte do pěstounské péče, zejména v otázkách výchovy dítěte.

(2) Krajský úřad je povinen alespoň jednou v roce zabezpečit konzultace o výkonu pěstounské péče. Konzultací se kromě odborníků na řešení výchovných a sociálních problémů zúčastňují také pěstouni, kteří mají trvalý pobyt na území kraje, konzultací

se mohou zúčastnit též děti svěřené těmto pěstounům do pěstounské péče a další fyzické osoby, které tvoří s pěstounem domácnost (§115 občanského zákoníku)....

Odst.1.

Sociálně výchovná a preventivní činnost je uskutečňována orgány SPO a často i nestátními subjekty pověřenými ve smyslu § 48 zákona o SPO. Účelem této činnosti je připravit budoucí pěstouny k přijetí dítěte do rodiny a poskytovat jim odbornou poradenskou pomoc zejména v oblasti výchovy dítěte. Přípravy k přijetí dítěte je povinen se zúčastnit každý žadatel. Tuto možnost lze prominout pouze ve výjimečných případech.

Odst.2.

Zákon o SPO touto právní úpravou vytvořil zákonnou povinnost a zákonné podmínky pro setkání pěstounů a odborníků na základě předchozích pozitivních zkušeností. Účelem těchto setkání je zvládnání složitých situací při péči o pěstounům svěřené děti.

§14

(1) Obecní úřad obce s rozšířenou působností podává za podmínek stanovených zvláštním právním předpisem (zákon o rodině)návrh soudu....

c) na nařízení ústavní výchovy;

d) na prodloužení nebo zrušení ústavní výchovy....

Obecním úřadům obcí s rozšířenou působností, jako orgánům SPO dává tento zákon možnost podávat návrhy na omezení, zbavení nebo pozastavení výkonu rodičovské zodpovědnosti a také návrhy na nařízení, prodloužení, nebo zrušení ústavní výchovy. Tato možnost vyplývá z obsahu činnosti obecních úřadů a jejich orgánů (např. Komise pro péči o rodinu a dítě) při dlouhodobé sociální práci s rodinami, ve kterých vyrůstají děti za nevhodných podmínek. Povinností obecních úřadů a dalších zúčastněných subjektů, vyvíjet maximální úsilí k sanaci takovýchto rodin, aby do nich mohlo být dítě z ústavní výchovy navráceno zpět nebo pokud se takovýto návrat jeví jako nemožný, hledat vhodnou alternativu péče, pěstounskou péči, osvojení. Zde se domníváme, že je potřebná revize kompetencí soudu

a orgánů SPOD ve vztahu k zahájení řízení. Soud z moci úřední sám o sobě nemůže rozhodnout o předběžném opatření, přestože by jeho vydání bylo jednoznačně v zájmu dítěte.

§17

Obecní úřad obce s rozšířenou působností

- a) *vykonává funkci opatrovníka a poručníka, může být ustanoven opatrovníkem i v případě zastupování dítěte ve vztahu k cizině;*
- b) *činí neodkladné úkony v zájmu dítěte a v jeho zastoupení v době, kdy není dítěti ustanoven poručník nebo dokud se ustanovený poručník neujme své funkce.*

Při ustanovení § 17 zákona o SPO se vychází ze znění zákona o rodině. Ustanovit opatrovníka ukládá zákon o rodině nejen v případě střetu zájmů zákonného zástupce a dítěte nebo mezi dětmi týchž rodičů navzájem, ale také v případě ohrožení majetkových zájmů dítěte, při omezení rodičovské zodpovědnosti nebo je-li toho třeba v zájmu dítěte i z jiných důvodů, např. v trestním či správním řízení (Hrušáková, Králíčková; 2009). Tímto opatrovníkem soud ustanoví zpravidla orgán SPO, tedy obecní úřad obce s rozšířenou působností. Zde tedy působí obě právní normy subsidiárně.

Poručníka ustanovuje soud dítěti podle zákona o rodině v případech, kdy:

- rodiče zemřeli,
- byli zbaveni rodičovské odpovědnosti,
- výkon jejich rodičovské zodpovědnosti byl pozastaven,
- nebo nemají způsobilost k právním úkonům v plném rozsahu.

Soudem ustanovený poručník bude dítě vychovávat, zastupovat a spravovat jeho záležitosti místo rodičů. Není-li to v rozporu se zájmy dítěte, ustanoví soud poručníkem především toho, koho doporučili rodiče. Jinak je ustanoven někdo z příbuzných a nebo osob dítěti blízkých. Nemůže-li být poručníkem ustanovena fyzická osoba je soudem ustanoven vždy orgán SPO, obecní úřad obce s rozšířenou působností, který na rozdíl od výše uvedených osob musí funkci poručníka vždy přijmout.

Poručník odpovídá soudu za řádné plnění své funkce a podléhá pravidelnému dozoru. Je povinen soudu dávat zprávy o osobě poručence a předkládat účty ze správy jeho jmění a jakékoliv podstatné rozhodnutí o osobě poručence vyžaduje schválení soudem. Na vztahy

poručníka se přiměřeně vztahují ustanovení zákona o rodině , zejména ustanovení o právech a povinnostech rodičů a dětí. Zákonem o rodině je rovněž stanoveno, že funkce poručníka nezakládá vyživovací povinnost, kromě situace, kde zákon o rodině vyživovací povinnost předpokládá, např. vyživovací povinnost mezi ostatními příbuznými. Naopak poručník má právo na pobírání dávek státní sociální podpory podle zákona č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, ve znění pozdějších předpisů.

§27

Odborné posuzování pro účely zprostředkování osvojení a pěstounské péče

(1) Pro účely zprostředkování osvojení a pěstounské péče se

a) u dětí

- 1. posuzuje úroveň tělesného a duševního vývoje dítěte, včetně jeho specifických potřeb a nároků;*
- 2. posuzuje vhodnost náhradní rodinné péče a jejich forem.*

b) u žadatelů se posuzuje charakteristika osobnosti, psychický stav, zdravotní stav, jenž zahrnuje posouzení, zda zdravotní stav žadatele z hlediska duševního, tělesného a smyslového nebrání dlouhodobé péči o dítě, předpoklad vychovávat dítě, motivace, která vedla k žádosti o osvojení dítěte nebo jeho svěřeni do pěstounské péče, stabilita manželského vztahu a prostředí v rodině, popřípadě další skutečnosti rozhodné pro osvojení dítěte nebo jeho svěřeni do pěstounské péče.

(2) Posouzení ministerstvo provede do 30 dnů ode dne zjištění všech potřebných skutečností.

(3) Odborné posuzování provádí

- a) Krajský úřad, jde-li o děti nebo žadatele, které zařazuje do evidence dětí nebo žadatelů krajský úřad, a to před zařazením do takové evidence, nebo kteří jsou v evidenci dětí nebo v evidenci žadatelů vedené krajským úřadem.*
- b) Ministerstvo, jde-li o děti nebo žadatele, kteří jsou v evidenci dětí nebo v evidenci žadatelů vedené ministerstvem.*

(4) Ministerstvo a krajský úřad jsou oprávněny vyzvat žadatele a fyzické osoby uvedené v §25 odst.1 písmeno d) k osobnímu jednání za účelem posouzení jejich předpokladů a skutečností rozhodných pro svěřeni dítěte. Ministerstvo a krajský úřad přitom

spolupracují s obecními úřady obcí s rozšířenou působností, obcemi, zdravotnickými a školskými zařízeními a dalšími odbornými zařízeními, pověřenými osobami a s odborníky pro otázky výchovy a péče o dítě.

- (5) *Zaměstnanci ministerstva a zaměstnanci kraje mohou za účelem přípravy podkladů pro odborné posouzení podle odst.1 navštívit dítě nebo pozvat dítě k jednání, je-li to přiměřené jeho věku a schopnostem. Právnícké nebo fyzické osoby u nichž se dítě nachází, jsou povinny zaměstnanci ministerstva a zaměstnanci kraje tuto návštěvu, účast dítěte na uvedeném jednání a posouzení dítěte umožnit.*

Odborné posuzování pro účely zprostředkování osvojení nebo pěstounské péče je sofistikovaná odborná činnost, svěřená do pravomocí krajských úřadů a ministerstev a jejím předpokladem vysoká erudovanost těch, kdo se odborného posuzování účastní, ale i jejich schopnost spolupráce se specialisty různých oborů, kteří se ke specifickým otázkám náhradní rodinné péče vyjadřují. „Na odborném posouzení závisí další postup orgánu sociálně-právní ochrany při zprostředkování případné pěstounské péče“ (Novotná, Průšová 2007, str. 108). Obě autorky také dále uvádějí, že k vytvoření zdravé náhradní rodiny je potřeba samozřejmě vhodný manželský pár, splňující všechny atributy kladené na zdravou a funkční rodinu, ale i celé širší rodiny a blízkého okolí. Aby institut náhradní rodiny byl úspěšný a přinášel v budoucnu pozitivní výsledky pro dítě, je třeba vyhodnotit všechny zmíněné determinanty v kontextu.

Odst.1 písmeno a)

Posouzení zdravotního stavu dítěte v sobě zahrnuje mimo jiné i stanovení rámcové prognózy dalšího vývoje a to především v oblastech psychiky, dědičných nemocí, heredity obecně, atd. Na zvážení je, nakolik jsou pro budoucí pěstouny podstatné i informace o zdravotním stavu biologických rodičů (jsou-li známy). Případné sklony rodičů k různým návykům a sociálně patologickým jevům, by se mohly promítnout i do osobnosti dítěte, zejména přišlo-li do pěstounské péče například v mladším školním věku (Koluchová, 2002). U dětí je tedy potřebné pro odborné posuzování shromáždit co nejvíce informací, na základě kterých bude možné co nejpřesněji stanovit prognózu dalšího vývoje dítěte. Čím více informací je k dispozici, tím přesnější je tato prognóza a tím je vyšší pravděpodobnost úspěšného procesu výchovy a přípravy na život v náhradní rodině.

Odst.1. písmeno b)

U žadatelů se posuzují jejich osobní dispozice (vzdělání, motivace, postoje i případné předsudky). Dále celkový obraz zdraví žadatelů. Obecně platí, že pokud žadatel není schopen vykonávat pracovní činnost v rámci plného pracovního úvazku, není schopen pečovat celodenně o dítě. Individuálně, za přispění partnera nebo širší rodiny tomu tak být nemusí. Zároveň se u žadatelů posuzuje i perspektiva zdravotní kondice až do doby zletilosti dítěte. Důraz je kladen i na přiměřený věkový rozdíl mezi žadatelem a dítětem, který je v obecné rovině charakterizován jako věkový rozdíl mezi rodiči a dítětem v případě biologického rodičovství, tj. ne menší 18 let. Stabilita manželství je posuzována zejména vzhledem k délce jeho trvání a pokud trvá relativně krátkou dobu (zpravidla do 3 let) je větší předpoklad jeho nestability.

Partneři musí umět zvládat přirozené krize a zátěžové situace, zároveň se musí respektovat a v případě nutnosti musí umět vyhledat pomoc. Další podmínky jsou i ekonomická a bytová situace žadatelů a případně jiné specifické zvláštnosti na straně každého žadatele. Jedná se o jejich individuální posouzení v kontextu ostatních podmínek na straně žadatele. Čím detailnější bude posuzování, tím je větší naděje, že dítě bude v náhradní rodině prospívat (Novotná, Průšová 2007).

2.2 Výběr legislativních předpisů upravující oblast náhradní péče o děti a mladistvé

Obecným právním předpisem, který v právním řádu České republiky upravuje problematiku rodinných vztahů včetně náhradní péče o děti, je zákon č. 94/1963 Sb. , o rodině, ve znění pozdějších předpisů. Zákon o rodině stanovuje pravidla náhradní rodinné péče o děti a mládež v jejích individuálních formách (osvojení, poručenství a pěstounská péče).

Speciálním právním předpisem upravujícím oblast sociálně-právní ochrany dětí je výše podrobněji rozebraný zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů. Jak však bylo již uvedeno, je oblast sociálně-právní ochrany dětí kompetenčně rozdělena mezi pět ministerstev, proto také podobu jednotlivých forem náhradní péče o děti a mládež upravuje několik speciálních právních předpisů:

- zákon č. 20/1966 Sb. , o péči o zdraví lidu, ve znění pozdějších předpisů:
  - spadá do funkční kompetence Ministerstva zdravotnictví,

- upravuje činnost kojeneckých ústavů a dětských domovů pro děti do 3 let věku,
- zákon č. 109/2002 Sb. , o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů:
  - je v kompetenci Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy,
  - upravuje činnost diagnostických ústavů, dětských domovů, dětských domovů se školou a výchovných ústavů,
- zákon č. 359/1999 Sb. , o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů:
  - je v kompetenci Ministerstva práce a sociálních věcí,
  - vedle činnosti orgánů sociálně- právní ochrany dětí upravuje také činnost zařízení pro výkon pěstounské péče a zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc.

I na základě výše uvedených právních předpisů můžeme v České republice rozlišit následující formy náhradní péče o děti a mládež do dvou základních skupin s dalším členěním:

Ústavní výchova:

- kojenecké ústavy,
- dětské domovy pro děti do 3 let věku,
- diagnostický ústav,
- dětský domov,
- dětský domov se školou,
- výchovný ústav,
- zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc.

Náhradní rodinná péče:

- osvojení (adopce),
- poručenství,
- pěstounská péče.

Dílčí výčet zákonů, které upravují a řeší sociální ochranu dětí v ČR, obsahuje příloha č.1 této práce.

2.3 Náhradní rodinná péče

Náhradní rodinná péče je forma péče o sociálně osiřelé děti (o které se vlastní rodiče nemohou, nechtějí nebo neumějí postarat a není již naděje, že by se poměry zlepšili natolik, že by se dítě mohlo do vlastní rodiny vrátit zpět), kdy jsou vychovávány přímo v rodině náhradních rodičů.

Do náhradní rodinné péče se tedy umisťují děti z rodin, kde došlo ke ztrátě či selhání při plnění základních rodinných funkcí, zejména pak funkce socializační. Rodiče buď zemřeli nebo žijí, ale o dítě se z různých příčin nestarají, či jej zanedbávají způsobem, že vývoj dítěte je značně ohrožen nebo již poškozen a jakákoliv pomoc je zbytečná či nežádoucí vzhledem k prodlužování pobytu dítěte v nevyhovujícím prostředí (Zieglerová, 1997).

V České republice umožňuje současná legislativa tři druhy náhradní rodinné péče a to osvojení, poručenství a pěstounskou péči.

2.3.1 Osvojení (adopce)

Podle zákona o rodině je cílem osvojení založit takový právní vztah mezi osvojitelem a osvojencem jako mezi rodiči a dětmi a vytvořit tak nezletilému harmonické náhradní rodinné prostředí (Kejdová, Vaňková, 2007).

Při osvojení přijímají jednotlivci či manželé dítě za vlastní a mají k němu stejná práva a povinnosti, jako by byli jeho rodiči. Osvojením vzniká mezi osvojitelem a dítětem vztah jako mezi biologickými rodiči a jejich vlastními dětmi. Osvojení je právně zakotveno v § 63 - § 73 zákona č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů a osvojení nezrušitelné v § 74 - § 77 téhož zákona. U osvojení nezrušitelného veškerá vzájemná práva a povinnosti mezi osvojencem a jeho původní rodinou zanikají. Jména biologických rodičů jsou rozhodnutím soudu trvale nahrazena v matriční knize jmény osvojitelů, dítě proto po dosažení zletilosti nemůže fakticky zjistit jména svých biologických rodičů. I v rodném listu jsou uvedeni pouze osvojitelé. Tímto postupem je sledován cíl prohloubit i v tomto směru poměr mezi osvojitelem a osvojencem a přiblížit jej co nejvíce poměru pokrevního rodiče a dítěte. K dosažení tohoto příznivého stavu významnou měrou přispívá tedy i odstranění formální zmínky o tom, že se nezletilé dítě nestalo členem rodiny v důsledku pokrevního poměru, ale osvojením (Matějček, 2002).

Dítě získává příjmení nových rodičů. Také vztahy mezi dítětem a příbuznými osvojitelů se stávají příbuzenskými podle zákona. Osvojit tak lze pouze dítě nezletilé (nově má upravovat novela občanského zákoníku) a mezi osvojitelem a osvojencem musí být přiměřený věkový rozdíl.

O osvojení rozhoduje soud a před jeho rozhodnutím musí uplynout nejméně tři měsíce, po které zájemce pečuje o dítě na své náklady, v tzv. „předadopční péči“.

Lze rozlišit následující druhy osvojení:

Osvojení

- a) v mimořádných případech je možné ho soudně zrušit,
- b) osvojitelé se nezapisují do matriky jako rodiče.

Osvojení nezrušitelné

- a) od prostého osvojení se odlišuje tím, že osvojitelé jsou na základě rozhodnutí soudu zapsáni v matrice místo rodičů osvojence,
- b) toto osvojení nelze zrušit,
- c) pro nezrušitelné osvojení je stanovena minimální věková hranice osvojovaného dítěte na jeden rok.

Osvojení mezinárodní

Tato forma náhradní péče je vhodná v případě, že se pro dítě nepodaří najít náhradní rodinu v zemi původu. Toto osvojení je upraveno Úmluvou o ochraně dětí a spolupráci při mezinárodním osvojení, kterou vypracovala a přijala Haagská konference mezinárodního práva soukromého 29.5.1993. Česká republika smlouvu ratifikovala 11.2. 2000. Při ratifikaci Úmluvy o mezinárodním osvojení bylo současně učiněno oznámení České republiky, že podle čl. 29 odst.3 je orgánem oprávněným vydat potvrzení o osvojení Úřad pro mezinárodní ochranu dětí se sídlem v Brně a v souladu s čl.13 Úmluvy byl ústředním orgánem ve smyslu čl.6 určen tento úřad (Novotná, Průšová 2007). Úmluva o mezinárodním osvojení vstoupila v platnost pro Česko republiku dne 1. června 2000 a je zveřejněna ve Sbírce mezinárodních smluv jako Sdělení MZV č. 43/ 2000 Sb. m.s.

Haagská úmluva jasně stanoví postup při osvojování dítěte do zahraničí, určuje povinnosti a kompetence jednotlivých institucí, definuje právo dítěte na přednostní osvojení

v zemi původu, zaručuje biologickým rodičům anonymitu a zásadně vylučuje jakékoliv zisky z adopcí.

2.3.2 Poručenství

Bývá stanoveno rovněž rozhodnutím soudu a to v případě, že:

- a) rodiče dítěte zemřeli,
- b) byli zbaveni rodičovské zodpovědnosti,
- c) byl pozastaven výkon jejich rodičovské zodpovědnosti,
- d) nemají způsobilost k právním úkonům v plném rozsahu a tedy nejsou nositeli rodičovské zodpovědnosti.

Pokud poručník péči o dítě osobně nevykonává, má on i dítě nárok na stejné hmotné zabezpečení, jako by šlo o pěstounskou péči. Poručník je zákonným zástupcem dítěte. Mezi ním a dítětem však ze zákona nevzniká takový poměr, jaký je mezi rodiči a dítětem. Zákon stanoví rozsah práv a povinností poručníka k dítěti takto:

- 1) výchova dítěte,
- 2) zastupování dítěte,
- 3) správa majetku dítěte.

Výkon této funkce je pod pravidelným dohledem soudu a to nejen ohledně správy majetku dítěte, ale zejména ohledně jeho osobní sféry. Poručník podává soudu zprávy o osobě poručenice, nejčastěji jedenkrát za rok. Jakékoliv rozhodnutí poručníka v podstatné věci týkající se dítěte však zvlášť vyžaduje schválení soudem.

2.3.3 Pěstounská péče

Pěstounská péče je upravena v zákoně č. 94/ 1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů, v zákoně č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů (ustanovení o zprostředkování pěstounské péče, o zařízení pro výkon pěstounské péče), v zákoně č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře ve znění pozdějších předpisů (dávky pěstounské péče), a v právních předpisech o sociálním zabezpečení (nemocenské a důchodové pojištění pěstounů).

Tento způsob péče je primárně určen pro děti, které není možné z nějakého důvodu osvojit, nejsou právě vhodné k adopci, ať již z důvodu vyššího věku, nebo problematické sociální adaptabilitě, problémovému zdravotnímu stavu.

Pěstounská péče je státem garantovaná a podporovaná forma náhradní rodinné péče, která zajišťuje dostatečné hmotné zabezpečení dítěte i přiměřenou odměnu tomu, kdo se jej ujal. Pěstouni tedy nemají k dítěti vyživovací povinnost. Dítě může být svěřeno do pěstounské péče fyzické osobě nebo do společné pěstounské péče manželů, jedinou hmotně právní podmínkou je oprávněný zájem dítěte a pěstouni mají k dítěti omezená práva a povinnosti (Matějček 2002).

O svěřeni dítěte do pěstounské péče rozhoduje soud. Pěstounská péče tedy vzniká pravomocným rozhodnutím soudu a zaniká zletilostí dítěte nebo ukončením jeho přípravy na povolání. Soud ji také může zrušit v odůvodněných případech. Pěstoun má také právo zastupovat dítě a spravovat jeho záležitosti jen v běžných věcech. K výkonu mimořádných záležitostí žádá souhlas zákonného zástupce dítěte prostřednictvím orgánu sociálně-správní ochrany a soudu. V důležitých otázkách jako je např. volba povolání nebo vycestování do zahraničí, rozhodují biologičtí rodiče, pokud nejsou zbaveni rodičovských práv. Rozhodnutí vlastních rodičů může být nahrazeno opět pouze rozhodnutím soudu.

Vedle **individuální**, existuje i **skupinová** pěstounská péče, která může být vykonávána také v zařízení pro výkon pěstounské péče, určeném pro péči o větší počet dětí v pěstounské péči v souladu se zákonem č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů. Tato zařízení zřizují orgány sociálně-právní ochrany dětí, případně další subjekty, osoby pověřené k výkonu této ochrany (Kovařík, 2004). Zřizovatel zařízení pak uzavírá s pěstounem písemnou dohodu o výkonu pěstounské péče v takovém zařízení. Jedná se např. o skupinovou pěstounskou péči v bydlišti pěstounů nebo o SOS dětské vesničky.

V zařízeních pro výkon pěstounské péče vykonávají pěstouni pěstounskou péči jako své povolání a toto povolání je také zdrojem jejich obživy. Vztah pěstounů ke zřizovateli zařízení však není vztahem pracovněprávním, ale právním vztahem sui generis, založeným na dohodě mezi nimi uzavřené. Podstatným rozdílem mezi pěstounskou péčí individuální a pěstounskou péčí v zařízeních je zejména skladba rodiny, která je daná především větším počtem svěřených dětí, kterých je obvykle až šest. Tento počet lze překročit, jen budou-li pěstounům svěřeni do pěstounské péče sourozenci nebo půjde-li o dítě pěstouna, které po uzavření dohody začalo pobývat v zařízení, anebo výjimečně i z jiných důvodů zvláštního zřetele hodných. Právě tento

kolektiv se podstatně liší od kolektivu dětí v zřízeních pro výkon ústavní výchovy právě jedinečností vztahů mezi dětmi a pěstouny, kteří jsou vlastně „trvalými“ vychovateli dětí a je na nich jaké citové vztahy se mezi nimi vytvoří. Výběr pěstounů pro výkon pěstounské péče je proto zvláště náročný, srovnatelně jako je náročné stát se dobrým rodičem většímu počtu dětí.

Pěstoun vykonávající pěstounskou péči v zařízeních má proto povinnost umožnit zřizovateli dohlížet na dodržování podmínek pro výkon pěstounské péče, které jsou stanoveny zákonem č. 359/1999 nebo dohodou. Kontrola výkonu pěstounské péče a podmínek, za nichž se o děti v zařízeních pečuje, je nezbytná nejen pro ochranu a pomoc dětem, ale též pro pomoc pěstounům, protože jiné problémy mají pěstouni s dětmi s výchovnými problémy, s dětmi různě zdravotně postiženými, s dětmi jejichž rodiče se o děti zajímají a děti v zařízeních navštěvují, jiné s dětmi, které prožily trauma v důsledku týrání, zneužívání (Vocilka, 1999).

Příkladem pro výkon skupinové pěstounské péče mohou být i SOS vesničky. V někdejší Čkoslovensku se myšlenka SOS dětských vesniček objevila v druhé polovině 60. let v souvislosti s celkovým uvolněním politické situace a s tím související aktivizací občanské společnosti. V roce 1968 vznikl Kruh přátel SOS dětské vesničky a byla zahájena celonárodní sbírka, jejíž výtěžek měl být použit na výstavbu SOS dětských vesniček. V roce 1974 byly ale SOS dětské vesničky nuceně převedeny pod pravomoc státu a činnost občanského sdružení SOS dětských vesniček byla obnovena až po roce 1989.

V současné době provozuje Sdružení SOS dětských vesniček v České republice tři SOS dětské vesničky. Nejstarší z nich vznikla v roce 1969 v Karlových Varech – Doubí. V roce 1973 byla do provozu uvedena SOS vesnička ve Chvalčově, malé obci pod vrchem Hostýn ve Zlínském kraji. V roce 2003 pak byla otevřena SOS vesnička v Brně – Medlánkách (<http://www.sos-vesnicky.cz/nase-cinnost/sos-detske-vesnicky/> 24.10.2011).

Co se finančního zabezpečení týče, je Sdružení SOS vesniček finančně zajišťováno z několika zdrojů. Prvním z nich a zároveň nejvýznamnějších (35,57 %) jsou finanční prostředky získané od sponzorů Sdružení v podobě individuálních dárců i komerčních společností, druhým zdrojem (33,27 %) je mezinárodní organizace SOS dětských vesniček Kinderdorf International. Ze státního rozpočtu je kryto 22,55% rozpočtu a zbytek, tedy 6,61 % je získáván z mezinárodního programu kmotrovství, v jehož rámci lidé z celého světa přispívají na konkrétní děti žijící v SOS dětských vesničkách. (Pro ilustraci je uvedena skladba rozpočtu za rok 2007 - <http://www.sos-vesnicky.cz/res/data/002/000489.pdf> 11.11.2011).

Často diskutovanými tématy v problematice SOS dětských vesniček je i to, že sem nejsou přijímány do pěstounské péče děti vyžadující zvláštní, specializovanou péči, kterou tyto zařízení nejsou schopny garantovat, přestože je často samotným Sdružením deklarována dostupnost odborné pedagogické a psychologické péče. Další problém vykrytalizoval až po jisté době, kdy se v rámci sociologického šetření zjistilo, že mnoho chlapců, kteří prošli SOS vesničkou se dalo na delikventní a kriminální dráhu, pravděpodobně kvůli absenci mužského prvku v rodině (Vocilka, 1999). Filosofie výchovy v SOS vesničkách vychází totiž i z předpokladu, že manželský pár je méně stabilní než žena-matka.

Dohled nad výkonem pěstounské péče obecně je také důležitý nejen z hlediska poznání, jak je o děti pečováno, ale také jak se hospodaří s finančními prostředky určenými pro děti a zda není třeba učinit změny směřující k vylepšení vedlejších nástrojů péče.

Pěstounská péče na přechodnou dobu

Soud může na návrh orgánu sociálně právní ochrany dětí svěřit dítě do pěstounské péče na přechodnou dobu osobám, které jsou podle zvláštního právního předpisu (zákonem č. 359/1999 o SPOD, ve znění pozdějších předpisů) zařazena do evidence osob vhodných k výkonu pěstounské péče na přechodnou dobu, a to na:

1. dobu, po kterou nemůže rodič ze závažných důvodů dítě vychovávat,
2. dobu, po jejímž uplynutí lze dát souhlas rodiče osvojením,
3. dobu do pravomocného rozhodnutí soudu o tom, že není třeba souhlasu rodičů k osvojení.

V současné době je velmi diskutována i tzv. hostinská péče. Jde vlastně o pěstounskou péči na přechodnou dobu, víkendů, svátků, prázdnin a podobně. Ačkoli je tato forma kontaktu dětí s fungujícím rodinným prostředím řediteli dětských domovů vítána, naráží zejména na administrativní bariery, protože i tito „chvilkoví pěstouni“, musí splňovat náležitosti pěstounů v plném rozsahu. Dalším problémem je pak potřebný souhlas rodičů, kterého mnohdy nelze včas dosáhnout. Možné úskalí pěstounské péče a to nejen té na přechodnou dobu, je i možný rozpad vztahu dítěte a pěstouna po návštěvě, či návštěvách biologických rodičů.

(Tvůrci textu se setkali s případem, kdy si bývalá pedagožka pravidelně brala k sobě domů malé děvčátko z dětského domova. Žena absolvovala kompletní administrativní náležitosti, dosáhla souhlasu rodičů a vše se zdálo být v pořádku. Ovšem pouze do doby, kdy

u ní doma dítě opakovaně navštívili jeho biologičtí rodiče. Tlak, vydírání a konflikty, které návštěvy rodičů provázely, zavinily konec velmi nadějně se formujícího vztahu dítěte a pěstouna).

2.4 Institucionální náhradní péče

Výkon institucionální náhradní péče o děti a mladistvé upravuje především zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních, ve znění pozdějších předpisů. Na základě tohoto zákona jsou zřizovány výchovné ústavy, diagnostické ústavy a dětské domovy (resp. dětské domovy se školou). Jako školské zařízení pro preventivně výchovnou péči jsou podle zákona o výkonu ústavní nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních, zřizována střediska výchovné péče.

Zvláštní případ představují zařízení v kompetenci Ministerstva zdravotnictví (kojenecké ústavy a dětské domovy pro děti do 3 let věku), zřizovaná na základě zákona o péči o zdraví lidu, a zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, zřizovaná na základě zákona o sociálně-právní ochraně dětí.

Ústavní a ochranná výchova

Ústavní výchova může být nařízena soudně, jestliže je výchova dítěte vážně ohrožena nebo vážně narušena a jiná výchovná opatření nevedla k nápravě, případně rodiče z jiných důvodů nemohou výchovu řádně zabezpečit. Je nařizována ve prospěch dítěte.

Ochranná výchova se ukládá soudem pro mládež, dítěti staršímu 12 let, které se opakovaně dopouští činnosti jinak trestné, případně se ve věku 15 let jednorázově dopustí trestného činu, za který by mohl být uložen výjimečný trest. Je ukládána jako ochrana společnosti před dítětem.

Zařízení pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy poskytují péči jinak poskytovanou rodiči nebo jinými osobami, kterým bylo dítě svěřeno do výchovy rozhodnutím příslušného orgánu, dětem s nařízenou ústavní výchovou nebo uloženou ochrannou výchovou, dětem, u nichž bylo nařízeno předběžné opatření, a rovněž dětem, které nejsou občany České republiky a splňují podmínky stanovené zákonem o sociálně-právní ochraně dětí. Zařízení může

poskytovat plné přímé zaopatření zletilé nezaopatřené osobě po ukončení výkonu ústavní výchovy a ochranné výchovy, připravující se na budoucí povolání, nejdéle však do věku 26 let, a to za podmínek sjednaných ve smlouvě mezi nezaopatřenou osobou a zařízením.

Do zařízení jsou umísťovány i děti s mentálním, tělesným, smyslovým postižením, s vadami řeči, popřípadě s více vadami, u nichž byla nařízena ústavní výchova, uložena ochranná výchova nebo nařízeno předběžné opatření, pokud stupeň zdravotního postižení neodpovídá jejich umístění do ústavu sociální péče nebo do specializovaného zdravotnického zařízení. Pro tyto děti zařízení zajistí vhodné podmínky úpravou denního režimu a vybavenosti zařízení, jejichž přiměřenost posoudí příslušný praktický lékař pro děti a dorost, s nímž zařízení uzavřelo smlouvu o poskytování zdravotní péče.

Zařízení dále zajistí odpovídající vzdělávací, terapeutický a sociálně rehabilitační program nebo zabezpečí jejich týdenní pobyt v internátu školy podle typu jejich postižení a prostřednictvím příslušného zdravotnického zařízení i specializovanou zdravotní péči (Koluchová, 1992).

Diagnostický ústav

Diagnostický ústav plní podle potřeb dítěte úkoly diagnostické, vzdělávací, terapeutické a po zpracování komplexní zprávy umísťuje děti do ostatních zařízení. Diagnostický ústav na základě výsledků diagnostických, vzdělávacích, terapeutických, výchovných a sociálních činností, které jsou součástí komplexního vyšetření, zpracovává komplexní diagnostickou zprávu s návrhem specifických výchovných a vzdělávacích potřeb, stanovených v zájmu rozvoje osobnosti dítěte. Pobyt dítěte v diagnostickém ústavu trvá zpravidla 8 týdnů.

Kojenecký ústav

Kojenecký ústav poskytuje komplexní péči dětem od raného věku, jejichž zdravotní stav a zdárný vývoj je ohrožen. Jedná se o kojence zanedbávané v původní rodině, trvale stresované extrémními životními podmínkami, v krajním případě děti týrané. Do péče kojeneckých ústavů jsou přijímány i děti opuštěné a děti matek s různými typy závislosti.

Dětský domov

V současnosti mezi námi stále existují děti, které z nejrůznějších příčin nemohou setrvat ve své vlastní rodině. Pokud rodina selhává v plnění svých primárních funkcí nebo se rodiče nemohou z vážných důvodů o dítě starat, je odňato a svěřeno do péče státu. Povinnost

státu vychází z Úmluvy o právech dítěte, která byla vyhlášena Valným shromážděním OSN v roce 1989 v New Yorku. Úmluva se opírá o čtyři základní principy a těmi jsou: **právo na přežití dítěte, právo na rozvoj dítěte, právo na ochranu dítěte a právo na účast** (Novotná, Průšová 2007). Na základě této Úmluvy byl v roce 1991 vydáno Sdělení federálního ministerstva zahraničních věcí o sjednání Úmluvy o právech dítěte, které bylo vyhlášeno ve sbírce zákonů pod č. 104/1991. Zde je státu stanovena povinnost, zajistit veškeré podmínky pro zdravý vývoj dítěte a jeho osobnosti. Pokud rodina není schopna zajistit optimální podmínky pro zdravý vývoj dítěte, musí je stát z rodiny odebrat a umístit do své institucionální péče.

Posláním dětských domovů je vytvořit optimální podmínky pro všestranný rozvoj svěřených dětí s cílem připravit je na samostatný život (Hrdličková, Pávková; 1987).

Stát pro tyto děti zajistí buďto některou z forem náhradní péče (adopce – v útlém věku, pěstounská péče), pokud však z právního hlediska tato péče není vzhledem k optimálnímu vývoji dítěte účelná či možná, přistupuje k náhradní ústavní výchově ve školských zařízeních pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy (Vocilka, 1999). Úkolem těchto zařízení je zabezpečit nezletilé osobě (od 3 do 18 let, příp. do 19 let) podle rozhodnutí soudu o ústavní nebo ochranné výchově či předběžného opatření náhradní výchovnou péči, která zajistí řádnou výchovu a vzdělávání dítěte i jeho zdravý vývoj. Těmito zařízeními podle §2 odst.1 z. č. 102/2002 o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, jsou:

- a) diagnostický ústav,
- b) dětský domov,
- c) dětský domov se školou,
- d) výchovný ústav.

Zákon 109/2002 Sb. v §17 ještě hovoří o zařízeních preventivně výchovných, tzn. střediscích výchovné péče, které poskytují své služby ambulantně, celodenně či internátně.

§ 17

Středisko

(1) Středisko poskytuje všestrannou preventivní speciálně pedagogickou péči a psychologickou pomoc klientům s rizikem či s projevy poruch chování a negativních

jevů v sociálním vývoji a klientům propuštěným z ústavní výchovy při jejich integraci do společnosti. Tato péče je zaměřena na odstranění či zmírnění již vzniklých poruch chování a na prevenci vzniku dalších vážnějších výchovných poruch a negativních jevů v sociálním vývoji klientů, pokud u nich nenastal důvod k nařízení ústavní výchovy nebo uložení ochranné výchovy....

Děti a mládež, jejichž mravní výchova a psychosomatický vývoj je ohrožen, jsou na základě rozhodnutí soudu o ústavní výchově nebo na základě dohody se zákonnými zástupci umístovány do školských zařízení pro výkon ústavní výchovy nebo ochranné výchovy. Tato zařízení jsou pak diferencována podle závažnosti psychosomatického postižení, věku, pohlaví a druhu navštěvované školy.

Dětské domovy jsou určeny především pro jedince, u nichž není diagnostikována extrémní porucha chování (§11 z. č. 438/2006) ani hluboká mentální retardace.. Do dětského domova však může být přijato i rozumově opožděné dítě, má-li zde sourozence, případně je-li možné zajistit docházku dítěte do adekvátního školského zařízení. Pro ostatní jedince jsou zřizována speciální výchovná zařízení dělená podle stupně poruchy chování, věku a pohlaví.

V roce 1999 jsme měli v ČR 124 dětských domovů, 16 dětských výchovných ústavů, 20 výchovných ústavů pro mládež, 8 dětských diagnostických ústavů a 4 diagnostické ústavy pro mládež, 28 základních škol speciálních a 9 výchovných ústavů pro děti a mládež (Vocilka, 1999).

Do nedávné doby byly dětské domovy výlučně státním zařízením, v současné době existují i dětské domovy se soukromým zřizovatelem, či výlučně soukromé dětské domovy. V dětských domovech zajišťuje stát (i prostřednictvím soukromých zřizovatelů) výchovnou, hmotnou a sociální péči mládeži převážně s normálním duševním vývojem, která z nějakých závažných důvodů nemůže být vychovávána ve vlastní rodině a nemůže být osvojena nebo umístěna do jiné formy náhradní rodinné péče (Matoušek, Pazlarová; 2010).

V zásadě můžeme podle struktury práce s dětmi a mládeží dětské domovy rozdělit na tři typy:

1. Dětský domov rodinný

Zde se předpokládá dlouhodobý pobyt dítěte v dětském domově. Základní organizační strukturou je rodinná buňka, tedy kolektiv několika dětí kolem vychovatele, jejichž způsob života v prostředí dětského domova jsou v maximální možné míře přizpůsobeny navození

normálního rodinného života. Upřednostňují se sourozenecké skupiny a děti navštěvují školu v místě dětského domova, individuální péče je jim pak poskytována zejména v mimoškolní době, v době přípravy na vyučování a během trávení volného času.

2. Dětský domov internátního typu

Uvádí se, že dětské domovy internátního typu jsou rodinnému prostředí nejbližší (Vocilka, 1999). Režim zde se podobá běžnému internátnímu zařízení, děti se však velmi často nemají kam vrátit. Místo krátkodobého pobytu pak v tomto zařízení setrvávají několik let. Problémem je zejména nemožnost navázání dlouhodobého vztahu s pedagogem a reálná nemožnost kontinuální individuální péče. Je tedy diskutabilní role vychovatele, který by měl být garantem bio-psycho-sociálního rozvoje osobnosti dítěte, zmírněním důsledků nevhodné původní rodinné výchovy, když se dítě do tohoto prostředí vrací nebo se s rodiči stýká, což je mimochodem jednou z povinností dětského domova takovýto styk rodiny s dítětem umožnit (z. č. 109/2002 Sb.).

3. Dětský domov se školou

Účelem dětského domova se školou je zajišťovat péči o děti s nařízenou ústavní výchovou, mají-li závažné poruchy chování nebo které pro svou přechodnou nebo trvalou duševní poruchu vyžadují výchovně léčebnou péči, případně s uloženou ochrannou výchovou, jsou-li nezletilými matkami. Do dětského domova se školou mohou být umístovány děti zpravidla od 6 let do ukončení povinné školní docházky.

Nejčastější příčiny umístování dětí do dětského domova

Děti, které jsou umístovány do dětského domova z rodin, většinou byly nuceny po různé dlouhou dobu vyrůstat v málo podnětném a pro jejich rozvoj nepříznivém prostředí. To se samozřejmě negativně odráží v jejich tělesném, duševním a sociálním vývoji (Matějček, 1997).

Již sama genetická výbava těchto dětí nebývá příznivá. Mohou se u nich vyskytovat různá dědičná zatížení, často doplněná o následky škodlivého způsobu života matky v době těhotenství (alkohol, drogy, prostituce) i o následky její špatné péče o dítě po jeho narození.

Ze zprávy „O stávajícím stavu náhradní výchovné péče o děti a mládež bez rodinného zázemí v ČR“ Svobodové a Vrtbovské (<http://www.varianty.cz/download/doc/books/24.pdf> 23.11.2011) můžeme získat informace o charakteristice rodičů, jejichž děti jsou umístovány do

zařízení náhradní výchovné péče. Jedná se o rodiče, kteří přechodně nebo trvale nebudou schopni a ochotni své děti vychovávat, přičemž příčin pro toto jednání je mnoho. Jsou mezi nimi rodiče nezvládající svou rodičovskou roli z důvodů chronické fyzické nebo duševní nemoci nebo s nadměrným stupněm invalidity i rodiče kteří jsou opakovaně ve výkonu trestu či dlouhodobě pod vlivem nějaké patologické závislosti.

Vyskytují se i případy mladých nezralých rodičovských párů s absencí životních zkušeností a s osobnostními sociálně patologickými rysy, kteří nejsou schopni unést odpovědnost a rovněž nelze předpokládat pomoc jejich širší rodiny.

Rovněž se objevují situace rodičů, kteří sami vyrůstali v dysfunkční rodině (srov. Vágnerová, 2004; Dunovský et., 1995) nebo přímo v ústavních zařízeních a opět opakují téměř vše, co jejich původní rodiče: dítě odloží (popř. souhlasí s osvojením), v horším případě je ponechávají na ulici bez péče a dozoru. V těch nejzávažnějších případech jde o přímé ohrožování zdravého vývoje dítěte v podobě syndromu CAN, kdy je dítě bezpodmínečně odňato z rodiny (Svobodová a Vrtbovská 2002, <http://www.varianty.cz/download/doc/books/24.pdf> 23. 11. 2011) .

Pokud vycházíme z publikace Vocilky (1999) a podíváme se na nejčastější příčiny umístění dětí do dětských domovů tak jak je uvádí, zjistíme, že se jedná o **alkoholismus a jiné návykové látky rodičů, prostituce matky, zneužívání a týrání dětí, nezvládnutá výchova, nízká sociokulturní úroveň rodiny a trestná činnost rodičů.**

1. Alkoholismus a jiné návykové látky

V popředí stojí především alkoholismus rodičů (abusus ostatních návykových látek jako příčina umístění dítěte do dětského domova je méně častá). Alkoholik je člověk závislý na požívání alkoholických nápojů a svým jednáním nejen poškozují své tělesné a duševní zdraví, ale pokud je rodičem, má negativní vliv na výchovu a vývoj dítěte v rodině. Stává se špatným vzorem pro své dítě, u něhož se může vytvořit dispozice k potenciálnímu alkoholismu a bývá zdrojem psychického i fyzického strádání matky i dítěte. Alkoholismus je nezřídka příčinou rozpadu rodiny.

V případě, že není problém alkoholu jednoho či obou rodičů řešen, dochází k zanedbávání dítěte, dokonce až k jeho týrání. Proto musí být dítě z rodiny odebráno a předáno do péče státu.

2. Prostituce

„Prostituce je „institucionalizovaná forma“ poskytování sexuálního styku za úplatu.“ (Vocilka, 1999; s. 27). Jde především o prostituci matky. Po roce 1990 došlo v naší zemi k jejímu prudkému nárůstu a to v návaznosti s otevřením hranic a se zrušením zákona o příživnictví. Prostitutkami se často stávají dívky s nízkou sociokulturní a mravní úrovní v rodině, dívky z nefunkčních rodin či chovankyně dětských domovů a výchovných ústavů na útěku. V případě matky dítěte je to především prostituce pouliční, či provozovaná v zahraničí, tudíž matka o dítě nepečuje. Zvláště špatný dopad na dítě má prostituce prováděná doma, kdy je dítě přítomno. Pokud v rodině není otec schopen tuto situaci řešit nebo v ní neexistuje, je dítě z rodiny odebráno a umístěno většinou do dětského domova.

3. Zneužívání a týrání dětí

V současnosti je zneužívání a týrání dětí prezentováno jako závažný celospolečenský problém. Jeho konkrétní charakteristika a následky ovlivňující vývoj dítěte byly v této práci uvedeny jako součást syndromu CAN (Dunovský, 1995).

V případě týraného a zneužívaného dítěte je nutné dítě urychleně z patologického prostředí rodiny odebrat. Mnohdy laxní přístup veřejnosti neumožní včasné odhalení celé situace a tak se mnoho dětí dostává do dětského domova již značně narušených.

4. Nezvládnutá výchova

V současnosti je nezvládnutá výchova stále častějším důvodem umístění dítěte do dětského domova. Převážná část z nich je z rodin s nízkou sociokulturní úrovní, kdy může jít o tzv. zavrhuující výchovu nebo výchovu zanedbávající, s rozsahem od lehkého zanedbávání až po hrubé komplexní zanedbávání v potřebách dítěte, jako je psychická deprivace a subdeprivace (Matějček, 1997).

Oproti tomu však narůstá počet dětí z velmi dobře situovaných rodin, kdy jsou rodiče příliš zaměstnáni budováním kariéry a finančního zázemí, zájem o dítě je potlačen a v době, kdy si rodiče situaci uvědomí, už bývá pozdě. Realita je tedy mnohdy taková, že symptomy asociálního či antisociálního chování jejich dítěte jsou natolik výrazné, že rodiče volí cestu nejmenšího odporu a dítě sami umístí do dětského domova a péči i výchovu dítěte přenechají odborným pracovníkům (Helus, 2004).

5. *Nízká sociokulturní úroveň rodiny*

Její příčiny mohou být různé např.: dysfunkce rodiny, špatná ekonomická situace, rozpad rodiny, nízký stupeň vzdělání rodičů. Naproti tomu nepořádek a špatný byt, nemají být příčinou odebrání dítěte z rodiny, primárně je nutné vzít v úvahu rodičovské předpoklady a schopnosti, zájem o dítě a vztah k němu a taky vztah dítěte k rodičům (Vágnerová, 2004).

6. *Trestná činnost*

Převážně jde o recidivu trestné činnosti jednoho nebo obou rodičů, kdy v důsledku jejich páchaní je pachatel zařazen do nápravného zařízení, může dojít k rozpadu rodiny a emocionálnímu strádání dítěte.

Trestná činnost rodičů ohrožuje mravní vývoj dítěte, to se může s projevy chování a jednání rodičů identifikovat a stát se potenciálním delikventem. Někdy se tyto jedinci již v dětství stávají spolupachateli trestného činu.

7. *Osíření*

Je možná paradoxně spíše výjimečné a i např. podle Vocilky (1999) se v současné době téměř nevyskytuje. Například Bubleová (2011) uvádí, že v dětských domovech je osířelých dětí přibližně 1%.

V závěru bychom rádi pro porovnání zmínili příčiny umístění dítěte do ústavní výchovy tak, jak je na základě svých výzkumů získal Večerka (Vocilka 1999) a Svobodová, Vrtbovská, Bártová (2002). U Večerky byli respondenty pracovníci dětských diagnostických ústavů, přičemž vycházíme z toho, že většina dětí se dostává do dětských domovů prostřednictvím právě diagnostických ústavů. Následující fakta jsou tedy pouze orientační. V první řadě jsou to **závady v chování klienta**, čímž je myšlena trestná činnost, záškoláctví, úteky dítěte. Následuje **nezvládnutí výchovy rodičů**, kdy není v jejich možnostech a schopnostech vychovávat své dítě. Dalším důvodem je **poškození klienta** (zneužívání, týrání, zanedbávání dítěte). Ostatními jsou tzv. **jiné důvody**, mezi něž je řazena špatná péče o dítě bez zajištění základních potřeb s příčinami v ekonomické slabosti rodiny, početnosti rodiny i nízkou úrovní rozumových schopností rodičů. Do skupiny jiných důvodů je také zahrnuto užívání nadměrných trestů, nedosahujících však ještě úrovně týrání svěřené osoby. A konečně je to **výchovná nedostatečnost rodiny**, zapříčiněná náhlou absencí jednoho z rodičů (např. úmrtí, výkon trestu apod.). Překvapující je, že nezanedbatelné množství případů tvoří i **zrušení pěstounské péče**

(v Dětském domově se školní jídelnou ve Zruči nad Sázavou, je to ve zkoumaném období [prosinec 2011] 11 dětí z celkem 32!).

Svobodová, Vrtbovská, Bártová (2002) pak akcentují důvody zdravotní, zdravotně sociální a sociální.

Za zdravotní důvody přijetí se považuje zejména:

- a) nutnost trvalé či dlouhodobé speciální ošetrovatelské péče (kombinované postižení, tracheotomie, použití sond, atd.),
- b) potřeba dlouhodobé intenzivní péče - rehabilitační péče,
- c) diagnostika a léčba dětí s rizikovou anamnézou (syn. CAN, abusivní návykových látek u matky, syndrom opuštěného dítěte, aj.),
- d) diagnostika pro stanovení zdravotní a sociální prognózy dítěte (před umístěním do NRP),
- e) nemoc či hospitalizace rodičů, infekční onemocnění v rodině,
- f) respitní a úlevná péče.

Za zdravotně–sociální důvody přijetí se považuje zejména:

- a) každá situace, kdy dítě pro své postižení nemůže vyrůstat v rodině, i když nevyžaduje výše uvedenou speciální ošetrovatelskou péči,
- b) zácvik rodičů před propuštěním dítěte.

Za sociální důvody přijetí se považuje zejména:

- a) okamžitá pomoc dítěti a rodině v tíživé sociální situaci (nevhodné bydlení, ztráta bydlení, nedostatek finančních prostředků, kombinace uvedeného),
- b) jiný důvod přijetí dítěte považovaného za zdravé, které nevyžaduje žádnou diagnostiku či terapeutickou lékařskou a ošetrovatelskou péči.

Často se lze setkat s tvrzením, že převládající důvody nařízení ústavní výchovy jsou důvody sociální a dokonce bývá zejména ve sdělovacích prostředcích naznačováno jejich možné zneužívání. V této souvislosti je na rodiče žijící v sociální nouzi, zejména v nevyhovujících bytových podmínkách, často pohlíženo jako na rodiče, kteří neplní povinnosti plynoucí z rodičovské zodpovědnosti, tj. řádně nepečují o nezletilé dítě, především o jeho zdraví.

Pro možné posouzení lze uvést údaje za rok 2000, kdy bylo přijato do kojeneckých ústavů a dětských domovů do tří let 1923 dětí, z toho:

- 59,7 % ze sociálních důvodů.
- 21,0 % ze zdravotních důvodů.
- 19,3 % ze sociálně-zdravotních důvodů.
- Podíl romských dětí z celkového počtu přijatých činil 25,8 %.
- Handicapované děti představovaly 18,7 %.
- Děti týrané 3,0 %

(Svobodová, Vrtbovská, Bártová, 2002, s.17)

3 PORUŠOVÁNÍ PRÁV DĚTÍ

„Pokud si klademe otázku, zda a jak jsou porušována základní lidská práva dětí a mládeže v ústavní péči a v době po propuštění z ústavní péče, je třeba bohužel odpovědět, že jsou tato práva porušována prakticky ve všech myslitelných oblastech“.

(Přednáška Mgr. Jana Foldy na Mezinárodní konferenci následné péče, UK PRAHA 25.6.2009)

Nejzávažnější porušování práv dětí a mládeže lze spatřovat v nedostatečném respektu k právu na rodinný život, jímž je bohužel v České republice celý systém sociálně-právní ochrany dětí a nejen ten prostoupen. Ochrana práv dětí není chápána v kontextu práva na rodinný život.

Úmluva o právech dítěte byla ratifikována již 7. ledna 1991 ještě československým federálním shromážděním. Ve stejnou dobu byla přijata i Listina základních práv a svobod jako první ucelený katalog lidských práv v naší zemi, který kromě dalších práv v čl. 32 zaručuje, že „péče o děti a jejich výchova je právem rodičů; děti mají právo na rodičovskou výchovu a péči. Práva rodičů mohou být omezena a nezletilé děti mohou být od rodičů odloučeny proti jejich vůli jen rozhodnutím soudu na základě zákona“ a také, že „rodiče, kteří pečují o děti, mají právo na pomoc státu“. V roce 1992 byla podepsána evropská Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod, jejíž článek 8 zaručuje „právo na respektování rodinného a soukromého života“.

Česká republika všechny tyto normy postupně inkorporovala do svého právního řádu, takže jsou závazné již bezmála dvě desítky let. Bohužel však dosud nedošlo k plné implementaci uvedených mezinárodních smluv, takže velmi často jednají státní orgány, ať již sociální pracovníci nebo soudy, jakoby tyto ústavněprávní závazky a závazky z mezinárodního práva neexistovaly. Stát také neposkytuje dostatečné materiální a kvalifikační podmínky, aby se situace změnila. Počet pracovníků sociálně-právní ochrany a pracovníků služeb pro rodiny je několikanásobně nižší, než by bylo potřeba. Sociální pracovníci ani soudci nejsou v problematice sociálně-právní ochrany dětí dostatečně průběžně vzděláváni.

Výsledkem v praxi je stav, kdy je v České republice v ústavní péči mnohem více dětí než je nezbytně nutné. Neexistuje systém preventivní péče, jenž by předcházel nařizování ústavní výchovy. Ústavní výchova bývá velmi často nařizována i pro nepříznivou sociální situaci rodiny. Evropské soudy pak často v takových řízeních konstatují, „že možnost umístit dítě do

prostředí vhodnějšího pro jeho výchovu, nemůže sama o sobě odůvodňovat jeho násilné odnětí biologickým rodičům“. Takový zásah do práva rodičů (těšit se rodinnému životu se svým dítětem ve smyslu článku 8 Úmluvy) musí být nadto ještě „nezbytný s ohledem na další okolnosti“. Neexistuje například zákonem definovaný nárok na sociální bydlení; není výjimkou, že lidem, kteří přijdou o bydlení, je sociálními pracovníky místo pomoci s bydlením nabízeno umístění dětí v dětském domově, a to i vícečetným rodinám. Některé děti by při dostatečné pomoci rodinám, jak o ní hovoří čl. 32 Listiny, nemusely být v dětském domově vůbec.

Pokud je ústavní výchova nařízena, nečiní orgány dostatečné kroky k tomu, aby trvala co nejkratší dobu. Z řešení, jež by mělo být krizové, se stává řešení dlouhodobé bez jakékoliv sociální práce s rodinou. Článek 8 navíc pověřuje stát pozitivními povinnostmi týkajícími se skutečného respektování rodinného života. Takže pokud se prokáže existence rodinného vztahu, musí stát zásadně jednat tak, aby se tento vztah mohl rozvíjet a musí přijmout opatření ke sloučení příslušného rodiče a dítěte. Předání dítěte do ústavní péče je navíc nutné považovat za dočasné opatření, které je nutné zrušit ihned, jak to situace dovolí.

Pokud jsou děti v ústavní výchově, není výjimkou, že jsou kladeny překážky pravidelnému kontaktu s rodiči. Často nemůže být kontakt uskutečněn z důvodů velké vzdálenosti zařízení v němž dítě pobývá a nedostatečných finančních možností rodičů.

Děti, které jsou umístěny do pěstounské péče, nemají zaručeno právo na pravidelný kontakt s rodiči; pěstounská péče je chápána jako jakýsi druh adopce (Folda, 2002).

Jsou zaznamenány případy, kdy rodiče ani nevědí, kam bylo dítě svěřeno do pěstounské péče. Sociální pracovníci nepomáhají rodičům realizovat právo na styk s dítětem. Soudy neupravují styk dětí, které byly umístěny do pěstounské péče, s jejich rodiči. Byla zaznamenána i praxe, že sociální pracovníci takový styk nedoporučují, aniž by k tomu byl zákonný důvod nebo existovalo rozhodnutí soudu (o tom svědčí zcela nedávná zkušenost ze Severomoravského kraje, kdy pěstouni chtěli umožnit svěřeným dětem kontakt s rodiči, a byli od tohoto sociální pracovníci zrazováni).

Na druhou stranu však dle našeho názoru nelze přivírat oči nad faktem, že styk dětí s rodiči mnohdy narušuje snahu pěstounů resp. instituce o konsolidaci osobnosti i sociálních vztahů dítěte. Jsou též známy případy, kdy rodiče na dítěti parazitují. Po odchodu z ústavní péče jej sice kontaktují, jejich pohnutkou je však často pouze vypočítavost. V momentě, kdy je dítě

již zcela bez prostředků, je rodiče opět opouští. Tím dochází k opětovné deprivaci a mnohaletá práce a péče o záchranu jedince přichází vniveč.

Z vlastní, byť krátkodobé praxe v dětském domově vím, že například dítě, které bylo odebráno z rodiny na základě výchovných problémů, sociální nedostatečnosti či narušení mravní výchovy, je po návštěvě v původním rodinném prostředí vývojově posunuto opět zpátky. Velmi často se do instituce náhradní výchovy nevrací, v rodině zůstává a jeho návrat pak bývá problematický. Mnohdy pak je pobyt dítěte či mladého dospělého u rodiny spojen s patologickým jednáním, které je poznamenává na celý život.

Ústavní výchova v ČR se realizuje ve školských zařízeních. Úroveň těchto zařízení je velmi různá, takže o nich nelze hovořit paušálně. Rozhodně lze konstatovat průběžné zlepšování materiálních podmínek v dětských domovech jako důsledek přijetí zákona o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních. Postupně se také zvyšuje kvalifikace pracovníků školských zařízení (Johnová, 2002). Většina dětských domovů se postupně proměňuje v domovy rodinného typu, kde jsou děti (být v rámci většího zařízení) v menších výchovných buňkách (obvykle po osmi dětech) se „svými“ tetami. Přestože se mnohé zlepšuje, stále do velké míry platí, že způsob výchovy v dětských domovech nedostatečně připravuje děti na převzetí odpovědnosti za svůj život (Votrubová, 2010).

Většina výchovných ústavů je bohužel stále organizována způsobem, který neodpovídá moderním individualizačním pedagogickým trendům. Zařízení jsou - v rozporu s platnou legislativou - mnohdy jsou zastaralého typu (40-65 osob i více) a praxe, panující ve většině výchovných ústavů, neodpovídá potřebám dětí.

Chlapci a dívky umístění ve výchovných ústavech mají limitovanou volbu ve výběru škol. Je běžnou praxí, že při ústavu je zřízena učňovská škola, která poskytuje dvě nebo tři možnosti výběru. To snižuje jak možnost volby, tak kontakt s vnějším světem.

Nabídka je přitom velmi omezená; zařízení jsou také často v malých obcích, které jsou vzdáleny od větších společenských a kulturních center.

Některá zařízení pro výkon ústavní výchovy jsou koncipována jako polouzavřená, ačkoliv to zákon nepředpokládá (uzavřená mohou být pouze zařízení pro výkon ochranné výchovy).

Není dostatečně respektován zákonný požadavek, že ústavní a ochranná výchova se vykonává odděleně. Z toho plyne, že i děti u nichž je nařízena ústavní výchova, jsou v praxi podrobeny omezením, která jsou zákonem umožněna jen v případech dětí s uloženou ochrannou výchovou.

Mladí lidé velmi často neznají svá práva a nevědí, kde si mohou stěžovat. Neexistuje povinné právní zastoupení mladistvých u soudu v řízení o ústavní výchově. Povinně jsou zastoupeni pouze sociální pracovníci (kurátorkou pro mládež), která je však současně osobou, která obvykle dává návrh na nařízení ústavní výchovy. Česká republika nemá dosud dětského ombudsmana, pro děti v dětských domovech a výchovných ústavech by bylo zřízení dětského ombudsmana vítanou podporou.

To vše způsobuje, že se mladí lidé v ústavech necítí příliš dobře a neobyčejně vysoké množství jich ze zařízení utíká; na útěku se někteří stávají oběťmi sexuálního zneužívání nebo se uchylují do komunit uživatelů drog nebo jiným způsobem vyloučených osob (Klimeš, 2008). Neromské děti se na útěku většinou zdržují právě v takových komunitách. Pokud by se vrátily k vlastní rodině a ta by jim poskytla azyl a neohlásila to policii, vystavuje se nebezpečí trestního stíhání. Romské děti často z ústavní výchovy utíkají domů k rodině a jsou známy případy trestního stíhání rodičů pro maření výkonu úředního rozhodnutí. Zde však hraje roli i „gadžovské“ pojetí výchovy v zařízeních ústavní výchovy, které je diametrálně odlišné od toho, co romské děti znají (Říčan, 1998). Útěky dětí z výchovných ústavů jsou velkým problémem a mohou být symptomem toho, že se děti v ústavech necítí dobře. V některých výchovných ústavech není výjimkou, že stále je několik svěřených dětí na útěku. Mnohé výchovné ústavy neodpovídají svými výchovnými metodami dnešním potřebám, tedy potřebě především napomáhat svěřeným dětem převzít odpovědnost za sebe sama a připravit je na složitý život v moderní společnosti. Souvisí to i s velmi proorganizovaným způsobem života v ústavech a také s poměrně velkou izolovaností od okolního světa, včetně toho, že mnoho dětí se v ústavu i vzdělává. Běžná jsou učňovská zařízení s možností dvou až tří oborů k vyučení.

Existuje velmi málo ambulantních alternativních preventivních programů pro mládež s výchovnými problémy nebo malých výchovných komunit.

Pro mladé lidi, kteří dosáhnou dospělosti a měli by opustit dětský domov (resp. výchovný ústav), existují prakticky dvě možnosti.

Zákon o ústavní výchově umožňuje mladým lidem, kteří studují, aby prodloužili pobyt v dětském domově (resp. výchovném ústavu) na základě smlouvy.

Dále jsou zřizovány tzv. „domy na půli cesty“. Jistě je dobré, že mladí lidé mohou dostudovat a mají střechu nad hlavou, ale na druhé straně se prodlužuje jejich závislost na ústavní péči, která sama o sobě není dobrou přípravou na samostatný život. Část dětí má možnost uchýlit se do domů na půli cesty. Těchto domů je však nedostatek a jejich úroveň je různá, navíc je to de facto jiný typ ústavního nebo internátního bydlení, kde žijí opět mezi obyvateli, kteří také pocházejí z dětského domova a opět se víceméně odkládá jejich začlenění do běžného života většinové společnosti.

V České republice téměř není známa a praktikována nabídka samostatného asistovaného bydlení pro mladistvé a mladé dospělé tak, jak je rozšířena např. v Rakousku nebo v Německé spolkové republice. Mladý člověk bydlí sám v bytě a pravidelně ho navštěvuje podporující sociální pracovník, s nímž má možnost probrat všechny problémy, které samostatný život přináší. Dětem, přicházejícím z ústavní výchovy, se samozřejmě nevyhnu mnohé předsudky. Kromě objektivních potíží a snížené možnosti voleb čelí větší nedůvěře prostředí a jsou prakticky nuceny být samostatné mnohem dříve než jejich vrstevníci, kteří vyrůstají v rodinách, přestože jsou nezřídka na samostatný život mnohem méně připraveny. Právě dosud nereformovaný systém ústavní výchovy a velmi nesystematická následná péče způsobují vysoké procento neúspěšnosti dětí v samostatném životě.

Ředitelka jednoho domu na půli cesty, kam přicházejí děti z ústavní výchovy (a to takové, které v ústavní výchově strávily většinu svého krátkého života), na Mezinárodní konferenci následné péče, konané na UK v Praze 2009 konstatovala, že proti počátečnímu předpokladu skoro žádný z jejich klientů není schopen obstát na normálním trhu práce a musí získávat několik měsíců základní pracovní návyky v dílně, kterou si zřídili.

Za zmínku stojí i fakt, že ve všech zařízeních ústavní výchovy, od kojeneckých ústavů (1-3 roky) přes dětské domovy až po výchovné ústavy, je nápadně vysoké procento romských dětí. Romů jsou v ČR podle kvalifikovaných odhadů cca 4%. Neexistují validní statistiky, kolik procent dětí v ústavní výchově, je romských, ale hovoří se až o 60%, což by znamenalo, že děti Romů jsou do ústavní výchovy umístovány **15 x** častěji než děti ostatní (Říčan, 1998)!

Příčiny daného stavu lze vidět v několika oblastech. Tématu ochrany ohrožených dětí nebyla věnována dostatečná pozornost žádnou polistopadovou vládou.

Pokud se téma dostane do zorného úhlu politiků, je to nakrátko a velmi selektivně a povrchně. Není respektováno ani výše zmíněné doporučení Výboru pro práva dítěte, aby agenda dětí a rodiny byla zaštitěna jedním ústředním orgánem. Ochrana dětí a rodiny není chápána jako přirozená součást sociální politiky vůbec (http://ochrancedev.omegadesign.cz/fileadmin/user_upload/ochrana_osob/2007/2007_vychovne-ustavy.pdf 27.11.2011), jejíž nezbytnou součástí je přiměřená bytová politika. Téma také úzce souvisí se sociálním vyloučením romských komunit, které se v posledních patnácti letech stále prohlubuje.

Výbor pro práva dětí OSN se hned na několika místech zprávy věnuje otázce romských dětí. Zasazuje se o to, aby byly posíleny a centralizovány mechanismy sběru dat o dětech ve všech oblastech, které pokrývá Úmluva. Zvláštní zřetel by měl být věnován znevýhodněným skupinám dětí a mezi nimi právě romským dětem. Výbor doporučuje posílit legislativní a administrativní opatření zabraňující diskriminaci romských dětí a nejen dětí ve společnosti (Mezinárodní úmluva o odstranění všech forem rasové diskriminace OSN, <http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/umluva-ras.diskriminace.pdf>. 28.1.2012).

Výbor shledal, že v případě romských dětí je obzvlášť třeba klást důraz na dodržování „nejlepšího zájmu dítěte“. Výbor je stále znepokojen a doporučuje zvýšení aktivity v oblasti prevence a úpravu legislativy, která by lépe chránila romské děti před rasově motivovanými útoky. Výbor důrazně doporučuje vytvoření strategie, která by se na všech úrovních zaměřila na změnu negativních postojů většinové společnosti vůči Romům, zvláště pak mezi policisty, zdravotníky, učiteli a v sociálních službách a to ve spolupráci s romskými nestátními organizacemi. Poskytnout školám informační zdroje o romské kultuře, historii a podpořit tak vzájemné porozumění a toleranci.

Ještě po druhé světové válce bychom romské dítě v dětském domově téměř nenašli. Násilné dělení a rozmísťování širších rodin v rámci komunistického sociálního inženýrství výrazně narušilo tradiční vazby v rodinách. Často docházelo k odebírání dětí kvůli špatným materiálním či hygienickým podmínkám v souvislosti s koncepcí řešení cikánské otázky tehdejšího východního bloku (http://www.nahradnirodina.cz/files/File/rom_deti_zijici_mimo_rodinu.pdf 10.1.2012).

Děti, které vyrostly mimo svoji rodinu, již nebyly po odchodu z dětského domova přijaty zpět do svého společenství. Pro rodinu takové dítě ztratilo svoje rómství a nebylo cesty zpět. (Jakoubek, Hirt; 2004).

Současně však často nenalezlo ani svoje místo mezi většinovou společností. Ocitlo se na okraji. Pokud se romským rodinám nepodaří dostat dítě z ústavní výchovy zpět domů poměrně rychle, ztratí o ně zájem. „Jednak si brzy pořídili další dítě, jednak při návštěvách zjistili, že dítě už nemá rómství, neumí se chovat a v rodině by bylo jen na obtíž“ (Jakoubek, Hirt; 2004). Dnes už se ve fertilním věku nachází několikátá generace těchto dětí, které přišly o svoje zázemí v tradiční romské komunitě, a které bez rozpaků odkládají svoje děti. Sami mají často zkušenost, že materiálně o ně bude dobře postaráno a ostatní negativní důsledky jim nejsou známé a srozumitelné. Důsledkem tohoto vývoje je skutečnost, že dnes je osazenstvo dětských domovů z 60% romské (Říčan, 1998).

3.1 Dodržování a hájení práv dětí žijících v náhradní resp. následné péči

V rámci plnění závazků plynoucích z Úmluvy se Česká republika zavázala pravidelně informovat Výbor pro práva dítěte OSN (dále jen Výbor) o stavu a dodržování práv dětí na svém území. Úvodní zpráva má být zpracována do dvou let od přistoupení ke smlouvě a dále potom každých pět let následuje další periodická zpráva.

Úvodní zprávu předložila Česká Republika v roce 1996. Krátce se zaměříme na hodnocení a doporučení, která Výbor směřoval k České republice v reakci na tuto úvodní zprávu. V této první zprávě Výbor ocenil stav školství a zdravotnictví v ČR, jež ohodnotil jako na dobré úrovni i přes obtíže, kterými musela čelit transformující se společnost v první polovině 90. let. Pozitivně bylo přijato založení krizové linky pro děti.

Na druhé straně upozorňuje na chybějící ucelenou politiku vůči dětem. Výbor se obával, že roztříštěnost kompetencí mezi jednotlivými státními orgány bude na překážku implementace Úmluvy. Výbor upozorňoval, že jeden ze základních principů Úmluvy „nejlepší zájem dítěte“ není dostatečně integrován do legislativy ani do praxe. Dále upozornil na problém s diskriminací příslušníků minorit (především Romů), doporučoval zřízení orgánu, který by se systematicky věnoval monitoringu dodržování práv dětí (výbor pro práva dítěte nebo ombudsman), podporoval vzdělávání v oblasti dětských práv.

Výbor uvítal záměr vlády přistoupit k tzv. Haagské úmluvě, která upravuje mezinárodní adopce. Výbor doporučil vytvoření strategie integrace postižených dětí do společnosti a podpory sociálně slabých rodin jako prevence zanedbávání a špatného zacházení s dětmi (Concluding observations of the Committee on the Rights of the Child : Czech Republic.1997- citováno *na Mezinárodní konferenci následné péče na UK v Praze-Jinonicích, dne 25.6.2009.*).

Druhou zprávu odeslala Výboru Česká Republika v roce 2002. V souladu s danými procedurami Výbor na základě předložené zprávy formuloval opět svoje komentáře a doporučení.

Pro zajímavost zde uvedeme některé závěry výboru:

- Výbor se zasazuje o to, aby byly posíleny a centralizovány mechanismy sběru dat o dětech ve všech oblastech, které pokrývá Úmluva. Zvláštní zřetel by měl být věnován znevýhodněným skupinám dětí – dětem z minorit, dětem ze sociálně-ekonomicky znevýhodněného prostředí, postiženým dětem, dětem v ústavní výchově apod. Jen taková data lze efektivně využít v rozhodovacích procesech.
- Výbor doporučuje posílit vzdělávání v oblasti práv dětí zejména ve školách a mezi profesionály, kteří s dětmi pracují.
- Výbor doporučuje zahrnutí principu „nejlepšího zájmu dítěte“ do všech rozhodnutí, která mají na děti vliv (legislativa, soudnictví, administrativní rozhodnutí apod.). Jedná se zejména o odebírání dětí rodičům, posuzování jejich umístění, situace romských dětí apod.
- Výbor podporuje takové vzdělávací a tréninkové programy pro profesionály, kteří pracují s dětmi, jež chápou, respektují a podporují dodržování principu „nejlepšího zájmu dítěte“.
- Výbor vítá informaci o přípravě národního plánu podpory rodin s dětmi. Ovšem je znepokojen nedostatečnou podporou rodičů při výchově dětí a množstvím dětí umístěných v ústavních zařízeních.
- Výbor je dále přesvědčen, že preventivní opatření a pomoc rodinám je neadekvátní a může být příčinou sociálních problémů a krizových situací v rodině.
- Výbor doporučuje urychleně zlepšit profesionální pomoc a poradenství rodinám prostřednictvím kvalifikovaných pracovníků a dostatečných zdrojů. Dále by měla být dětem zajištěna možnost zůstat v kontaktu s oběma rodiči. Podle názorů profesionálů činných

v této oblasti by měla by být provedena srovnávací studie legislativy, politiky a administrativních rozhodnutí, která mají vliv na děti a jejich rodiny, jejíž výsledky by měly být zahrnuty do jasně formulované rodinné politiky státu. Součástí této politiky by měly být otázky sociálního zabezpečení dětí a rodin, bydlení a sociální služby, slučitelnost pracovního a rodinného života, postavení rodičů samoživitelů.

- Výbor zaznamenal přijetí zákona o ústavní výchově. Obává se ovšem, že tento zákon dostatečně neošetřuje práva dětí v celé šíři. Výbor konstatuje, že děti mohou být umístěny v zařízeních, která spadají pod tři různá ministerstva. Soud může také rozhodnout o preventivním umístění dítěte do výchovného zařízení pro děti do 15 let, což v praxi znamená, že se tyto děti mohou ocitnout ve stejné instituci jako mladiství delikventi.
- Výbor vítá politiku deinstitucionalizace, ale stále je hluboce znepokojen počtem dětí, která jsou umístěna v ústavech na základě předběžného opatření, které může být revokováno pouze poměrně dlouhou a komplexní procedurou. Výbor se obává, že v těchto případech nejsou následovány základní principy Úmluvy:
  - převažujícím řešením pro rodiny v obtížné životní situaci je ústavní výchova dětí,
  - nepřiměřeně velký počet dětí je umístěn v ústavních zařízeních,
  - předběžná opatření mohou být prodlužována a přezkum oprávněnosti umístění dětí není regulován,
  - děti jsou často umísťovány ve velké vzdálenosti od rodičů, kteří tak nemohou využít své právo děti navštívit, omezení návštěv nebo telefonických kontaktů s rodiči bývá užíváno jako trest,
  - kontakt s rodiči je někdy podmiňován dobrým chováním v zařízení,
  - podmínky a péče v některých institucích nejsou poskytovány takovým způsobem, který dítě maximálně rozvíjí,
  - instituce jsou velké a chybí v nich individuální přístup k dětem, participace dětí je minimální a péče v některých institucích může mít až nežádoucí efekt.

Na základě těchto zjištění Výbor pro práva dítěte doporučuje:

- Vytvořit nebo posílit alternativní formy péče, a to zejména na místní úrovni.

- Posílit pěstounskou péči, pěstounské domovy rodinného typu (u nás odpovídá „zařízením pro výkon pěstounské péče“ – pozn. autora) a další alternativní formy založené na rodinné péči. Současně s tím snižovat institucionální péči.
- Snižovat počty dětí odebraných rodičům ze sociálních důvodů nebo z důvodu momentální krize v rodině. Umístění v instituci by mělo být pouze na dobu co nejkratší a nezbytně nutnou. Předběžná opatření soudu by měla být vnímána jako dočasná a vždy by měl být posuzován nejlepší zájem dítěte.
- Děti do 15 let by nikdy neměly být umístěny ve stejném zařízení jako mladiství delikventi.
- Dále by se mělo pracovat na zlepšení podmínek v ústavních zařízeních.
- Pracovníci institucí by měli být průběžně vzděláváni a podporováni.
- Děti opouštějící ústavní výchovu by měly získat adekvátní podporu a služby.

Pokud srovnáme první dvě předložené zprávy a především reakci Výboru na ně, shledáme zajímavé rozdíly. Úvodní zpráva byla přijata podstatně vlídněji, což je asi pochopitelné. Řadu nedostatků Výbor sice pojmenoval, ale současně konstatoval, že země prochází významnou reformou, která rychlejší implementaci Úmluvy komplikuje. Výbor upozornil zejména na systémové mezery – roztržitost systému, legislativa. Konkrétněji se zaměřil zejména na romskou otázku a integraci postižených do společnosti.

Reakce na druhou zprávu již byla obsáhlejší a nesla se v kritičtější duchu. V době jejího odevzdání stála Česká Republika na prahu svého vstupu do Evropské Unie, takže i očekávání a nároky na ni byly vyšší.

Co pozitivního se ve sféře náhradní péče o děti a mládež podle Výboru událo v pěti letech, které uplynuly mezi oběma zprávami? Vznikl úřad veřejného ochránce práv, který částečně pokrývá i agendu práv dětí. V některých oblastech se zlepšila legislativa. Byl přijat zákon č. 109/2002 Sb., o ústavní výchově, který je určitým pokrokem, i když otázku práv dětí v institucích zcela neřeší. Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, upravil možnost pěstounské péče na přechodnou dobu, současně zřídil institut „zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc“. ČR rovněž přistoupila k tzv. Haagské úmluvě, která ošetřuje mezinárodní adopce.

Naopak velké mezery zůstaly v těchto oblastech:

- Roztříštěnost systému péče o děti, s čímž souvisí řada navazujících problémů.
- Chybějící národní plán implementace Úmluvy a orgán s dostatečnými pravomocemi, který by byl za celý proces zodpovědný, včetně revize legislativy z pohledu Úmluvy.
- Nedostatečné respektování principu „nejlepšího zájmu dítěte“ v legislativě i praxi.
- Zcela nedostatečná podpora rodin v obtížné situaci, vedoucí k příliš vysokému počtu dětí v náhradní výchově.
- Systém soudů pro mladistvé.
- Problémy s předsudky a diskriminací Romů ve společnosti, na druhé straně pasivita a rezignace samotných Romů v úsilí s touto situací cokoli udělat.

Další periodickou zprávu měla Česká republika Výboru předložit v červnu 2008, nakonec se tak stalo v srpnu 2008. Pokusíme se krátce v hlavních bodech na základě této zprávy komentovat posun, ke kterému mezi roky 2003 – 2008 došlo.

Je zřejmé, že největší kroky byly učiněny opět v oblasti legislativy. Byl přijat zákon o soudnictví ve věcech mládeže č. 218/2003 Sb., který upravuje specifika soudního řízení pro mladistvé. Do zákona o policii ČR č. 135/2006 Sb. byl včleněn institut policejního vykázaní, který podstatně zlepšuje ochranu obětí domácího násilí, což se bezprostředně týká nejen žen, ale i dětí.

Přes některé dílčí nedostatky, na které upozorňuje odborná veřejnost, učinil krok správným směrem i nový zákon o sociálních službách č. 108/2006 Sb., který posílil práva i zodpovědnost příjemců sociálních služeb.

Bohužel další oblasti, na které Výbor v poslední zprávě upozornil, nedoznaly výrazného pokroku. Implementace Úmluvy stále nemá dostatečnou politickou podporu. Výbor pro práva dítěte Rady vlády pro lidská práva, který byl ustaven v roce 1998, je pouze poradním orgánem bez pravomocí a možnosti ovlivnit rozdělení zdrojů nestátního rozpočtu. Jeho aktivita je minimální. Agenda vztahující se k dětem není mezi zainteresovanými resorty koordinována a roztříštěnost systému přetrvává. Ministerstvo práce a sociálních věcí zveřejnilo v roce 2005 svou koncepci rodinné politiky, ve které např. deklaruje jako jednu z priorit podporu biologických rodin v obtížné životní situaci nebo podporu pěstounské péče.

Většina praktických kroků, které měly vést k naplnění této koncepce, ovšem zatím nebyla realizována a zůstává v rovině záměru, a to nejen vinou neochoty politické vůle, ale i stávající ekonomickou situací.

3.2 Odpovědné subjekty a vývoj odpovědnosti za systém náhradní péče

Státní správa, ale i samospráva si začíná uvědomovat nutnost systémových změn. Nepodařil se záměr sjednotit péči o ohrožené děti a rodiny pod jedno ministerstvo (uvažovalo se o Ministerstvu práce). Místo toho se uvažuje o vzniku koordinačního orgánu na vládní úrovni. Ochota ke spolupráci dvou nejdůležitějších ministerstev (Ministerstvo práce, Ministerstvo školství) je na nízké úrovni. Významné iniciativy na tomto poli rozvinul v posledních letech Úřad ochránce lidských práv, řada případů z jeho agendy měla širokou publicitu, mj. v celonárodních televizních programech.

V posledních letech, též v souvislosti s vydáním zákona o sociálních službách stoupla úloha krajů jako orgánů, které služby registrují a rozhodují o jejich financování. Bohužel však kraje nedisponují vždy dobrými podklady pro toto rozhodování, ani dostatečně kvalifikovanými úředníky. Zatímco na úrovni krajů je zakotvena povinnost komunitního plánování, na úrovni obcí tato povinnost neexistuje. Kraj se tedy při tvorbě plánu sociálních služeb nemůže opřít o komunitní plány jednotlivých obcí. Stávající systém finančních toků je výrazně výhodnější pro tradiční institucionální formy péče než pro nově vznikající neústavní služby.

Státní orgány péče o dítě působící v tzv. obcích s rozšířenou působností (OSPOD) jsou místem, kde má být posuzována funkčnost rodin a jejich schopnost naplňovat potřeby dětí. Tyto orgány často nemají zpracovanou metodiku práce. Jsou přetížené velkým počtem případů na jednoho pracovníka. Jejich doporučení k řešení situace dítěte soudy v naprosté většině případů akceptují. Touto cestou se mnoho dětí dostává do ústavní péče. Informovanost o alternativách forem péče není na OSPOD příliš vysoká a to ani o těch službách, které jsou OSPOD a jeho klienty dosažitelné. Mnoho potřebných služeb však zejména v menších městech a obcích neexistuje. Pracovníci OSPOD mají mimo jiné ze zákona povinnost periodicky přezkoumávat situaci dětí v náhradní péči a iniciovat změny (§14 odst.2 z.č.359/1999Sb.). Toto přezkoumávání

bývá formální a není vedeno snahou angažovat biologickou rodinu k péči o dítě v maximální možné míře.

Obce nemají k dispozici sociální byty. Neexistuje ucelený státní program podporující takovou výstavbu. Přitom ztráta bydlení je jedním z častých důvodů umístění dítěte mimo rodinu. Sociální pracovníce na úrovni obce má v takové situaci jen velmi limitované možnosti pomoci rodině.

Ústavní zařízení mají dlouhou tradici, která vyrůstá již z podmínek 19. století a následně byla výrazně preferována i po druhé světové válce komunistickým režimem. V roce 2002 byly dětské domovy rozčleněny na tzv. rodinné skupiny, aniž by se tím podařilo ve větší míře eliminovat deprivaci vlivy ústavů. Byly to změny, které přinesly mohutné investice do budov domovů, tak aby vyhovely novým podmínkám zákona, ale současně nepřinesly kýženou faktickou změnu systému péče. Ze zákona by kapacita dětských domovů měla být max. 48 dětí (6 rodinných skupin po 8 dětech), v praxi je však tato limitní kapacita formou opakovaně prodlužovaných výjimek často překračována (Vocilka 1999). Dětské domovy jsou dnes převážně velmi dobře vybavené a materiálně zajištěné, ale děti, které je opouštějí, nejsou v životě úspěšnější, než v předchozích letech (Vocilka 1999). Počet ústavních zařízení i počet dětí v ústavěch stále stoupá. V současnosti jde o více než 21 000 dětí ve věku do 18 let (v kojeneckých ústavěch cca 1 500 dětí, cca 9 000 dětí s nařízenou ústavní výchovou nebo uloženou ochranou výchovou umístěných v ústavních zařízeních, v ústavěch sociální péče cca 10 500 dětí). Každé 100. české dítě vyrůstá v ústavním zařízení! Do ústavní péče se dostává mnohem víc romských dětí, než by odpovídalo zastoupení romské menšiny v populaci občanů ČR (Vocilka, 1999; Říčan, 1998).

Nestátních neziskových organizací, které se zabývají ohroženými dětmi je obecně velmi málo a mají malou kapacitu. Jejich služby jsou také obvykle parciální, např. se zaměřují jen na pomoc dobrovolníků s vedením domácnosti a výchovou dětí nebo jen řešení interpersonálních konfliktů mezi dospělými členy rodiny. Podle průzkumu, který realizovala Katedra sociální práce FF UK v Praze v roce 2006 (příspěvek Mgr. Jana Foldy na *Mezinárodní konferenci následné péče na UK v Praze-Jinonicích, dne 25.6.2009.*) dokonce celá desetina těchto organizací pracuje pouze na dobrovolnické bázi.

To podle našeho soudu jasně vypovídá o nemožnosti takových organizací suplovat práci orgánů státní správy a samosprávy. Jejich rozvoj je totiž striktně limitován systémem

financování, který neumožňuje plánování dlouhodobého rozvoje a téměř znemožňuje poskytování služeb náročných na odborné, materiálně-technické a personální zázemí a především služeb dlouhodobých. O tom, že tento systém neprospívá ani atmosféře při nejistotě dlouhodobé existence a odčerpává síly a prostředky organizací k uhájení další existence netřeba polemizovat.

Náhradní rodiny poskytují buď dlouhodobou pěstounskou péči nebo děti adoptují. Zájemců o poskytování této formy péče dětem je méně než by bylo potřeba. Systém přípravy náhradních rodičů nemá závazné ani doporučené standardy, leckde je příliš akademický a teoretický. Organizace příprav je plně v kompetenci jednotlivých krajů a neexistují žádné minimální standardy kvality, které by zaručovaly rovný přístup pro všechny žadatele o náhradní rodinnou péči (Novotná, Průšová 2007). Systém průběžné podpory náhradních rodičů je nedostatečný (*Kontrolní mechanismy systému ústavní péče uvádíme v příloze č.2*). Potřebné služby jim nejsou vždy dostupné. Náhradní rodiny jsou jen velmi málo ochotné přijímat do péče romské děti a z pochopitelných důvodů děti s handicapem, ať již zdravotním či s výchovným. Umístění dítěte s postižením do náhradní rodiny je v ČR velmi výjimečné, vážně odborná příprava pěstounů (Matoušek, Pazlarová 2010).

Evropský soud pro lidská práva opakovaně vydal rozhodnutí proti českému státu v případech, kdy se důvodem pro umístění dítěte do ústavní péče stala špatná ekonomická situace rodiny, případně špatné bytové podmínky rodiny. Tato rozhodnutí však zatím významně neovlivnila praxi rozhodování o ohrožených dětech u nás .

4 SROVNÁNÍ PĚSTOUNSKÉ A INSTITUCIONÁLNÍ PÉČE

„Projev základní psychické potřeby je někomu a někam patří, mít něco pro sebe, mít pocit sounáležitosti“.

(Koluchová, 2002 str.39).

Historie

Zastavme se alespoň ve stručnosti u české historie péče o ohrožené děti. Náhradní výchovná péče u nás má poměrně velmi dlouhou a bohatou historii. Ve větším měřítku se první sirotčince a nalezince začaly zřizovat v době po třicetileté válce, kdy značně přibýlo opuštěných dětí. Jedním z nejstarších ústavů byl Vlašský špitál, který byl založen v roce 1575.

Poskytoval ochranu všem chudým a opuštěným dětem; svému účelu sloužil po 200 let. Pro nemanželské děti byl určen pražský nalezinec založený v r. 1789, který byl však pouze přechodným útlukem pro děti před jejich svěřením do pěstounské péče. Nemocnost a úmrtnost dětí v těchto ústavech byla veliká. Vinu nesla zejména nedostačující hygiena a lékařská péče.

V průběhu 16. století se prosazoval trend nekojit vlastní dítě, ale svěřovat jej kojné. Docházelo k tomu zejména ve šlechtických domech kulturních center, určující životní způsoby ve své době (Francie, Itálie), ale tento trend je zaznamenán i u nás. Dítě bylo první roky svého života kojné předáváno na venkov a to za úplatu. Tento postup je často vysvětlován snahou o distanci rodičů od dítěte, tedy jakýmsi druhem psychické obrany proti možnému úmrtí dítěte (Helus, 2009). V té době totiž se druhého roku života dožívaly sotva dvě třetiny dětí a v době epidemií a jiných pohrom daleko méně. Podmínky v takovéto péči byly přímo závislé na finančních možnostech rodičů. Kontrola neexistovala a za daných podmínek vlastně ani nemohla. Neuvěřitelné je, že tento institut přežil až do druhé poloviny 19. století (Matějček 1999), přesto že byl průběžně kritizován autoritami své doby. Například i J. A. Komenský ve svém Informatoriu školy mateřské (in.: Matějček, 1999) rozvedl své argumenty proti kojným.

Z dnešního hlediska lze předpokládat, že prostředí domácnosti kojné vytvářelo jednak daleko větší nebezpečí zanedbanosti či psychické deprivace, než by tomu bylo bývalo v prostředí vlastních, většinou zámožných rodičů. Dále přechod z jednoho prostředí do druhého, většinou mezi druhým až šestým rokem života dítěte, byl nepochybně okamžikem značně traumatizujícím. Nakonec po tak dlouhém odloučení docházelo i ze strany rodičů k odcizení a nedostatečnému citovému přijetí dítěte. Tolik citovaná pověra, že dítě s mlékem kojné, přijímá i její povahu, může tedy podle Matějčka (1999) mít racionální základ. V chování lidí takto v dětství „odchovaných“ se nápadně často projeví následky deprivace, frustrace a psychických traumat – a jejich okolí pro to našlo jednoduché, přímočaré vysvětlení.

V roce 1862 byl vydán zákon, který stanovil základní pravidla o uspořádání obecných záležitostí, přičemž péče o lidi, kteří potřebují z nějakého důvodu pomoc (především pro svou chudobu, nemohoucnost, osiření nebo odložení), byla prohlášena za povinnou součást samostatného oboru působnosti obce. Podle tohoto zákona byl pak vydán zvláštní chudinský zákon (r. 1868), který měl zajišťovat veřejnou pomoc a péči potřebným bez ohledu na věk. Tato opatření nahradila dřívější péči farních ústavů. V mnoha směrech byla tato pojetí sociální péče na svou dobu pokroková a úspěšná.

V roce 1902 zřídil zemský výbor v Čechách zemský sirotčí fond, z něž byl poskytován příspěvek na děti v cizí péči. Postupně se začaly vytvářet okresní komise péče o mládež (šlo o dobrovolné organizace), které pak společně s odbornými orgány pro blaho dítěte a mládeže vytvořily oficiální základ sociální péče o děti. V roce 1921 byl vydán zákon (č. 265) o ochraně dětí v cizí péči a nemanželských dětí, který sjednocoval rozdílné zákony o sociální péči v Čechách, na Slovensku a částečně i v Podkarpatské Rusi. Jako nejrozšířenější formu péče o opuštěné děti stanovil pěstounskou péči. V té době měly ústavy většinou individuální charakter. S ohledem na potřeby jednotlivých dětí byla nejrozvinutější forma umístění adopce a individuální pěstounská péče nebo rodinné kolonie, které připomínají současné dětské domovy rodinného typu (Bubleová, 2011).

Po druhé světové válce se však systém náhradní výchovné péče radikálně změnil. Naše naděje na pokračování a rozvoj dokonale propracovaného systému péče o děti se zhroutily. Tento systém byl zlikvidován, ze dne na den byla zrušena pěstounská péče a přes 5 000 dětí se ocitlo bez domova (Matějček, 1999). Přitom do té doby u nás bylo pěstounských rodin poměrně hodně. V některých krajích byly zřizovány dokonce jakési „pěstounské kolonie“, které celkem

dobře plnily svou funkci a měli již svou tradici. Pěstounská kolonie vznikala sdružením rodin ve vesnici nebo ve více vesnicích; rodiny vychovávaly děti za úplatu, za jedno „odchované“ si braly další a vlastně se pěstounstvím živily. Většinou se jednalo o rodiny prosté, nikoli však chudobné. Dohled nad výchovou a pořádkem vykonávala zpravidla některá z místních autorit, pan řídící, pan starosta, pan farář. Poměrně fungující systém byl násilně ukončen a převládla snaha – podle sovětského vzoru – vychovávat děti ke kolektivnímu citění ve velkých ústavech, protože z pohledu tehdejší ideologie byla rodina již překonaná instituce a nemělo tedy smysl pro opuštěné děti vyhledávat rodinu náhradní (Matějček, 1999). Většinou to byl konfiskovaný majetek – zámky, rezidence, lázně apod., které sloužily spíše jako rekreační sídla, umístěná daleko od běžného civilizovaného světa. Začaly se budovat velké ústavy, odstupňované věkem, státem řízené a kontrolované.

V 60. letech se však začala objevovat kritika této péče, která vzešla především od pediatriů, psychologů a výzkumných pracovníků. Díky mnoha studiím a statečnosti některých našich odborníků (byly publikovány výzkumy o negativních dopadech výchovy dětí v ústavních zařízeních na jejich vývoji, viz. Matějček, 1969) se zjistilo, že vývoj dětí vychovávaných trvale od útlého dětství v těchto ústavech je velmi často opožděný a nevede k utváření zdravého jedince, ale daleko častěji k vývoji dysharmonické osobnosti s obtížným společenským zařazením a často i s asociálními projevy (Matějček, 1969). Proto se přistoupilo k zavádění nových alternativ v ústavní péči – SOS dětské vesničky. První SOS dětská vesnička vznikla na přelomu šedesátých a sedmdesátých let v Karlových Varech - Doubí.

Završením vývoje náhradní výchovné péče byla současná koncepce péče o děti vychovávané mimo vlastní rodinu. Zásady tohoto pojetí vytyčil zákon o rodině z roku 1963 a zákon o pěstounské péči z roku 1973. Tyto zákony poskytly právní ochranu opuštěným dětem a prosadily diferencovanější přístup systému náhradní rodinné péče.

Do pěstounské péče byly do roku 2000 svěřovány děti, u kterých byl předpoklad dlouhodobé péče. Od 1. dubna 2000, kdy byla právní úprava pěstounské péče přesunuta do zákona o rodině (§ 45a a násl.), se již počítá s pěstounskou péčí krátkodobou. Tato právní úprava již plně odpovídá základnímu pravidlu, podle kterého má náhradní rodinná péče přednost před ústavní výchovou. Zákon o rodině stanoví: *„Před nařízením ústavní výchovy je soud povinen zkoumat, zda výchovu dítěte nelze zajistit náhradní rodinnou péčí nebo rodinnou*

péči v zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, které mají přednost před výchovou ústavní“ (Bubleová, 2011).

Práva, potřeby, metody a postupy řešení různých situací ohrožení dětí jsou již dnes velmi jasně zakotveny v mezinárodních úmluvách a zákonech každé země. Je to především „Úmluva o právech dítěte“ (New York, 20. 11. 1989), která deklaruje, že práva dětí vyžadují zvláštní ochranu a žádá ustavičné zlepšování situace dětí na celém světě, jejich dalšího vývoje a vzdělávání v podmínkách míru a bezpečnosti .

Ve výzkumu Zkušenosti z raného dětství a projevy genetického potenciálu, který provedl v roce 2002 B. D. Perry (in.: Bubleová, 2011), je prokázáno, že pokud dojde k nedostatečné sensorické stimulaci dítěte (např. slovní komunikace, dotyk, sociální interakce aj.), dochází ke změnám lidského mozku. Mozková kůra člověka roste do velikosti, složitosti, tvoří neuronové vazby a vyvíjí se v závislosti na kvalitě a množství sensorických podnětů. Zahříváním, konejšením, krmením, dodržováním hygieny a uklidňováním dítěte vytváří opatrovník bezpečné prostředí pro dítě. Milující opatrovník je pro dítě prvním a nejzásadnějším vztahem a vytváří zásadní pouto vzájemné náklonnosti, které je pak základem navazování dalších zdravých socioemocionálních vztahů a komunikace. Pokud tomu tak není, přetrvávají různé projevy psychické deprivace a subdeprivace až do dospělého věku, kdy se projevují v určitých poruchách osobnosti.

I přesto, že toho o potřebě a prospěšnosti náhradní rodinné péče víme hodně, existuje mnoho dětí, které jsou v raném dětství vlastní rodinou opuštěny, zanedbávány nebo dokonce týrány, a které jsou odkázány na včasnou a účinnou pomoc a podporu společnosti.

4.1 Vývoj dítěte v dětském domově

4.1.1 Charakteristika dětského domova

Organizace

V zařízení dětského domova je nepřetržitý celoroční provoz, děti jsou do něj vřazeny prostřednictvím kojeneckého nebo diagnostického ústavu, do jehož spádové oblasti dětský domov náleží. Musí se současně jednat o jedince bez poruch chování a emocí. (Vocilka, 1999). Zřizovatelem dětských domovů je příslušný krajský úřad. Dozor nad dodržováním právních

předpisů pro výkon ústavní výchovy zabezpečuje kompetentní státní zástupce, v jehož územní části se zařízení nalézá.

Základní organizační jednotkou pro práci s dětmi v dětském domově je koedukovaná rodinná skupina dětí většinou různého věku i pohlaví. Klade se důraz na to, aby sourozenci byli spolu v jedné rodinné skupině, výjimkou kdy je dítě zařazeno do jiné rodinné skupiny jsou zvláště důvody zdravotní, výchovné či vzdělávací. Rodinných skupin lze v tomto zařízení vytvořit nejméně 2 a nejvíce však 6, výjimku o změně počtu může udělit pouze MŠMT. Při zařazování dětí do těchto skupin jsou zohledňovány jejich zdravotní, výchovné a vzdělávací potřeby (z. č. 109/2002 Sb.).

Sociální začleňování

Do dětského domova mohou být umístřovány děti ve věku od 3 do 18 let, protože jde o děti které nemají závažnou poruchu chování, vzdělávají se ve školách, jenž nejsou součástí dětského domova, jako je tomu v případě dětského domova se školou. Do dětského domova mohou být přijaty i nezletilé matky se svými dětmi (Zieglerová, 1997).

Úkolem dětského domova je pečovat o děti v souladu s jejich individuálními potřebami, poskytovat jim výchovnou, vzdělávací, sociální a materiální péči. Pečuje-li dětský domov o zdravotně či mentálně postižené dítě, zajišťuje mu adekvátní podmínky úpravou zařízení interiéru, úpravou režimu dne a zabezpečuje mu odpovídající vzdělávací, terapeutický a sociálně rehabilitační program (srov. Úmluva o právech dítěte, z. č. 109/2002 Sb.).

Podstatou rodinných skupin je co největší přizpůsobení se přirozenému rodinnému životu. Tomu odpovídá obdobná péče o dítě jako v rodině; podle zmíněného z. č. 109/2002 Sb. se o děti v každé rodinné skupině starají 3 stálí pedagogičtí pracovníci ve spolupráci se stálými nepedagogickými pracovníky. Tato skutečnost je velmi pozitivní změnou oproti minulosti, kdy se o dítě staralo více pedagogů a tím bylo dítěti prakticky znemožněno vybudovat si stabilní citový vztah podle Matějčka (2000) k „jeho lidem“. U každého pedagogického pracovníka musí být na základě psychologického vyšetření zjištěna psychická způsobilost pro výkon této profese a to ještě před započítím pracovní-právního vztahu (z. č. 383/2005 Sb.).

Ve snaze co nejvíce se přiblížit rodinnému životu se oproti minulosti přizpůsobila organizace výchovně-vzdělávacích a zájmových činností i denního režimu v dětském domově,

respektující rozvoj fyzických, psychických a citových schopností i sociálních dovedností dětí. Změnil se také systém komunikace mezi dětmi a vychovateli, který má charakter rovnocenného partnerství. Je kladen důraz na respektování důstojnosti dítěte. To má právo být seznámeno se svými právy a povinnostmi, jejich konkrétní podoba je uvedena v z. č. 109/2002 Sb., a je dětem v dětských domovech k dispozici na určených místech. Dítě se může obracet se svými žádostmi a připomínkami na ředitele i vychovatele dětského domova, případně má právo na jejich neprodlené řešení v příslušných státních orgánech (z. č. 359/1999 Sb.).

Provozní podmínky

Provozu rodinné skupiny jsou podřízeny také prostorové podmínky dětského domova, vnitřní vybavení, materiální podmínky i stravování dětí. Každá rodinná skupina má zajištěny tyto samostatné prostory: obývací pokoj, ložnice dětí, kuchyňka, sociální zařízení a pokoj vychovatelů.

Vnitřní zařízení zahrnuje: nábytek pro uložení prádla, šatstva, obuvi, knih a hraček dětí, sedací soupravy, psací stoly se židlemi, jídelní stůl, účelové zařízení kuchyně atd. Dětský domov zabezpečuje rovněž materiální podmínky pro děti jako: prádlo, obuv a ošacení, domácí elektropřístroje, potřeby pro vzdělávání, audiovizuální a výpočetní technika, vybavení pro sport a turistiku, pro rekreační a zájmovou činnost.

Stravování mohou pomoci zabezpečovat i děti - tak jak je tomu v běžných rodinách, mohou pomoci s nákupem i s přípravou jednoduchých jídel či pomoci s celodenním stravováním během víkendů (vyhl. 334/2003 Sb., popisovaná situace v Dětském domově ve Zruči n. S.).

Aktivity dětí

Ve volném čase se děti v dětském domově mohou věnovat svým zálibám, a to nejen v prostorách dětského domova. Navštěvují různé kroužky v domovech dětí a mládeže, zapojují se do sportovních oddílů, navštěvují i „nízkoprahová“ centra. Talentované děti mají možnost docházet do Základních uměleckých škol. Tím se aktivně zapojují do společenského života v místě bydliště (tedy dětského domova), navazují nová přátelství a nežijí tak v sociální izolaci.

Dětské domovy samy za pomoci sponzorů pravidelně pořádají různé sportovní, výtvarné a pěvecké soutěže o putovní poháry. Během prázdnin jezdí na různé pobyty a zájezdy v naší republice i mimo ni. Prostředí v dětských domovech se neustále zlepšuje a děti mají více možností pro rozvoj svých zájmů (Koluchová, 2002).

Důležitým faktem je i to, že dětské domovy vyvíjejí a podporují veškeré aktivity, které vedou k návratu dítěte do rodiny, k urovnání vzájemných vztahů, pokud je to v zájmu dítěte a pokud je to možné.

Rodiče (osoby odpovědné za výchovu) mají právo udržovat s dětmi písemný kontakt, telefonovat si a uskutečňovat vzájemné návštěvy. Pobyt dětí u rodičů (nebo jiných fyzických osob) je podmíněn souhlasem příslušného orgánu sociálně-právní ochrany dětí.

Jestliže se děti z různých důvodů nemohou vrátit do původní rodiny, spolupracují dětské domovy s krajským úřadem při zajištění náhradní rodinné péče.

4.1.2 Specifika výchovně vzdělávací práce

Úvodem je třeba podotknout, že organizace výchovně vzdělávacích a zájmových činností včetně systému prevence sociálně-patologických jevů, jakož i organizace péče o děti v zařízení, je specifikována ve vnitřních řádech veškerých dětských domovů (příl. vyhl. 334/2003 Sb.). Vnitřní řád jsou povinna vypracovat všechna tato zařízení a jeho schválení potvrzuje příslušný zřizovatel. Při tvorbě vnitřního řádu postupují podle přílohy vyhl. č.334/2003 Sb., v níž jsou uvedeny veškeré jeho potřebné součásti. Mimo jiné je nutno přihlížet ke druhu, typu a vnitřní struktuře zařízení i k věkovým a specifickým potřebám dětí (klientů).

Pro stanovení cílů výchovně vzdělávacích činností dětských domovů jsou podstatné příslušné rámcové vzdělávací programy. Ze vzdělávacího a informačního portálu pro základní a střední školy je možné se dozvědět, že cílem školního vzdělávání mladé generace není pouze osvojení poznatků a dovedností, jde zejména o způsobilost v mimoškolním prostředí a praktických situacích. Dále je možné v dokumentu zaznamenat důraz na význam klíčových kompetencí rámcově-vzdělávacího programu (RVP) základního vzdělávání. Klíčové kompetence podle RVP jsou: „soubory vědomostí, dovedností, schopností, postojů a hodnot důležitých pro osobní rozvoj jedince, jeho aktivní zapojení do společnosti a budoucí uplatnění v životě.“. Nyní uvádíme jejich stručný přehled, jsou to: **kompetence k učení, kompetence k řešení problémů, kompetence komunikativní, kompetence pracovní, kompetence sociální a personální, kompetence občanské** (Helus, 2004).

Ze všech těchto kompetencí, které jsou neméně důležité, odborníci upozorňují zejména na **sociální a komunikativní kompetence** a v tomto názoru se s nimi můžeme ztotožnit, neboť

se domníváme, že pro klienta dětského domova je jejich uplatňování v budoucím samostatném životě prioritní. Podle vzoru RVPZV uvedeme některé z nich:

Kompetence sociální a personální přispívají k vytváření hodnotných mezilidských vztahů na základě ohleduplnosti a úcty, rozvíjí interakční a vztahové dovednosti pro život, umožňují spolupráci v týmu a pozitivní ovlivňování společné práce i společné řešení daného úkolu. Na základě těchto kompetencí si jedinec vytváří pozitivní představu o sobě samém, podporující jeho sebedůvěru a samostatný rozvoj, ovládá a řídí svoje jednání a chování tak, aby dosáhl pocitu sebeuspokojení a sebeúcty, apod. (Helus, 2009)

Kompetence komunikativní na základě těchto kompetencí jedinec naslouchá promluvám druhých lidí, porozumí jim, vhodně na ně reaguje, účinně se zapojuje do diskuse, obhajuje svůj názor a vhodně argumentuje, využívá získané komunikativní dovednosti k vytváření vztahů potřebných k plnohodnotnému soužití a kvalitní spolupráci s ostatními lidmi, apod.

4.1.3 NĚKTERÉ SPECIFICKÉ PROBLÉMY DĚTÍ V NÁHRADNÍ VÝCHOVĚ

Často se vyskytujícím problémem po umístění dítěte v dětském domově bývá jeho adaptace na nové prostředí, tzn. problémy s ní spojené. Každé dítě prožívá své odebrání z rodiny různě; mohou se projevit jeho nepřiměřené reakce na požadavky vychovatelů, těžko respektují zájmy a potřeby ostatních dětí a ve vztahu k ostatním mohou být nedůvěřivé.

V emocionální oblasti můžeme pozorovat určitou labilitu projevující se proměnlivostí nálad a pocitů, plačtivostí, neklidem, úzkostí, dokonce až vzdorovitostí a agresivitou. Odloučení od rodičů pokládají za nespravedlnost a těžko se s touto situací vyrovnávají, proto je na místě snaha vychovatele získat si důvěru dítěte v něj samotného i k prostředí kde bude žít. Zároveň však musí být podporován kontakt s původní rodinou, která se snaží o zkvalitnění svého výchovného prostředí (Vocilka, 1999). Přizpůsobením se ústavním podmínkám se zabýval Matějček (1969) a zjistil, že projevy agresivního a vzdorovitého chování jsou častější u dětí odebraných z rodin z výchovných nebo sociálních důvodů a též u dětí umístěných do náhradní výchovy ve vyšším věku. Vysvětluje toto chování podvědomým kopírováním situace ve výchovném prostředí. Je tedy předmětem další diskuse, zda-li je i v takových případech vhodné podporovat kontakt s původní rodinou bez její sanace.

Situace nově umístěných dětí je charakteristická horším přizpůsobením se režimu, obtížněji se zapojují do činností, problémy mívají v oblasti sebeobsluhy (zejména

s dodržováním osobní hygieny), mají také nedostatečné společenské a pracovní návyky. Problémy se vyskytují i se systematickým a soustavným plněním školních povinností. Téměř při všech aktivitách těchto dětí můžeme sledovat méně samostatnosti a vytrvalosti. Prioritou pro výchovného pracovníka by mělo být zjištění momentální úrovně psychického a fyzického vývoje, příčin a projevů zaostávání a adekvátně tomu volit výchovné prostředky a metody, popř. spolupracovat se specializovanými pracovišti.

Matějček (srov.1969, 1999) v těchto situacích doporučuje brát ohled i na hereditu, neboť vrozené dispozice mohou být v klíčových obdobích životní dráhy zvláště významné.

Z hlediska psychického stavu se u dětí vedle primárně podmíněné mentální retardace objevuje i mnoho druhotně vzniklých a vyvíjejících se psychických škod a „poranění“. Některé děti jsou obětmi týrání, zneužívání a zanedbávání, což se nesmazatelně promítá do jejich psychiky. Vymětal říká: „*To, co jsme jednou celou svou bytostí prožili a co nás zasáhlo jako celek, z psychiky nezmizí.*“ (1979, s.198). Při hodnocení psychického stavu dětí v dětském domově nelze opominout výskyt neuroticizmu a poruch chování, způsobených životem v konfliktním rodinném prostředí a nevhodnou předchozí výchovou. V těchto souvislostech lze pak těžko dětské domovy označit za „výrobní deprivantů“, neboť žádným výzkumem nelze objektivně postihnout, jaké škody na dětské psychice byly učiněny před příchodem do těchto zařízení. Projev dítěte zde může být pouze dopad toho, co muselo prožít ve své biologické rodině, svém dosavadním životním prostředím. Dunovský (1995) upozorňuje na to, že není problémem pouze primární poškození dítěte rodiči, ale také v tom, že dítě přebírá od svých patologicky se chovajících rodičů nesprávné životní hodnoty, postoje vůči sobě samému i vůči jiným lidem, zkreslené pohledy na svět a takové vzorce chování, které je pak často v dalším životě vedou k selhávání v krizových a zátěžových situacích.

Samozřejmě, že ne všechny děti v dětském domově musí být ve svém stavu a vývoji poškozené. Důležitá je doba, kdy dítě rodinu ztratilo a za jakých okolností se tak stalo. „*Patří k základním poznatkům, že čím je dítě mladší, tím jsou závažnější a méně napravitelné škody nenáležitě péče o ně.*“ (Dunovský, 1995).

Koluchová (in.: Matějček et., 2002) se v rámci pojednání o možné nápravě psychické deprivace zamýšlí nad možnostmi, které nabízí náhradní rodina. Připouští, že deprivace nevzniká jen v ústavních zařízeních, ale poukazuje na problém nedostatečnosti nápravy deprivace v nich. Děti odňaté z ohrožujícího a derivujícího prostředí rodiny zůstávaly trvale v ústavní výchově, která sice přinášela určité zlepšení v oblastí znalostí a návyků, ale

nerozvívěla dostatečně složku citovou a nepřipravila dítě na potřebné sociální zařazení a uplatnění.

Koluchová (in.: Matějček et., 2002) také vyjmenovává faktory, které se na nápravě podílejí. Byly sledovány především tyto: genetické dispozice, hloubka a rozsah deprivativního postižení, kvalita a počet prostředí, ve kterých dítě žilo před přijetím do pěstounské rodiny, věk dítěte při přijetí do této rodiny, osobnost pěstounů a vztahy v pěstounské rodině. Z toho vyplývá, že absence genetické zátěže, nízký věk dítěte a jen mírné deprivativní poškození jsou dobré předpoklady jak pro úpravu stavu, tak k vytvoření dobré pěstounské rodiny. Jsou to ovšem jen předpoklady. Přijde-li takové dítě do rodiny, jejíž motivace pro přijetí nebyla dost hluboká, do rodiny, která nebyla důkladně poučena o celé problematice náhradní rodinné péče a k dítěti má jakýsi odstup s různými výhradami a předsudky, pak se toto dítě nerozvíjí a nefunguje ani vztah s pěstouny. **Potvrzuje se tedy, že nezastupitelný a nejvýznamnější faktor pro nápravu deprivované dětské osobnosti je kvalita náhradní rodiny.**

4.2 Odlišnosti ústavní výchovy od výchovy dítěte v náhradní rodině

Na tomto místě je třeba zdůraznit, že existují ústavní zařízení vzhledem k potřebám dětí lepší a horší. Rozdíly jsou někdy velké, hodně záleží na osobnostech ředitelů zařízení. Celkově je však v médiích patrná tendence ústavní výchovu očeřňovat. Zcela neopodstatněně je vyvoláván obraz dětí trpících po materiální stránce (sbírky hraček pro děti z dětských domovů v předvánoční době). Je nepopiratelné, že děti umístěné v ústavním prostředí nejsou citově saturované a jsou ohroženy psychickou deprivací. Není však pravda, že děti, které prošly dětským domovem, jsou vždy natrvalo a nenapravitelně poškozeny, jak je to v médiích prezentováno. Už profesor Matějček poukazyval na scestnost jednotného obrazu tzv. „deprivantů“, vyšlého z knih Koukolíka a Drtilové (2006). V těchto knihách nastal velký významový posun původního termínu deprivace. „Deprivant“ je tak pro mnohé ten, kdo páchá společenské zlo. Psychická deprivace však má různý klinický obraz. Záleží na věku a osobnosti dítěte, na jeho psychické odolnosti dítěte – resilienci, na délce a závažnosti prožité deprivativní situace (ať už ve vlastní nefunkční rodině nebo v ústavním zařízení). Právě umístění dítěte do vhodně vybrané a odborně vedené náhradní rodiny a dodatečné uspokojování psychických potřeb jsou těmi činiteli, které deprivativní poškození zmírňují (Koluchová, 1992). Velmi často odeznívá úplně, i když ne ve všech oblastech (rozumová, citová, sociální) stejnoměrně.

Dětský domov má i tak svůj nesporný společenský význam. Představuje jednu z možných alternativ pro děti, které je nutno z rodiny odejmout, často náhle pro jejich akutní ohrožení. Přesto nesouhlasíme s tím, že by mělo být umístění dítěte v domově považováno za vyřešení jeho životní situace. Žádné ústavní zařízení nemůže dětem rodinné prostředí plně nahradit. Po určité době strávené v tomto zařízení by dítě mělo přejít buď do některé z forem náhradní rodinné péče nebo, a to nejlépe, jsou-li pro to předpoklady a předchozí práce s rodinou a její sanace byla úspěšná, vrátit se zpět domů. Častými argumenty pro toto řešení uváděnými mnoha zdroji je jednak skutečnost, že ústavní výchova nedostatečně zabezpečuje kvalitní prostředí pro život a vývoj dítěte a jeho budoucí život ve společnosti, a dále pak nákladnost. Roční náklady na jedno dítě v ústavní péči se pohybují kolem 250 000,- Kč, zatímco roční náklady dítěte v pěstounské péči jsou údajně přibližně čtvrtinové, asi 60 000,- Kč (*Citováno v rámci přednášky Kláry Laurenčíkové na Mezinárodní konferenci následné péče na UK v Praze-Jinonicích, dne 25.6.2009.*)

V této práci byla již několikrát zmíněna problematika psychické deprivace dětí v dětském domově. I z výše uvedeného vyplývá, že je v současné době v těchto zařízeních předpokládána jaksi a priori. Považujeme za vhodné upozornit na fakt, že většina odborníků při popisu stavu institucionální výchovy přitom vychází z výzkumů realizovaných ve dřívějším systému práce s dětmi v dětském domově. Pro ilustraci, profesor Matějček ve své kandidátské práci (1969), potvrzuje teorii víceúrovňové deprivace Langmajera i na základě výzkumů Novákové a Smržové z roku 1957(!).

Pro větší objektivitu při posuzování pro a proti v rámci náhradní péče považujeme za vhodné brát v úvahu poměrně zásadní změny, které se v posledním období v zařízeních ústavní péče uskutečnily a výzkumy posuzovat v kontextu doby jejich vzniku.

Dříve se v zařízeních ústavní péče střídal u dětí velký počet vychovatelů. Tato nestálost a proměnlivost osob pak zabraňovala, aby pracovníci mohli vystupovat jako plnohodnotná náhrada rodičovské osoby, ke které si dítě vytvoří trvalé citové pouto. Děti postrádaly tolik potřebnou mateřskou něhu a lásku, chyběl jim pocit bezpečí domova jako stabilního a chráněného prostředí. Citové strádání se projevilo v jejich vývoji, začaly se opožďovat ve vývoji řeči, v rozvoji intelektu, v sociálních dovednostech, byly častěji nemocné a v pozdějším věku pak mívaly problémy především s navazováním partnerských vztahů (Vymětal, 1979, Matějček 1969).

Podíváme-li se na tento problém ze současného pohledu, je nutné zdůraznit, že psychické deprivace v dětských domovech dnes zřejmě ubylo (Matějček, Dytrych, 1994). Došlo k tomu postupným rušením velkých kolektivních ústavních zařízení a budováním menších zařízení dětských domovů rodinného typu, u nichž je pravděpodobnost, že budou dosaženy dobré výchovné výsledky. Zvýšily se požadavky na kvalitu vzdělání vychovatelů, u nichž se předpokládá absolutorium vysoké školy v oboru speciální pedagogika. Významně se snížil jejich počet v intenzivní péči o dítě (na jednu rod. skupinu připadají 3 stálí vychovatelé), postavení vychovatele se projevuje snahou přiblížit se rodičovské roli.

Dětský domov se většinou opírá o interdisciplinární týmovou práci a vychovatel je zde ústřední postavou. Koordinuje služby ostatních odborníků (psycholog, sociální pracovníce, učitelé) a sám se na nich podílí. Posílen byl počet pomocného pedagogického personálu (nočních vychovatelů). Rovněž došlo k prostorovým a organizačním změnám v pozitivním směru. Způsob práce s dětmi je prioritně zaměřen na individuálním přístupu k dítěti s využitím alternativních metod a forem práce. Rozvoj tělesných, psychických a citových schopností i sociálních dovedností každého dítěte se uskutečňuje na podkladě systematického plánu rozvoje osobnosti dítěte, který vytváří většinou kmenový vychovatel ve spolupráci se zbývajícími vychovateli v každé rodinné skupině. Tento plán se opírá o důkladnou diagnostiku schopností a dovedností dítěte jehož součástí je rodinná i osobní anamnéza. Každého půl roku se vyhodnocují pokroky v rozvoji jednotlivých složek osobnosti dítěte a zároveň se stanovují další cíle, které mají v co nejoptimálnější míře zajistit, aby v konečném výsledku odcházel mladý člověk z dětského domova připraven vést samostatný život.

Veškeré tyto změny jsou pevně zakotveny v z. č. 109/2002 Sb., ve znění pozdějších předpisů a jeho prováděcích předpisů. Jeho postupná realizace v praxi přináší různé problémy, neboť v mnoha zařízeních řeší prostorové problémy, velkou feminizaci mezi personálem i jeho odbornost, problémy se postupně eliminují a dětské domovy dokazují svou nezastupitelnost v systému výchovných a školských zařízení.

4.3 Projevy náhradní péče dospělém věku

Pro psychický vývoj dítěte má velký vliv, zda alespoň v rozhodujících vývojových obdobích vyrůstalo v prostředí citově vřelém a stálém. Obecně panuje přesvědčení, že následky

ústavní výchovy v podobě psychické deprivace jsou tak tím závažnější, čím dříve se dítě do ústavní péče dostane a čím déle v ní pobývá (srov. Bubleová, 2011; Matějček, 1999; Dunovský, 1995; Koluchová, 1992). Nejvíce z tohoto pohledu jsou proto ohroženy děti, které jsou v ústavní péči od narození a rodičovskou péčí vůbec nepoznaly (Matějček, 1997). Z toho bývá logicky dovozován často citovaný názor (např. Kern, 1999), že následky ústavní péče v dospívání a dospělosti mohou sahát až k těžkým poruchám ve vývoji a tím také k poruchám osobnosti.

Bettnerová (1995) uvádí, že u hluboce deprivovaných dětí, které vyrůstaly v ústavní péči se opoždí citový rozvoj, neumožňuje se plynulý rozvoj osobnosti a sociální začlenění. Ústavní deprivace podle ní může způsobovat poruchy ve vývoji intelektovém a emočním (autorka jako mnoho dalších nepřipouští možnost deprivace v nevhodném rodinném prostředí, srov. Koluchová, 2002). Opoždění je možné sledovat ještě v době dospívání, kdy se projevy chování deprivovaných jedinců podobají dětem v předškolním věku, jsou nevyspělé, primitivní. Opoždění se mnohdy nevyrovná ani v pozdějším podnětnějším prostředí.

Základní psychické potřeby v **dospělosti** Bettnerová (1995) charakterizuje takto:

1. Potřeba někam patřit, mít pocit sounáležitosti.
2. Potřeba pocitu sebedůvěry a sebeúcty.
3. Pocit vlastní hodnoty a přínosu pro sebe samého i okolní společnost.

Bettnerová (1995) dále uvádí, že k tomu, aby u dospělého mohlo docházet k uspokojování jeho psychických potřeb, je třeba osvojení několika základních dovedností. Zcela přirozeně je získá, pokud vyrůstal v běžném prostředí (to není konkrétně specifikováno). Jedinci vyrůstající v ústavním prostředí od raného dětství mají tyto dovednosti různě deformované a následně se jim potom nedaří uspokojovat své psychické potřeby ani v dospělém věku.

V odborné literatuře (srov. Matějček, 1996; Čáp, 1997; Vágnerová, 2000; Kern et., 1999; Bettnerová, 1995) se setkáváme s poznatkami o způsobu, jakým psychická deprivace ovlivňuje pozdější život jedince a jejím dopadu na vlastnosti a dovednosti nutné k uspokojování základních psychických potřeb. Následuje stručný přehled některých z nich:

Adekvátní sebehodnocení a sebepoznání - psychická deprivace způsobuje snížené sebehodnocení, takoví jedinci často mění své plány, nikdy nejsou s ničím spokojeni. Jedná se

současně o jedince, kteří se neorientují ve svých pocitech, touhách, cílech a vlastním směřování (Bettnerová, 1995).

Schopnost adekvátně jednat - u lidí z ústavní výchovy mluvíme často o tzv. účelovém chování. Tyto strategie umožňovaly dítěti, aby zvládlo pobyt v ústavu, v běžném životě však jedinci nepřináší kýžený výsledek a většinou je společností odmítáno. Jedinec je potom zmatený a prohlubuje se jeho nejistota (Bettnerová, 1995). Podle Vágnerové (2000) jedinec, který opustí ústavní výchovu v běžném životě selhává, popřípadě potřebuje více času na adaptaci. Jejich sociální interakce je nápadná svou nepřiměřeností, reagují odlišně a pro většinu lidí ve svém okolí nepřijatelně.

Bettnerová (1995) dále hovoří o projevech neadekvátní úzkosti, sklíčenosti, uzavřenosti a naopak i o nepřátelském až agresivním, podezřívavém postoji dospělých jedinců s ústavní výchovou. V tomto případě je nejvíce patrné selhání systému následné péče, která by měla dítěti odcházejícímu z ústavní výchovy pomoci adaptovat se na podmínky samostatného života a pomoci nabýt nezbytných kompetencí k dosažení vlastní autonomie (Mgr. Jan Folda na *Mezinárodní konferenci následné péče na UK v Praze-Jinonicích, dne 25.6.2009*).

Schopnost komunikovat - nezahrnuje pouze schopnost vyjadřování, ale především schopnost navazovat interpersonální vztahy. Do projevu neschopnosti v komunikaci patří podle Bettnerové (1995) i problém s přijímáním a dáváním lásky a jiných pozitivních emocí. Vágnerová (2000) uvádí, že tito lidé často vůbec nemají nikoho blízkého, další vztahy ani nehledají, protože jsou odrazeni vlivem špatných zkušeností. Příznačné je, že často hledají vinu ve druhých lidech. Postrádají sociální citlivost i schopnost sociální orientace. Zde můžeme ještě navázat opět na výzkum Matějčka (1995) o partnerských problémech jedinců s ústavní výchovou, kdy značná část respondentů v jeho výzkumu byla svobodná, nebo rozvedená (viz Praktická část). Šlo o potíže s vytvořením a udržením vztahů, přičemž tyto potíže byly čtenější u mužů. Většina těchto autorů však při svém konstatování neuvádí jakou roli na formování osobnosti dětí z ústavní výchovy připisují právě této výchově a jakou roli v jejich případě sehrály genetické dispozice a zažitá normy chování. Pouze Matějček (1969) uvádí jako jeden z vlivů působící na objektivní posouzení problematiky deprivace dětí z dětských domovů, vliv heredity, a je třeba vzít v úvahu i možné zkreslení podobných názorů, vycházejících z výzkumů ústavních zařízení a jejich prostředí před jejich razantní změnou, odstartovanou zákonem č. 109/2002 Sb.

Schopnost vzít na sebe odpovědnost - znamená zejména rozlišování hranic, a to jak sebe samotného, tak i vnímání hranic druhého člověka. Určování hranic vhodného chování se dítě učí postupně. Lidé, kteří nemají odpovědnost většinou nechtějí nést důsledky svého chování. Mají sklony vinit ostatní a sebe vidět jako oběť (Bettnerová, 1995). Schopnost dosáhnout vlastní autonomie není podle našeho názoru výchovou v ústavním zařízení nijak principiálně limitována. Po novelizaci zákona č. 109/2002 Sb. a ostatních razantních změnách podmínek v ústavních zařízeních na základě kterých je možné vypracovat individuální plán rozvoje dítěte, je možné v dítěti vytvořit jak pocit sounáležitosti, tak odpovědnosti. K tomu slouží například i alternativní formy výchovy, které jsou schopné aplikace „na míru“ každého dítěte a jejichž nástroji mohou být i trénink různých forem sebeobsluhy, práce pro druhé, ale i samostatný život na zkoušku.

Realistický pohled na svět a konkrétní situace - jedinec, který nenašel v dětství dostatečné množství „životní jistoty“ po celý svůj život, přijímá nové podněty s velkou úzkostí, jenž v něm probouzí obranné reakce, které mohou mít únikový nebo agresivní ráz. Stejně tak, pokud člověk není zvyklý na přísun nových podnětů, neumí je rozlišovat a ani nemá velkou zkušenost s následky svých rozhodnutí, nemůže mít realistická očekávání od života nebo jednotlivých situací (Bettnerová, 1995). K tomuto bodu bychom rádi poznamenali, že ona zmíněná „životní jistota“, je přímo úměrná především vzhledem ke kvalitě rodičovských osob, ať již jimi je kdokoliv, jejich postoj k dítěti a intenzita angažovanosti v emoční oblasti (srov. Matějček, 1969; Koluchová, 2002).

Pokud výchovné prostředí naplňuje všechny potřeby dítěte (Langmaier, Matějček; 1974), můžeme hovořit o zdravém, hodnotném a výchovném prostředí. Vzorec hodnot jednotlivých vychovatelů (pěstounů) je nepochybně ovlivněn společenskými poměry ve kterých žijí, kulturou, tradicemi a ekonomickou situací. Patrně však nejzávažnějším vlivem jsou osobnostní rysy a jejich životní historie, výchova a interpersonální vztahy. Na rozdíl od institucionální péče, jsou zpravidla pěstouni k dítěti vybíráni na základě svých dispozic k uspokojování jeho specifických potřeb a tolerance případných odlišností. Bubleová (2011, str. 61) uvádí základní pravidlo náhradní rodinné péče: *„Vždy je dítěti vybírána taková rodina, která je připravena přijmout dítě takové, jaké je“*.

U odborníků zabývajících se náhradní výchovou obecně panuje konsensus o tom, že k zajištění kvalitního výchovného prostředí v náhradní péči je nutné situaci průběžně sledovat

a hodnotit. Zatímco v oblasti institucionální péče existuje poměrně přesný a podrobný systém právní úpravy kontroly a zajištění standardů, na němž se podílí i odborníci a specialisté, v pěstounské péči, která je rovněž státem garantována a financována, je sice podrobně zpracován postup při posuzování žadatelů o zprostředkování náhradní péče, postup orgánů sociálně-právní ochrany dětí při kontrole již probíhající výchovy u pěstounů však tak striktně stanoven není.

Z větší části leží pak tato odpovědnost na bedrech obecních úřadů obcí s rozšířenou působností, či poradních sborů krajských úřadů. I při tak vysoce sofistikované odborné činnosti jako je posuzování žadatelů, kterou zajišťují osoby s vysokou erudicí v problematice, může dojít ke zkreslení zásadních informací. Ověřování některých skutečností deklarovaných v žádosti o svěřeni do pěstounské péče, je velmi problematické a naráží na mnohá úskalí. Například při ověřování ekonomické situace se vychází z dokladu o výši měsíčního příjmu potvrzeného zaměstnavatelem. Pokud se jedná o osobu samostatně výdělečně činnou, je pak prokazování daleko složitější. Řada podnikatelů mnoho let nevykazuje ze své činnosti žádné zisky, takže tzv. daňové přiznání nemá patřičnou vypovídající hodnotu a jedinou možností je předloženi potvrzení o placeni sociálního a zdravotního pojištění. Pokud ani toto potvrzení žadatel nemůže předložit, musí prokázat finanční nezávislost jiným způsobem. Hodnověrnost pak posuzuje orgán SPO, kterému je finanční nezávislost prokazována (Novotná, Průšová; 2007).

Při šetření sociálních poměrů jde především o zjištění připravenosti žadatelů na výchovu v rovině rodinných vztahů. Sociální šetření ukáže i charakteristický rodinný režim, rodinné hodnotové priority. Pokud se jedná o širší rodinu posuzuje se sociální situace v tomto širším kontextu. Novotná, Průšová (2007) upozorňují na důležitost průběžného ověřování případných rozhodných skutečností uvedených ve spisové dokumentaci. Upozorňují na případy, kdy v procesu realizace pěstounské péče (osvojení) došlo k celé řadě skutečností, které měly významný vliv na vyřazení z evidence žadatelů, popřípadě by v rámci pěstounské péče měly vliv i na dítě, které by do rodiny přišlo. Například u osvojení se nejčastěji podle nich jedná o těhotenství žadatelky. Vlivem uvolnění psychiky ženy často dochází k otěhotnění během období před zařazením do evidence žadatelů nebo během doby kdy je vhodné dítě k osvojení do rodiny vyhledáváno (srov. Bubleová, 2011).

Žadatelé často tuto skutečnost řádně neoznamují z obavy, že těhotenství nemusí probíhat fyziologicky, dojde k potratu apod. Další častou změnou v rozhodných skutečnostech může být

ztráta zaměstnání, která vede ke snížení životní úrovně. Důležitým determinantem může být závažná nemoc jednoho z žadatelů, případně manželská krize žadatelů, která vyústí v rozpad manželství.

Výběr žadatelů a dětí je však pouze začátek, jedním z předpokladů pro zdárný vývoj dítěte v náhradní péči. Pěstounské rodiny jsou velmi zranitelné, potřebují systematickou a komplexní péči. Koluchová (1992) na základě svých dvacetiletých pozorování pěstounských rodin uvádí, že aby se terapeutické možnosti pěstounské rodiny plně rozvinuly, je třeba stálé specializované péče psychologů a pediatrů. Půlroční návštěvy sociální pracovnice není možné považovat za dostačující. Podle autorky i pěstounů se osvědčila stálá péče jednoho psychologa, který zná konkrétní anamnézu, na základě návštěv v rodině i rodinné vztahy, děti pravidelně vyšetřuje a rodičům poskytuje poradenské vedení a psychoterapeutickou péči.

Koluchová (1992) také upozorňuje na potřebu neustálého zdokonalování psychodiagnostických nástrojů při posuzování potenciálních pěstounů. Dobu strávenou v ústavním prostředí se sice snažíme zkrátit na minimum, ale dítě je pak několika měsíci prožitými zde navíc, poškozeno daleko méně než traumaty při návratu z nezdařené hostitelské či pěstounské péče. Mnohá selhání pěstounské péče byla totiž zaviněná tím, že pěstouni vyhovující všeobecným požadavkům nebyli vhodní pro určité dítě, zatímco jiné dítě by akceptovali a zvládali lépe. Je nutné si uvědomovat, že pěstouni většinou přijímají dítě již starší, mnohdy výrazně deprivované, se skrytými či již prokázanými poruchami a defekty a problematickou perspektivou. Z toho vyplývají i vysoké požadavky na jejich osobnost. Existují obecné hodnotící zásady jak pěstounskou rodinu hodnotit?

Matějček (et. 2002) navrhuje tři základní kritéria:

Hloubka a stálost citových vztahů mezi pěstouny a dětmi. Čím více se tyto vztahy blíží vztahům dětí a rodičů v dobré rodině, tím lepší je pěstounský svazek.

Tolerance k poruchám a problémům ve vývoji přijatého dítěte. Do pěstounské péče přicházejí děti v jisté míře deprivované, opožděné, zanedbané nebo s různým zdravotním postižením. Pěstounská rodina má potenciál mnohé napravit, ale některá postižení, zejména ta organicky podmíněná, jsou zcela trvalá. Pěstouni by měli vědět co „unesou“, aniž by se zatrpkle obětovali či selhali.

Společná životní perspektiva. Oficiálně končí pěstounská péče zletilostí. Dobrá pěstounská rodina se vždy snaží řešit budoucnost svých přijatých dětí. Různé formy pomoci státních i nestátních organizací jsou důležité, zvláště pokud jde o bydlení nebo zaměstnání, ale rozhodující jsou vztahy.

V posledních letech ubývá žadatelů o náhradní rodinnou péči především pro skupinu zdravotně a sociálně znevýhodněných dětí (Bubleová, 2002). Hledají se proto možnosti nového řešení a zavádějí se alternativní formy rodinné péče. Při tom se vychází ze systému péče vyspělých zemí a možné aplikace některých minulostí prověřených nástrojů do našeho systému náhradní péče. Vizí pro řešení této situace je model „*profesionální sociálně-pedagogické či terapeutické péče*“, pro který Bubleová (2002; in.: Matějček, 2002) nachází oporu v mnoha faktech níže vypočtených.

Zvyšující se počet dětí vyžadujících zvláštní péči (dětí s vrozenými vývojovými vadami, dětí se zvláštními vývojovými riziky, dětí duševně či tělesně postižených, dětí s problematickými rodiči – nemocnými, tělesně postiženými, drogově závislým, alkoholiky, recidivisty). Je málo žadatelů o náhradní rodinnou péči pro tyto děti. Tato zvláštní péče je často tolik náročná, že vyžaduje odbornou specializaci, odbornou přípravu, výcvik a dlouhodobé pomocné vedení.

Jako možnost řešení někteří další odborníci navrhují vznik profese **pěstoun-terapeut**, jejíž využitelnost by nebyla omezena jen na oblast náhradní rodinné péče, ale byla by uplatnitelná i v dalších oblastech sociální péče. Tím jsou myšleny vzdělávací, respidní a poradensko-relaxační zařízení pro ostatní pěstounské rodiny. Profesionální pěstouni by měli být speciálně proškoleni, seznámeni v odborných kurzech s psychologií, pedagogikou, zdravotními a sociálně-právními okruhy problematiky těchto dětí, měli by projít speciálně zaměřeným výcvikem. V ideálním případě by byli již vystudovanými odborníky v některém z těchto oborů. Jako hlavní smysl profesionální pěstounské péče je diagnostika dítěte v rodinném prostředí, tedy prevence ústavní výchovy (Bubleová, 2002; in.: Matějček, 2002).

Nyní se budeme snažit shrnout některé skutečnosti, které přes veškeré snahy o transformace dětských domovů hovoří o nenahraditelnosti, funkční rodiny a jejího prostředí.

V dětském domově si dítě nemá možnost vytvořit hluboký citový vztah k jedné osobě, která by plnila funkci mateřské osoby. Kern (1999) hovoří o emoční podpoře (tzv. „teplo domova“) stálých pečujících osob, což jsou za normálních okolností rodiče. Taková podpora je

dětem v dětském domově odpírána. A pokud si dítě vztah ke „své“ vychovatelce vytvoří, pak o to horší je pro něj denní odlučování a vědomí, že mu nepatří, že má svou rodinu (Koluchová, 2002). Jak tvrdí Matějček (1997), dítě potřebuje pocit jistoty a bezpečí, zejména pak jistotu vztahů a tu mu žádná jiná instituce než rodina poskytnout nemůže.

Prostředí dětského domova nezaručuje dítěti dostatek podnětů pro jeho harmonický vývoj. Dětem útlého věku chybí citové a sociální podněty. Právě v jedinečném prostředí rodiny dítě vidí první a zároveň permanentní ukázkou náklonnosti a lásky, a to ve vztahu k němu, mezi rodiči i sourozenci navzájem, učí se mít rádo nejen lidi kolem sebe, ale vytváří si i vztah k okolnímu světu. Tuto podstatnou skutečnost nemůže zajistit žádný ústav na světě.

Dítě, umístěné v dětském domově, má menší možnosti sociálního učení než děti v rodině, které žijí uprostřed bohatého pletiva vztahů. Mühlpachr (2001) popisuje dřívější stav interakce v ústavních zařízeních, kdysi uzavřeném prostředí, kde zaměstnanci byli silný a ovlivňující činitel, protože jejich osobnosti neměli v uzavřeném prostředí žádnou konkurenci a byli jedinými lidmi, kteří sloužili jako modely pro napodobování a identifikaci dětí. Naproti tomu v rodině dítě vidí model sociálních vztahů, získává povědomí o roli matky a otce i ostatních členů rodiny (sourozenci, babička, dědeček atd.), což je nezbytné pro jeho budoucí život v partnerství. Velká část bývalých svěřenců z dětských domovů selhává právě v této oblasti, kde je znát vliv patrné absence mužského či ženského vzoru v době dětství i dospívání. Rodiče také vtiskují dítěti model budoucích vztahů k ostatním lidem (Kern et., 1999).

Děti mají málo příležitostí pro osobní iniciativu a zodpovědnost. Osobní čas dětí je příliš svázán, organizován, což je do značné míry v tomto zařízení nutné. I v současném období, kdy došlo ke transformaci dětských domovů, je málo kladen důraz na samostatnost dětí, především v oblasti životních dovedností a návyků. V běžné rodině se dítě přirozenou cestou více podílí např. na chodu domácnosti, má možnost být kdykoli přítomno a aktivně pomáhat matce při vaření, úklidu, nákupu i otci při ostatních činnostech, dokonce ve většině rodin je to součástí jejich domácích povinností. Tímto způsobem rodiče postupně připravují své děti na jejich samostatný život.

Hlavním nedostatkem všech dětských domovů je ukončení jejich výchovného působení a sociální ochrany v 18 letech věku svých svěřenců. „*V tomto věku není mladý člověk sociálně zralý.*“ (Koluchová, 1992).

PRAKTICKÁ ČÁST

Ústavní výchova patří mezi velmi diskutovaná témata, zejména co se týče jejího negativního dopadu na vývoj dětí a mladistvých. Praktická část této diplomové práce bude věnována zejména dětským domovům, jedné z forem zařízení pro výkon ústavní výchovy. Reagujeme tak na obecně rozšířené charakteristiky těchto zařízení, dětí zde umístěných i mladých dospělých kteří z dětských domovů odcházejí. Většinou se jedná o charakteristiky negativní, které se bohužel, ne vždy opírají o relevantní fakta. Cílem praktické části je analýza argumentů a paradigmat zmíněných charakteristik.

V první části se zabýváme osobností dětí v dětských domovech z pohledu dvou nejznámějších prací – longitudinálního výzkumu prof. Matějčka a kol. a analýzy Hodnocení systému péče o ohrožené děti.

Osobnost dětí v dětských domovech – vybrané výzkumy

Jak jsme zmínili v úvodu, pojem „ústavní výchova“ je většinou spojován s pojmy jako je kriminalita, deprivace, asociálnost, apod. Hovoří se o výzkumně prokázaných negativních následcích ústavní výchovy.

O jaké výzkumy se tvrzení tohoto charakteru opírají? Mezi nejčastěji citované patří longitudinální studie prof. Matějčka a kol. a analýza Hodnocení systému péče o ohrožené děti realizovaná Ministerstvem vnitra ČR ve spolupráci s dalšími, zejména Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy.

1. Pozdní následky psychické deprivace a subdeprivace

Autoři:

Prof. PhDr. Zdeněk Matějček, CSc., Psychiatrické centrum Praha.

RNDr. Věduna Bubleová, Středisko náhradní rodinné péče, Praha.

PhDr. Jiří Kovařík, Výzkumný ústav sociálního rozvoje a práce, Praha.

Zdroj:

MATĚJČEK, Z., BUBLEOVÁ, V., KOVAŘÍK, J., *Pozdní následky psychické deprivace a subdeprivace*. Psychiatrické centrum, Praha 1997. ISBN 80-82121-89-1.

Publikace shrnuje a prezentuje výsledky výzkumného projektu v letech 1991-1994. Je shrnutím a vyhodnocením dlouhodobého sledování skupiny dětí, které vyrůstaly od časného dětství v dětských domovech, tj. bez rodinné péče a v době výzkumu jim bylo kolem 40 let. K této skupině byly přiřazeny dvě skupiny dnes dospělých, kteří v dětství a ve věku mladistvém vyrůstali v náhradní rodinné péči. K výzkumu byla přiřazena i skupina dospělých, jenž se narodili z nechtěného těhotenství. Přibližnou sociální normu pak představovala kontrolní skupina. V publikaci jsou zvláště podány nálezy získané vyšetřením skupiny dospělých osob z dětských domovů a zvláště nálezy získané srovnáním vývoje osob vyrostlých ve dvou různých formách pěstounské péče. Třetí část představuje srovnání těchto tří skupin se skupinou osob narozených z nechtěného těhotenství a s osobami kontrolními.

Cíle projektu

Obecným cílem projektu bylo přispět k poznání psychické deprivace a subdeprivace v dětství a jejím následkům. Specifickým cílem pak je hlubší poznání životní situace a vývoje osobnosti dnes dospělých lidí, kteří v dětství vyrůstali v prostředí deprivacím.

Teoretické východisko

Teoretickým východiskem studie jsou dvě příbuzné koncepce, dnes ve vývojové psychologii obecně přijímané. Je to jednak koncepce psychické deprivace založená na teorii základních vitálních psychických potřeb, jejichž uspokojení v patřičné míře a v pravý vývojový čas je jednou ze základních podmínek dalšího zdravého vývoje osobnosti, a jednak vývojová koncepce E. Eriksona (1963) založená na předpokladu několika kritických fází ve vývoji člověka, z nichž každá má své charakteristiky, úkoly a úskalí. Dobře prožitá jedna fáze života je dobrým odrazovým můstkem pro úspěšné zvládnutí fáze následující a naopak, nezvládnutí či nenaplnění jedné vývojové fáze ohrožuje úspěšné zvládnutí těch dalších.

Následky psychické deprivace pro život postižených jedinců v dospělosti byly dosud zjišťovány jen zřídka, a to velkou většinou buď jen retrospektivním postupem nebo kazuistickými studiemi. Tento projekt využívá svým způsobem ojedinělé možnosti srovnávat

v řadě parametrů několik skupin dnes již dospělých osob, jenž v dětství vyrůstaly v nestandardních socio-emocionálních podmínkách.

Soubory sledovaných osob

1. Skupina 56 dětí, které vyrůstaly v dětských domovech až do konce povinné školní docházky a kterým na konci projektu bylo 40 let (DD). Dlouhodobé deprivací zkušenosti, žádná cílená pomocná opatření, jen „život“ a vnitřní síly jedince.
2. Skupina 116 osob, které byly v dětství vychovávány v SOS dětských vesničkách a které byly na konci projektu v mladším věku dospělém (SOS). Různě dlouhé deprivací zkušenosti v dětství - dále rodinná výchova ve specifických podmínkách Dětské vesničky, určitá ochranná opatření při osamostatnění.
3. Skupina 93 osob vychovávaných individuálně v pěstounských rodinách, které byly na konci projektu v mladším věku dospělém (PP). Deprivací zkušenosti v dětství (v menší míře než u dětí SOS) - dále výchova ve standardním modelu rodiny, běžná rodinná ochranná opatření při osamostatnění.
4. Skupina 220 dětí narozených z prokazatelně nechtěného těhotenství, na konci projektu ve věku 30 let (ND). Předpokládané vlivy subdeprivací ve vlastní rodině, v níž trvale žijí.
5. Skupina 220 dětí narozených z přijímaného těhotenství (K). Bez předpokládaných deprivací a subdeprivací vlivů. Děti trvale žijí ve vlastní rodině.

Skupina dětí z dětských domovů

Soubor byl sestaven v roce 1965 a tvořilo jej 60 dětí (30 chlapců a 30 dívek), které nejpozději od svých tří let až do ukončení povinné školní docházky vyrůstaly v kojeneckých ústavech, dětských domovech či zvláštních školách internátních. Ve starším školním věku byly při 14-ti denním až 3-týdenním diagnostickém pobytu na dětské klinice somaticky, psychologicky a sociálně vyšetřeny rozsáhlým souborem metod a průběžně byly sledovány v několika etapách.

V letech 1992-1994 výzkum pokračoval s 56 lidmi (28 žen a 28 mužů). Průměrný věk byl 37,4 roků v rozpětí od 34 do 41 let. Data byla získávána pomocí dotazníků a u 14-ti osob také pohovorem.

Haberlová a Bubleová (1992) podrobně rozepisují charakteristiky souboru s ohledem na rodinnou a osobní anamnézu, uvádíme pouze některé :

- sociálně patologické jevy rodičů – u většiny sledovaných osob (72%) můžeme pozorovat výraznou genetickou zátěž (47% alkoholismus, 33% trestná činnost, 33% snížený intelekt);
- věk umístění do ústavu - většina dětí (62%) byla do ústavu přijata ihned po narození nebo do 1. roku věku;
- věk při odchodu z dětského domova – téměř všechny děti opustily DD v 15 letech, pouze 3 v něm zůstaly do 18 let.

Čtyři podskupiny souboru

Na základě výsledků výzkumu rozdělili autoři sledovaný soubor do 4 podskupin:

1. Děti z dětských domovů, žijící nyní v dospělosti v ústavní sociální péči (5 osob)

Tato podskupina se z celého souboru vydělila jako podskupina s těžším mentálním postižením (která byla zjištěna již na počátku školní docházky a potvrzena během pobytu na dětské klinice v roce 1966). Ač všichni absolvovali nejméně 4-5 tříd zvláštní školy a měli by tedy dosáhnout určité společenské samostatnosti, byli v ústavu zcela závislí. Posudek z ÚSP nebyl ani v jednom případě příznivý v oblastech pracovní angažovanosti a společenské aktivity, upozorňoval na jejich sobectví, neschopnost spolupráce, konfliktnost, náladovost, samotářství. Podle autorů se jedná o pokračování vývoje osobnosti „útlumového typu“ (Matějček, 1969)

Nepříznivý vývoj je podle autorů důsledek kombinace primárního mentálního postižení a sekundárního přidružení psychické deprivace. Výchozí stav byl příznivější než nyní kolem 40. roku věku, docházelo tedy postupně k deterioraci intelektové i sociální, která zřejmě nadále pokračuje.

2. Osoby nespolupracující (6 osob)

Tato podskupina nereagovala na žádosti o vyplnění dotazníků, data byla tedy získána od sociálních odborů. Jde většinou o sociálně izolované jedince, kteří mají se zařazením do společnosti závažné problémy, v partnerských i manželských vztazích většinou selhávají. Jsou nestálí (časté stěhování), mají konflikty se zákonem.

Neochotu spolupracovat autoři vysvětlují neschopností sociální komunikace při vážně narušeném vývoji jejich identity.

3. *Osoby částečně spolupracující (8 osob)*

Tyto osoby vyplnily kontaktní dotazník, ale další spolupráci odmítly. V této podskupině je nápadný nízký stupeň dosaženého vzdělání (většinou zvláštní školy), časté střídání zaměstnání a bydliště a neschopnost vychovávat své děti. Osoby z této podskupiny mají potíže se zákonem (výtržnictví, drobné krádeže), projevují hlubokou nechuť ke kontaktu s vnějším sociálním světem (sociální pracovníce, dotazníky). Symptomatologie nejspíše odpovídá charakteristice dětí deprivace typu „sociální provokace“.

4. *Osoby plně spolupracující (37 osob)*

Charakteristikou této podskupiny je dostatečná míra sociální přizpůsobivosti, otevřenosti i kompetence a vyšší vzdělání (které je ale hluboko pod obecnou normou - 51% vyučení, 2 ženy maturita, 24% nedokončené základní vzdělání, 14% zvláštní škola). 73% osob je zaměstnaných, 16% nezaměstnaných, 12 osob bylo trestaných. 26 osob žije v manželství nebo trvalém partnerském svazku, děti jsou pro ně „smyslem života“. Těchto 26 osob představuje 46% celkového souboru 56ti a podle autorů je lze s **jistou rezervou považovat za ty, kteří deprivace situací prošli víceméně nedotčení.** (*Jedná se o velmi zajímavé zjištění, vezmeme-li v úvahu úroveň systému ústavní výchovy v době, kdy byla skupina „DD“ v dětských domovech.*)

Manželství a rodina jsou podle autorů v mladším věku dospělém zřejmě konsolidačními činiteli, protože 11 osob, které v manželství nebo trvalém partnerském svazku nežijí, vykazuje méně příznivé charakteristiky (častější protialkoholní léčení, bydlení v podnájmu nebo ubytovnách). I tuto skupinu považují autoři za pokračovatele typu „dobře přizpůsobeného“, kteří ale v prostředí mimo ústav selhávají (neschopnost citové odezvy, obtížné navazování a udržování vztahů). Do této kategorie patří spíše muži než ženy.

Porovnání s ostatními sledovanými skupinami

Porovnání jednotlivých skupin výzkumného projektu nabízí třetí část zprávy s názvem „Děti narozené z nechtěného těhotenství, děti z dětských domovů a děti z náhradní rodinné péče v dlouhodobém sledování“ (Matějček, 1997). Zaměřuje se na rozdíl skupiny dětí z dětských domovů od ostatních.

Rodinný stav - nejnápadněji se chovají muži z DD a ND. Muži z DD ve vysokém procentu zůstávají svobodni ještě ve čtvrté dekádě života, nejčastěji se rozvedli a rozvedení zůstávají (u mužů z ND naopak). Ženy z DD zůstávají svobodné výjimečně.

Děti - ženy z DD mají nejvíce dětí.

Vzdělání - osoby z DD mají oproti ostatním skupinám nejnižší vzdělání.

Tělesné a duševní zdraví - osoby z DD se nejméně často cítí v dobré zdravotní kondici.

Mladistvé lásky - neschopnost se uspokojivě zamilovat či neúnosné problémy v této oblasti jsou považovány za typické pozdní následky psychické deprivace či subdeprivace v dětství. Zamilování ve věku do 20 let uvádí muži z DD v porovnání s ostatními skupinami v nejméně (ženy z DD nejvíce), povrchní nebo žádné zamilování naopak nejvíce (stejně tak ženy z DD).

Životní spokojenost - muži z DD uvádějí nejnižší spokojenost se životem, ženy z DD se od ostatních skupin významně neodlišují.

Kontakt s psychiatrií - u chlapců z DD a náhradní rodinné péče je nejvyšší procento kontaktů s psychiatrií. Chlapci z DD byli také nejčastěji ze sledovaných skupin alespoň jednou přijati na psychiatrické oddělení.

Tresty v dětství - zvláště neúměrné tělesné tresty, které si dospělé osoby ještě pamatují, jsou považovány za přítěžující okolnost ve vývoji osobnosti. Dětem z DD zůstává vzpomínka na přísné tresty významně častěji.

Interrupce - její výskyt lze pokládat za jeden z ukazatelů zkušenosti a odpovědnosti v sexuálních vztazích, a tedy i ukazatelem zralosti osobnosti. Ženy z DD podstoupily interrupci zřejmě nejčastěji, a to i opakovaně. Výzkum poukazuje též na nízký věk těchto žen.

Skór psychosociální adaptace (SPSA) - osoby z DD mají podstatně nižší SPSA.

Trestná činnost

Plná třetina osob z DD (20 osob, tj. 36 %) se v pozdějším věku dopustila trestných činů, což je nejvyšší procento ze všech sledovaných skupin. Častější jsou také nepodmíněné tresty (60 % z celkového počtu trestů). Kriminální kariéru však začínají relativně později, než jedinci z ostatních souborů (Matějček, Bubleová, Kovařík, 1995).

Kovařík a kol. (2001) uvádí údaje z roku 2000. K 31. 12. 2000 bylo v Rejstříku trestů ČR zachyceno 16 % osob DD, tj. 36% skupiny (tj. stejné procento jako uvádí Matějček,

Bubleová a Kovařík, 1995). U osob z DD je častější nepodmíněné odsouzení, delší je průměrná délka těchto trestů a znatelně vyšší procento osob mělo pět a více trestů. Ve věku spáchání prvního souzeného činu se skupiny nijak závažně neliší, avšak do věku 20 let spáchalo trestný čin 75 % osob DD, zatímco ve skupinách SOS a ND je to přibližně 50 %. Do věku 30 let spáchalo trestný čin 12 % osob DD, a cca 40 % osob SOS a PP. Mladiství z DD tedy začínají s trestnou činností podstatně dříve (což je v rozporu s tvrzením Matějčka, Bubleové a Kovaříka, 1995 - *Rozpor v tvrzení o začátku konání trestné činnosti je zajímavý, protože se jedná o velmi relevantní údaj.*) a dříve s ní také končí. Kritickým obdobím pro nastoupení delikventní kariéry je zřejmě odchod z ústavního prostředí (relativně chráněného) do prostředí nechráněného (56 % osob DD bylo poprvé trestně stíháno ve věku 18,19 let- osob SOS a ND bylo nejvíce osob stíháno ve věku 19, 20 let). Kovařík a kol. (2001) dále uvádí, že u skupiny DD je nejvyšší podíl žen na trestné činnosti. V této skupině je také poměrně nízký počet trestaných za násilné trestné činy a vyšší počet za nenásilné trestné činy či za přečiny (zřejmě opakované krádeže a podvody).

Shrnutí, závěry a úvahy

Matějček, Bubleová a Kovařík (1996, 2002) shrnují, že děti **dlouhodobě vychovávané v ústavních zařízeních vykazují v pozdějším věku poměrně nejvíce odchylek od běžné normy**, pokud jde o vývoj osobnosti a společenské uplatnění. Tento závěr platí, i když vezmeme v úvahu nižší intelektovou kapacitu těchto dětí. Podle Kovaříka a kol. (2001) se tyto závěry dají vysvětlit faktem, že skupiny PP a SOS byly po určité době strávené v „deprivačním prostředí“ vystaveny vlivu pěstounského rodinného prostředí, což je možné do jisté míry pokládat za opatření „pomocné“ či dokonce terapeutické.

Výrazně nepříznivé výsledky přináší kombinace psychické deprivace v ústavním prostředí s jinými „přítěžujícími“ činiteli, tj. především s mentální retardací (Matějček, Bubleová, Kovařík, 1996). Tito autoři však také dodávají, že i při celkově nepříznivých charakteristikách souboru DD je možné zachytit jedince (převážně ženy), kteří mají dobré společenské uplatnění. Tvoří podskupinu, která by mohla být dále zkoumána s ohledem na dosahovanou míru resilience.

Zřetelná je mužsko-ženská diferenciacce, a to v neprospěch mužů. Ve sledovaném souboru byli muži vzhledem k věku nápadně často svobodní, nejčastěji jsou však rozvedeni po neúspěšném manželství. Uvádějí potíže v mileneckých vztazích již od věku mladistvého, ve

shrnujícím skóru psychosociální adaptace dosáhli výrazně nižších výsledků než ženy. Autoři se proto domnívají, že nepřítomnost intimity rodinného života a „mateřské“ péče specificky postihuje více chlapce než dívky a že díky převaze žen v personálu dětských domovů nacházely dívky v dětských domovech více přijatelných ženských vzorů (Matějček, Bubleová, Kovařík, 2002). Matějček (1996) dodává, že muži z DD mohli ve vychovatelkách sotva najít ženu, která by je měla ráda vskutku „mateřsky“ a bezvýhradně. Muži z DD jsou tedy zřejmě častěji neschopni citové odezvy, proto zůstávají více svobodní, více se rozvádějí apod.

Ženy z DD zřejmě zpočátku v milostných vztazích tápou a chopí se každé příležitosti (viz. *nejvyšší procento potratů*), ale nejsou ochuzeny o ženské chování. Projevují především určitou poddajnost, přitahují proto muže, kteří nachází uspokojení v dominantním postavení vůči ženě, dětem a rodině (Matějček, 1996).

Matějček (1996) dále uvažuje nad vysokou kriminalitou mužů z DD a SOS. Usuzuje na spojitost s nedostatkem otcovské autority a mužského vzoru.

Komentář

Tento výzkum začal v 50. letech vytvořením souboru sledovaných dětí. Systém ústavní výchovy v době výzkumu je však se systémem dnešním nesrovnatelný. Matějček, Bubleová, Kovařík (1997) uvádějí, že tehdejší systém byl diferencován podle věku, takže děti musely v průběhu dětství několikrát měnit celé prostředí. Výchovné skupiny byly děleny rovněž podle věku a vychovatelé se střídali podle jednotlivých směn. Charakteristické byly velké ložnice, jídelny, herny a pevně organizovaný denní program. Po ukončení povinné školní docházky odcházelo dítě do internátu a odtud „do života“. Dnešní systém však vypadá v mnoha ohledech jinak, proto nelze podle našeho názoru výsledky zmíněného výzkumu jednoznačně vztahovat i na děti v dnešních dětských domovech. V těchto souvislostech uvádí i Matějček (1969): „Materiálními, technickými a organizačními opatřeními, rozšířením styku dětí s vnějším světem, atd., lze dosáhnout mnohých a závažných pokroků; k dosažení plného úspěchu by však bylo třeba ještě něčeho dalšího: intenzivnějších citových vztahů mezi dítětem a vychovatelem“. Dále Matějček upozorňuje na dilema, že čím je citový vztah intenzivnější, tím větší nebezpečí psychologických traumat vzniká, pokud je náhle přerušen (autor zmiňuje např. přerazení do jiného ústavu, ale i změnu pěstounů).

Za zmínku stojí také fakt, že i když děti dlouhodobě vychovávané v ústavních zařízeních vykazují v pozdějším věku nejvíce odchylek od běžné normy, uvádějí autoři u skupiny osob plně spolupracujících, že těchto 26 osob (46% celkového souboru) lze s jistou rezervou považovat za ty, které deprivací prošli víceméně nedotčeny.

V neposlední řadě je třeba uvést změny v charakteru výzkumu, které jsou v otázce nakládání s výsledky výzkumu velmi relevantní. Purková (<http://web.mvcr.cz/archiv2008/dokument/2007/prevence/mladez1016.html> [25.9.2011]) odkazuje na Haberlovou a Bubleovou (1992) které uvádějí, že hlavním cílem výzkumu bylo „sledovat stav a vývoj maturace, úroveň socializace dětí, objektivizovat příčiny a mechanismy poruch socializace dětí, identifikovat klinické obrazy deprivace, charakterizovat sociální poměry na základě jejich rodinné a osobní anamnézy a získat dostatek důkazů o nepříznivém vlivu trvalé či dlouhodobé ústavní výchovy (s.23)“.

Původní záměr, průběh a exaktnost výzkumu byly narušeny:

- odmítavým postojem státních orgánů (nechtěly připustit nedostatky péče o opuštěné děti),
- personálními změnami v obsazení výzkumného týmu (členové se vraceli spíše nahodile, s velkými časovými odstupy),
- dílčími, jednostrannými studii a hodnoceními, které nebyly komplexně zpracovány,
- a stále se měnícím trvalým pobytem osob souboru, který se někdy nepodařilo vůbec nalézt.

Autorky shrnují: „Nepodařilo se tedy zajistit původní záměr longitudinálního výzkumu v pravém smyslu, protože nebyl vypracován výchozí projekt, neustále se měnila velikost souboru, se kterým se pracovalo, bylo použito celé řady rozličných metod a technik výzkumu a nebyla zaručena standardnost výběru dat, jejich zpracování a interpretace. Přes všechna tato úskalí a omezení se podařilo tento zcela ojedinělý soubor udržet (s.23)“ .

Dalším poměrně závažným nedostatkem v závěrech výzkumu je podle našeho názoru i nemožnost objektivně vymezit míru deprivace způsobenou u dětí již v jejich rodinách, tedy před vstupem do zařízení institucionální náhradní výchovy. Kontrolní skupina dětí narozených prokazatelně z nechtěného těhotenství, podle nás není validním souborem pro objektivní stanovení míry poškození dítěte v nevhodném rodinném prostředí. Také je nutno v neposlední

řadě brát v úvahu společenské a hodnotové změny, které nastaly v průběhu longitudinálního výzkumu. Tak jak je sociální patologie posuzována a vymezována v kontextu doby, úrovně společnosti a kultury, je podle nás nutné při posuzování „vývojové normy“ respektovat jako epistemologické východisko i dobou podmíněné změny v rodinných vztazích. To podle nás potvrzuje Matějček: „Deprivaci nelze chápat jako typicky ústavní záležitost, týká se rodiny a dalších oblastí společenského života. Nutno uvažovat dokonce o jakési subklinické deprivaci nastupujících generací v podmínkách dnešní stupňované technické civilizace“ (1969).

2. Hodnocení systému péče o ohrožené děti (MVČR, MŠMT)

Roku 2007 byly zveřejněny výsledky dlouhodobé analýzy osudů dětí, které v roce 1995 - 2004 opustily institucionální péči. Analýza je zveřejněna na webových stránkách MVČR. (<http://web.mvcr.cz/archiv2008/dokument/2007/prevence/mladez1016.html> 28.12.2011) Zaměřujeme se pouze na část o trestné činnosti mladých lidí, kteří opustili ÚV (analýza obsahuje také výstupy o systému v obecné rovině).

Materiál byl zpracován v gesci ministra vnitra a předsedy Republikového výboru pro prevenci kriminality. Na jeho zpracování se podíleli zástupci Ministerstva vnitra, spravedlnosti, práce a sociálních věcí a zdravotnictví, zejména pak Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy“ (Předkládací zpráva, s. 1).

Cíl

„Cílem analýzy bylo získat reálnou představu o tom, jakým způsobem funguje systém péče o děti ohrožené sociálně-patologickými jevy a o děti, které již mají zkušenost s páchaním protiprávního jednání. Pozornost byla věnována vývoji sociálně patologických jevů, otázce včasné intervence a následné péče, ukládání ústavní a ochranné výchovy, problematice útěků z institucionální péče a spolupráci institucí, do jejichž působnosti péče o ohrožené děti spadá. Zvýšená pozornost byla věnována kriminální kariéře dětí po opuštění institucionální péče. Na osudech těchto dětí lze nejzřetelněji dokumentovat fungování systému péče o ohrožené děti“ (Předkládací zpráva, s. 1-2).

Soubor

Byly zpracovány údaje dětí, které opustily zařízení v působnosti Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy během let 1995 - 2004. Celkově se jednalo o 17 454 dětí, ke kterým bylo

přiřazeno 13 údajů. Také bylo mapováno prostředí, ze kterého pocházejí děti které byly ve zkoumaném období umístěny v institucionální péči.

Výzkumem této problematiky se zabýval Institut pro kriminologii a sociální prevenci. Dospěl k následujícím závěrům:

- Nezletilí klienti ze souboru dětí s nařízenou ústavní nebo ochrannou výchovou již v předškolním věku žili téměř ze 40% v neúplné rodině.
- O většinu sledovaných jedinců se starala matka, otec pokud hraje ve výchově nějakou roli, bývá mnohdy pouze formálním vychovatelem.
- Rodiny klientů jsou kurátory pro mládež hodnoceny dosti kriticky, a to hlavně z hlediska výchovného. Toto výchovné klima se v průběhu života dítěte zhoršuje - v době výzkumu jen 6 % z nich žilo v kvalitním výchovném prostředí.
- Rodiče klientů jsou z hlediska vzdělanostní úrovně výrazně pod standardem populace. Vzdělanostní úrovni odpovídá i profesní zařazení. Vztah rodičů k práci je hodnocen v lepším případě jako průměrný, přičemž hůře jsou hodnoceni rodiče náležející k romskému etniku.
- Nejzávažnějším projevem rodičovského selhání je týrání dětí. Odehrálo se téměř v pětině rodin zkoumaných klientů. Nejčastější obětí byl sám klient, někdy rovněž jeho sourozenec nebo matka. Týrání mělo nejčastěji podobu nepřiměřeného fyzického trestání nebo psychického týrání klienta, někdy kombinaci obou.

Počet dětí v institucionální péči

Od roku 1999 se trvale zvyšuje, stejně jako se zvyšuje počet zařízení pro výkon ústavní výchovy:

- v roce 1999 bylo v České republice umístěno v 185 zařízeních 6 901 dětí,
- v roce 2005 to bylo 7 300 dětí,
- v roce 2007 již je ve 225 zařízeních umístěno 7 600 dětí,
- počet umístěných v přepočtu na 100 000 obyvatel činí 80 dětí.

Trestná činnost dětí, které opustily institucionální péči

Během let 1995 - 2004 opustilo institucionální péči celkem 17 454 dětí. Celkově se trestné činnosti dopustilo 9 751 dětí (tj. přibližně 56 %).

Z celkového počtu dětí se před a během pobytu v institucionální péči dopustilo trestné činnosti pouze 3209 dětí, tj. 18 %, tzn. že (žádné) trestné činnosti se před a během pobytu nedopustilo 14 245 dětí, tj. 82 %.

Trestné činnosti až po odchodu z institucionální péče se dopustilo 8 866 dětí, tj. 51 % z celkového počtu, z nich do roka po odchodu spáchalo trestný čin 1 681 dětí, tj. asi 10 % z celkového počtu.

Odchod do následné péče

Z celkového počtu 17 454 dětí po skončení institucionální péče:

- 202 dětí odešlo do azylových zařízení a z nich se trestné činnosti dopustilo 24 dětí,
- 352 dětí bylo vzato do vazby nebo nastoupilo výkon trestu odnětí svobody,
- 28 dětí odešlo do psychiatrické léčebny,
- 12 308 dětí odešlo do původní rodiny - z těchto dětí spáchalo trestný čin 7 574, 5 036 dětí se dopustilo trestné činnosti až po opuštění institucionální péče a z nich 4 755 až po roce a později,
- 1 268 dětí odešlo do Domu na půl cesty - z těchto dětí se 492 dopustilo trestné činnosti, z toho 373 dětí začalo páchat trestnou činnost až po skončení ústavní péče a z toho počtu 18 dětí spáchalo trestný čin do roka po skončení ústavní péče a 474 až po roce. Z dětí, které odešly do Domů na půl cesty nebo do zařízení služeb sociálních prevence (1 268 + 202= 1 470) se dopustilo trestné činnosti do jednoho roku 32 dětí, tj. 4 %. Po jednom roce po opuštění institucionální péče 322 dětí, tj. 40 %. Z dětí odešlých do původní rodiny (12 308) se dopustilo trestné činnosti do jednoho roku 1 328 dětí, tj. 11 % a po roce 6 900, tj. 56 %.

Výsledky v závislosti na typu zařízení

Údaje pro jednotlivé typy zařízení ústavní výchovy uvádí výzkum v Příloze 1 této práce. Čísla pro dětské domovy jsou následující:

Během let 1995 – 2004 opustilo dětské domovy 7 532 dětí:

- 2 328 (31 %) spáchalo trestnou činnost a z dětí, které se trestné činnosti dopustily,
- 432 dětí (18,5 %) se dopustilo trestné činnosti před a během institucionální péče,
- 1 866 dětí (87,5 %) se dopustilo trestné činnosti až po opuštění institucionální péče,
- do roka po skočení institucionální péče spáchalo trestný čin 80 dětí (4 %), další (86 %) začaly páchat trestnou činnost až po roce.

Některé vybrané závěry hodnocení

U mnoha dětí se díky umístění v institucionální péči povede jejich sociálně-patologický vývoj zbrzdít nebo dokonce zcela zastavit. Po opuštění ústavu přichází nedostatečně připraveno na normální život („*který se diametrálně liší od maximálně zrežimovaného zažitého modelu života v zařízení*“, *Hodnocení systému*, s. 9) do zcela nepřipraveného prostředí, v němž nedošlo od odebrání dítěte k žádné změně k lepšímu s rodinou dítěte nebylo po jeho odebrání dále pracováno, 51 % (8 866) mladých lidí se poprvé dopustilo trestné činnosti až poté, co opustili institucionální péči a z tohoto počtu 41 % mladých lidí začalo páchat trestnou činnost až po roce od opuštění zařízení.

„Toto zjištění jednoznačně vypovídá o tom, že umístění dítěte do institucionální péče v mnoha případech znamená jen jeho detenci a pouhé přerušování sociálně patologického vývoje, který po opuštění ústavu buď dále pokračuje, nebo se díky nevhodným podmínkám, do nichž se vrací, teprve nastartuje“.

„Příčin selhání mladých lidí po opuštění ústavní péče je více a bezesporu k nim patří i prostředí ústavů a jejich režim, ve kterých mnohé děti prožijí řadu let. Trvale je kritizován vysoký počet dětí v některých zařízeních, které neumožňuje individuální práci s nimi a tedy ani nevytváří podmínky pro individuální rozvoj osobnosti“ (*Hodnocení systému*, s. 8).

Zpráva Veřejného ochránce práv za rok 2006 uvádí (*Hodnocení systému*, s. 8):

„Režim dne či týdne, který je koncipován jako absolutní dohled pracovníků nad činností a projevy dětí, je ospravedlnitelný pouze při vzniku konkrétního nebezpečí a ohrožení dítěte. Takový režim, který jsou děti nuceny dodržovat, podporuje pouze jejich pasivitu a manipuluje s nimi. Každé dítě je striktním uplatňováním režimu trvale formováno; je naučeno jíst v přesný čas, spát stanoveně dlouho, hrát si v přesně vymezený čas. Nerozhoduje se, nepřemýšlí, pouze

pasivně přijímá rozhodnutí jiných. Základním principem, který by měl stát vždy nejvýše při organizaci prvních let života dítěte, je však respekt k jeho potřebám a možnostem. Požadavek respektu vůči stanovenému režimu a jeho vynucování z pozice silnějšího subjektu není v zájmu zde umístěných dětí a je nepřijatelný.“

Komentář

Jedním z hlavních závěrů Analýzy je, že 56% dětí, které opustí institucionální péči, páchá trestnou činnost, přičemž 51 % (8 866) mladých lidí se poprvé dopustilo trestné činnosti až poté, co opustili institucionální péči. 41 % mladých lidí začalo páchat trestnou činnost až po roce od opuštění zařízení. Hodnotící zpráva nazírá na uvedené údaje ze dvou rovin:

- umístění dítěte do institucionální péče v mnoha případech znamená jen jeho detenci a pouhé přerušení sociálně patologického vývoje, nebo se tento díky nevhodným podmínkám do nichž se dítě vrací, teprve nastartuje;
- mezi příčiny selhávání dětí patří prostředí ústavů a jejich režim.

Oba tyto pohledy při interpretaci dat nutně vzbuzují některé otázky. Jak lze vysvětlit, že v době umístění v ÚV klienti nekonají trestnou činnost? Jedná se skutečně o „pouhou“ detenci? Co znamená „pouhé“ přerušení? Že klient vzhledem k režimu zařízení nemá možnost trestnou činnost páchat nebo se jedná o výchovné působení zařízení? O jaké skutečnosti vypovídá údaj, že 41 % mladých lidí začalo páchat trestnou činnost až po roce od opuštění zařízení? Jedná se o výsledek nevhodného režimu zařízení nebo návratu do nevhodných, nesanovaných podmínek při absenci účinné následné péče? Hovoříme-li potom o příčinách selhávání – kdo tedy vlastně selhal: klient, zařízení pro výkon ÚV a OV, práce s rodinou, celý sociální systém?

Zařízení pro výkon ÚV (dětské domovy, dětské domovy se školou a výchovné ústavy) mají různé klienty a to hlavně z hlediska věku a charakteristik jejich problémů a potřeb (zákon č. 109/2002 Sb., ve znění pozdějších předpisů). Otázkou zůstává, zda-li můžeme při interpretaci statistických výsledků zmíněné rozdíly mezi klienty (ale i zařízeními) ignorovat a hovořit o institucionální péči v obecné rovině.

Kdy tedy lze tvrdit, že se zařízení na „kriminalizaci klientů“ nějak podílejí? Možná odpověď je spojena především s okolnostmi souvisejícími s umístěním do ústavní výchovy. (<http://anv.cz/odborne/147-osobnost-deti-umistenychv-detskych-domovech-z-pohledu-vybranych-vyzkumu-a-ustavni-vychova-v-cislech>, 29.12.2011):

1. Ústavní výchova vs. ochranná výchova

Svou roli může mít to, zda se jedná o děti, kterým byla nařízena ústavní výchova (ÚV), nebo o děti, kterým byla uložena výchova ochranná (OV), jak ostatně plyne z podmínek pro nařízení ÚV (zákon č. 94/1963 Sb., O rodině, § 46, odst. 1, ve znění pozdějších předpisů) či uložení OV (zákon č. 218/2003 Sb., O odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů, § 22, odst. 1, ve znění pozdějších předpisů).

2. Věk, ve kterém byli klienti do zařízení umístěni a délka pobytu v něm

Platí obecné pravidlo, že čím dříve se problémovému dítěti dostane nějaké intervence, tím je větší šance na její úspěch. Ředitelé dětských domovů však mluví o tom, že se věk přijetí dítěte do DD se v poslední době zvyšuje, tzn. děti jsou přijímány ve věku cca 12, 13 let, což výrazně snižuje šanci zařízení na skutečnou korekci „přinesených problémů“.

3. Důvody, pro které byly do zařízení umístěny

Obecně lze říci, že děti umístěné v zařízeních pro výkon ústavní a ochranné výchovy pocházejí z problematických rodin. Již dříve jsme se v tomto textu snažili upozornit na objektivní nemožnost postihnout v rámci narušeného vývoje, míru poškození vlivem rodinného prostředí a vlivem ústavního zařízení.

V otázce vlivu rodiny vs. ústavní výchova nelze nezmínit velmi zajímavý výzkum s názvem Sociálně patologické jevy u dětí, který zrealizoval Institut pro kriminologii a sociální prevenci (Večerka, Holas, Štěchová, Diblíková, 2000, s. 189). Výzkum se zabývá anamnézami dětí, kterým byla nařízena ústavní výchova v roce 1998 - tedy jejich životem před umístěním.

Závěr zní následovně: „Do ústavní výchovy se z výchovných důvodů dostávají především děti pocházející z neúplných či doplněných rodin, sociálně spíše slabších. Rodiče mají velmi nízkou kvalifikaci a často jsou bez pevného zaměstnání. Nezanedbatelný podíl tvoří dívky, třetina je Romů. Tyto děti mají ve škole problémy s učením i chováním, které se prudce vyostřují při přechodu na druhý stupeň. Téměř polovina dětí navštěvuje zvláštní školu, což plyne i z jejich podstatně nižší intelektuální kapacity v porovnání s populací. Zvýšeně se mezi nimi vyskytují děti trpící lehkou mozkovou dysfunkcí a psychickými problémy. Většina z nich se dopouští záškoláctví, vztah ke škole a vzdělávání je silně negativní. Páchají především majetkové delikty, k čemuž mají často vzory ve vlastní rodině; ta používá nevhodných pedagogických postupů, výchova je nedůsledná, často chybí zájem ze strany rodičů. Děti jsou zvýšeně agresivní, špatně

ovlivnitelné, mnohé kouří a řada z nich experimentuje s návykovými látkami. Resocializační prognóza je u velké části z těchto dětí, vzhledem k sociálnímu prostředí, v němž vyrůstaly, spíše pesimistická“.

4. Druh trestné činnosti

Není jasné, o jaké druhy trestné činnosti se v rámci procentuálního vyjádření jedná. Velmi zajímavý je podle našeho názoru i výše uvedený údaj, že 41 % mladých lidí začalo páchat trestnou činnost až po roce od opuštění zařízení, u klientů z DD je to 86 %. Tento údaj bývá interpretován jako důkaz absence účinné následné péče. Dostáváme se tak k problematice odchodu ze zařízení institucionální péče do samostatného života. Lze předpokládat, že pro mladé lidi z DD znamená dospívání mnohem vyšší nároky. Musí se postavit na vlastní nohy, musí si umět „poradit v samostatném životě“ mnohem dříve než mladí dospělí odcházející z rodin. V mnoha případech se nám pak mladí dospělí objevují ve statistikách páčání trestné činnosti z důvodu jejich návratu do patologického prostředí vlastních rodin, ze kterých byly odebrány například právě do DD.

5. Kontrolní skupina

Znovu narážíme na problém objektivního posouzení důsledků ústavní a ochranné výchovy. *„Soud může nařídít ústavní výchovu nebo dítě svěřit do péče zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, jestliže je výchova dítěte vážně ohrožena nebo vážně narušena a jiná výchovná opatření nevedla k nápravě nebo jestliže z jiných závažných důvodů nemohou rodiče výchovu dítěte zabezpečit“.* (zákon č. 94/1963 Sb., O rodině, § 46, odst. 1).

Obecně se tedy jedná o rizikové situace, děti, které jsou ohroženy sociálně patologickými jevy. Nabízí se tedy otázka, zda by tyto děti nekonaly trestnou činnost i v případě, kdyby nebyly umístěny do institucionální péče (Bubleová, Kovařík; 2004).

Co tedy vlastně prokazují uvedené výzkumy, je jejich skutečným výstupem potvrzení negativního vlivu ústavní výchovy na vývoj osobnosti?

Podle našeho názoru jen znovu konstatují a potvrzují složitost celé otázky, která je hlavně v současnosti vnímána černobíle, emocionálně a možná záměrně velmi zjednodušeně: systém je špatný, je nutné jej celý předělat. Dětské domovy jsou nevhodné a oproti tomu náhradní rodinná péče je vždy dobrá; nekritizuje-li někdo dětské domovy, patří k zastáncům jejich existence a odpůrcům NRP.

Není záměrem autorů práce výsledky studie profesora Matějčka podrobit kritice či snad poukázat na jejich možnou časovou neaktuálnost, už jen proto, že jednoznačně prokazují důsledky možného vlivu ústavní výchovy na vývoj dětí. O jaký vliv se ale prokazatelně jedná? Jaké jsou konkrétní skutečnosti a jevy, které odlišují život v např. DD od života v rodině a znamená tato odlišnost od současného života v rodině, bez rozlišení kvality rodinného prostředí, negativní důsledky institucionální výchovy za každých okolností?

O čem pak vypovídá počet selhávajících klientů (ve smyslu páchaní protiprávního jednání) z ústavní výchovy? O nefunkčnosti zařízení, absenci včasné podpory a sanaci původní rodiny? O nefunkčnosti podpory „mladých dospělých“ v jejich zlomovém vstupu do samostatného života?

Z multidisciplinárního pohledu sociální pedagogiky je třeba na všechny tyto dílčí aspekty pohlížet v kontinuitě současností podmíněného života jedince. Podle našeho názoru, chceme-li jakkoliv znevýhodněného jedince plnohodnotně integrovat do společnosti, musíme respektovat nejen osobnost jedince se všemi jeho odlišnostmi a specifiky, ale i to, jaké jsou důsledky vývoje dané společnosti a jestli mechanismy, metody a cíle výchovy tomuto vývoji odpovídají a zda jsou adekvátní ve vztahu k subjektivním východiskům sociálního případu a vlivu prostředí.

ZÁVĚR

Cílem práce byla analýza situace v oblasti náhradní výchovy v kontextu změn, které s sebou přinesl společenský vývoj. Autoři se pokusili uvést některé údaje, nezbytné pro adekvátní výklad argumentů, které jsou používány při popisování negativních charakteristik ÚV, a to jak jejího vlivu na vývoj osobnosti dětí, tak vybraných „faktů“ v rámci systému péče o ohrožené děti.

V dnešní době převládají tendence hodnotit dětské domovy a celou ÚV negativně. Tato práce naznačuje, že i když objektivně nejlepší pro vývoj dítěte je fungující rodinné prostředí, ne vždy na adresu ústavní výchovy směřuje kritika oprávněná a používané argumenty se ne vždy zakládají na objektivním zpracování dat. Zejména je tento trend patrný v médiích a ve vyjádření některých občanských sdružení a neziskových organizací (typickým případem je projekt LLP „Děti z ústavů“ http://www.llp.cz/_files/file/deti_z_ustavu.pdf 2.2.2012).

V těchto souvislostech se nám jeví jako zásadní otázka, jak se výše zmíněná praxe může dotýkat dětí a mladých lidí, kteří v kritizovaných zařízeních vyrůstají. Jaký vliv a význam má pro ně nálepka „dětský domov“? Díky kontaktům s prostředím DD je nám známo, že děti samotné vnímají pozornost ostatních lidí, to, jak se k nim chovají spolužáci v jejich třídě a celé škole i učitelé, kteří vědí o jejich „příslušnosti k DD“. Většinou se jedná o negativní zkušenosti. Mají také ony nějaký vliv na vývoj osobnosti? Co zmíněná nálepka vlastně znamená pro děti, jejich okolí, laickou veřejnost a jaký vliv má na chování samotných dětí, sledované a popisované odborníky?

Z našeho pohledu je kolem náhradní výchovy stále více otázek než odpovědí a domníváme se, že právě hledání odpovědí nám pomůže poznávat, jak ohroženým dětem lépe pomoci. Otázkou však zůstává, zda najdeme tyto odpovědi a řešení, když půjdeme cestou předsudků, stereotypů a jednostrannosti. Tato velmi komplikovaná otázka si, jak již bylo výše zmíněno, zaslouží přístup s nadhledem a s uvědoměním širších souvislostí. Nejvíce jsou slyšet kritické hlasy týkající se ochrany práv dětí u nás po vstupu naší republiky do EU. Angažuje se hlavně Výbor pro práva dítěte při OSN a IFCO (Mezinárodní organizace pěstounské péče). Jistě je mnohá kritika oprávněná a je co zlepšovat, ale je potřeba také respektovat specifické národní podmínky a znát názory našich odborníků, ne jen se přizpůsobovat doporučením „z vnějšku“.

Například Chris Gardiner (prezident IFCO) hovořil o škodlivém účinku institucionalizace na malé děti (Gardiner, 2004 in.: Folda et., 2009), tato problematika je však českým odborníkům dobře známa a právě studie této problematiky zpracované našimi odborníky získaly světové uznání. Jak je z faktů uvedených výše zřejmé, právě čeští psychologové, pediatři a později i ředitelé ústavních zařízení na negativní důsledky dlouhodobého pobytu dítěte mimo rodinu jako jedni z prvních poukazovali.

Jaké jsou tedy možnosti, aby se děti v ústavech vyvíjely standardním způsobem? Za prvé je potřeba zdokonalit legislativu a posílit prevenci – předcházet selhání biologické rodiny. Je nezbytné organizačně, finančně a odborně zajistit programy prevence i sanace ohrožených rodin. Znamená to také zkvalitnit a rozšířit terénní sociální práci, ale i v rámci sociální pedagogiky pro sociální práci vymezit jednoznačnou a relevantní metodiku, nelze dále pracovat v prostředí koncepčně nejednotném.

Je pravdou, že nejlepším prostředím pro vývoj dítěte je rodina ať již původní nebo pěstounská, je ale zřejmé, že i výchova ústavní má v naší společnosti své nezastupitelné místo. Jak potvrzuje i Matějček (1969), podmínky vývoje ústavní péče se mění v závislosti na vývoji ekonomickém a sociálním. Mezi jednotlivými typy dětí dochází v závislosti na tyto změny a měnící se podmínky ke spontánnímu posunu vývoje osobnosti. Znamená to, že je-li dána možnost nápravy včasnou úpravou životního prostředí dítěte a je-li dána možnost spontánní, je zajiště možná i možnost nápravy řízené v rámci ústavní péče.

Nemá ale smysl vracet děti z náhradní výchovy do nefunkčních a nespolupracujících rodin, jejichž prostředí zdravý vývoj a dokonce někdy i život dítěte ohrožuje. V budoucnu by alternativou ústavů zejména pro starší děti mohly být nové formy přechodné či podpůrné rodinné péče za předpokladu, že jejich původní rodina bude spolupracovat a hlavně mít zájem na vyřešení krizové situace.

Média by rozhodně neměla posuzovat ústavní péči bez porady s odborníky. Novináři a redaktoři, tak jako jiní laikové v oblasti náhradní výchovy, nemají potřebné znalosti, většinou se s problematikou seznamují letmo a povrchně. I když se některý z nich věnuje problematice náhradní péče dlouhodobě a situaci zná, měl by zamýšlené body před zveřejněním konzultovat s nestranným odborníkem, který není zatížen mediálními trendy. *Ředitelka dětského domova ve Zruči nad Sázavou, Mgr. Dana Horáková, popisovala typické návštěvy novinářů v jejich domově. Většinou redaktoři přicházeli s již jasně profilovaným názorem a zakázkou k vytvoření*

člátku na objednávku. Ve velké většině pak byli situací dětí a prostředím domova značně překvapeni a výstupem z jejich návštěvy nebyly zdaleka tak radikální a odsuzující texty, jaké by se daly očekávat na základě počátečního „nasazení“ (viz. Votrubová, 2010).

Často se poukazuje také na to, že ústavní výchova „produkuje delikvenci“. Takové tvrzení je velmi zjednodušené a zavádějící. Děti vychovávané v ústavních zařízeních jsou rizikovější a náchylnější k rozvoji sociálně-patologických jevů. Je nutné vycházet z toho, s jakými dispozicemi už do ústavní výchovy přicházejí: se špatnými genetickými a biologickými dispozicemi, pocházejí z nefunkčních rodin, v nichž se vyskytovaly sociálně-patologické jevy, z rodin s psychiatrickou zátěží, problematickou hereditou, atd. Matějček označuje ve svém výzkumu (1969) děti z dětských domovů jako *zúžený a v genetickém slova smyslu negativní výběr populace*.

Ředitelé dětských domovů a hlavně diagnostických ústavů se shodují na tom, že mnohé děti, zejména ty na začátku dospívání, k nim přicházejí již s vážnými problémy: jsou psychicky deprivované z vlastních nefunkčních rodin, mají zkušenosti s krádežemi, užíváním drog nebo záškoláctvím. Situace v ústavní výchově a „*plné ústavy dětí*“, na něž poukazují média, jsou podle nás především důsledkem nedostatečné preventivní a sanační práce s biologickými rodinami (např. Vocilka, 1999). Nestátních organizací, které se o sanaci rodin snaží, je stále velmi málo a absolutně nemohou pokrýt potřebu sanace rodin v terénu. V poslední době se bohužel hlavně v Čechách množí případy dětí vrácených z pěstounských rodin zpět do dětských domovů (*z 32 dětí, které jsou v současné době v Dětském domově ve Zručí nad Sázavou, je jich 11 vráceno z pěstounské péče!*).

Svůj podíl na selhání pěstounské rodiny má někdy nedostatečná příprava žadatelů, někdy jejich ukvapené a odborníky nekorigované přání „mít dítě brzy“, často je to důsledkem nedostatku kvalitních odborných služeb pro pěstounské rodiny ve smyslu doprovázení a odborné přípravy na samotné pěstounství (viz z. č. 359/1999Sb., o SPOD, ve znění pozdějších předpisů). V některých případech je totiž chování dítěte těžko výchovně ovlivnitelné (genetické předpoklady, disharmonický vývoj osobnosti u dítěte ve smyslu psychopatie), což má za následek, že pěstouni při sebevětší snaze a podpoře odborníků neuspějí. Právě tyto děti tvoří nezanedbatelnou část klientů ústavní péče a v souvislosti s deklarovaným rušením těchto zařízení je slibována podpora a rozvoj terapeutických pěstounských rodin, aniž by tato podpora byla jakkoliv specifikována a konkretizována.

Tvůrci práce byly také v Dětském domově ve Zruči n.S. zaznamenány minimálně dva případy, kdy k selhání pěstounské péče došlo z důvodu tlaku okolí, jehož příčinou byla etnická příslušnost osvojených dětí. Pěstouni nebyli na takovou situaci v rámci odborné přípravy připraveni a děti v institucionální péči hodnocené jako bezproblémové skončily zpět v dětském domově. V pěstounské péči by mělo jednoznačně platit, že jejím posláním je zajištění co nejvyšší kvality života pro dítě, nikoliv využití dítěte jako terapeuticko-kompenzačního prostředku pro žadatele.

Subjekty snažící se o zásadní reformu systému náhradní péče operují s číslem 20 000 dětí, které jsou v ústavní výchově. Náhradní rodinná péče by podle nich měla být dostupná pro všechny. Tato idea je ušlechtilá, ale i v kontextu výše uvedených skutečností nereálná. Číslo 20 000 je navíc zavádějící, protože z toho více než polovina dětí, tedy přes 10 000, je umístěna v ústavech sociální péče. Mnohé z těchto dětí jsou natolik závažně zdravotně postižené, že není možné je svěřit do pěstounské péče. Některé postižené děti jsou navíc v ústavu pouze v pracovní dny a rodina se o ně stará doma o víkendech, prázdninách a svátcích, zde tedy plní instituce pouze respidní účel.

I tak je bohužel pravdou, že Česká republika patří mezi země s vysokým počtem dětí umístovaných do institucionální péče. V zařízeních (diagnostické ústavy, dětské domovy se školou, výchovné ústavy, dětské domovy) bylo umístěno k 31. 10. 2007 celkem 7 427 dětí (databáze Ústavu pro informace ve vzdělávání, <http://www.uiv.cz/clanek/705/1538> 28.9.2011).

Souhlasíme s nutností tento systém péče o ohrožené děti a rodiny postupně transformovat. Změny by měly přinést vznik sítě specializovaných zařízení, která jsou využívána v případech, kdy děti nelze ze závažných důvodů umístit do určité formy náhradní rodinné péče nebo v případech, kdy potřebují komplexní (speciálně-pedagogickou, sociálně-pedagogickou, psychologickou, zdravotní) odbornou péči.

Na zřeteli za každých okolností musí zůstat nejlepší zájem dítěte a jeho co nejefektivnější resocializace a integrace. Umístění dítěte v institucionální péči musí být pouze na nezbytně dlouhou dobu a musí současně zaručovat realizaci jeho základních práv. Umístování dětí v zařízeních by mělo být předmětem pravidelné kontroly s ohledem na zájmy dítěte, které jsou hlavním hlediskem při jeho výchově. Postupy, organizace a individuální program rozvoje osobnosti v zařízeních, včetně periodických kontrol relevance umístění, by měly zaručovat

práva dítěte, například základní právo dítěte být vyslyšeno. Jeho názorům by měla být věnována náležitá pozornost a váha v souladu s věkem dítěte a stupněm jeho vyspělosti.

Rodičům musí být poskytnuta co nejúčinnější podpora při sanaci rodiny s ohledem na reintegraci dítěte. Odborná práce s rodinou by měla být směřována k její aktivní participaci na individuálním výchovně vzdělávacím programu dítěte, včetně jeho profesního zaměření. Není-li návrat dítěte do vlastní rodiny možný, je třeba realizovat taková opatření, aby mohlo dojít k jeho seberealizaci a umožnění kontinuity životní cesty, tedy zvolit vhodný model následné péče pro mladého dospělého, který odchází z ústavní výchovy do samostatného života. Jakákoliv kontrolní, výchovná nebo korektivní opatření, realizovaná v rámci institucionální péče, včetně kroků zaměřených k prevenci sociálně patologických jevů, musí vycházet z požadavku zákonosti a pedagogické vhodnosti (Večerka, Holas, Štěchová; 2000).

Současný stav systému péče o ohrožené a znevýhodněné děti tedy z mnoha uvedených důvodů charakterizujeme jako nevyhovující a upozorňujeme zejména na:

- **Roztříštěnost a nekoordinovanost systému** - nejednotné pracovní postupy, řízení, kontrola a financování, odlišné požadavky na personální zajištění a kvalifikaci pracovníků, systém řízení a dohled nad dodržováním práv několika ministerstvy.
- **Nekoordinovanost systému služeb pro ohrožené děti a rodiny** - pokrytí neodpovídající potřebám klientů, absence návaznosti služeb, chybí jednotné standardy péče.
- **Nedostatečnost sítě náhradních rodin** - nedostatky v oblasti kvantitativní, ale hlavně kvalitativní a odborné podpory.
- **Vysoký počet dětí v ústavní péči a jejich nedostatečná podpora při osamostatňování** - nenavazuje následná péče.

Opatření, která by vedla k nápravě spočívají v zásadním zásahu do systému náhradní rodinné i institucionální péče. Důležitým počátečním krokem je zmapování stávající situace a to již z toho důvodu, že v současné době neexistuje ucelený materiál mapující vývoj a současný stav zařízení institucionální péče. Pro přesné naplánování jednotlivých fází změn z hlediska věcného, legislativního a ekonomického je proto nutné vypracovat metodologicky kvalitní analýzy. Je nutné vypracovat a vyhodnotit analýzu systému institucionální sítě služeb (dostupnost, provázanost, komplexnost, flexibilita), analýzu personální (analýza

kvalifikovanosti personálu), analýzu finanční a posouzení kvality péče. Nedílnou součástí těchto hodnocení bude i stanovení možných rizik vztahující se k jednotlivým oblastem. Pro přípravu nových metodik práce pak je důležité vycházet zejména z historického vývoje systému institucionální péče v ČR a objektivně posuzovat a hodnotit mezinárodní zkušenosti před jejich případnou aplikací do našeho systému. *(Členkou skupiny odborníků z Velké Británie, kteří u nás navštívili některé dětské domovy, byla mladá žena, která celé dětství strávila v tamní pěstounské péči. Dle jejího tvrzení do svých osmnácti let vystřídala sedmnáct pěstounských rodin.)*

Dalším logickým krokem je vytvoření komplexní metodické podpory zařízení institucionální péče. Současný systém vztahů mezi zařízeními přímo řízenými ministerstvem a ostatními zřizovateli vykazuje známky nesystematičnosti a nekoordinovaného vedení. Neexistují metodické materiály, které by zajišťovaly komplexní systém fungování a podpory všech příslušných zařízení (diagnostické ústavy, výchovné ústavy, dětské domovy, dětské domovy se školou, střediska výchovné péče). Hodnotící výroční zprávy neobsahují kvalitativní ani kvantitativní informace o výkonu ústavní a ochranné výchovy, o realizovaných metodických aktivitách a nejsou tedy metodologicky hodnotným materiálem pro kvalitativní porovnání. Zpracování těchto materiálů by mělo na základě jasných pravidel probíhat pokud možno srovnatelně v jednotlivých zařízeních a za podpory odborníků.

S výše zmíněným hodnocením souvisí i již zde zmíněné flagrantní vymezení standardů kvality péče, které představují klíčový nástroj pro jednotné nastavení podmínek v zařízeních tak, aby byla naplňována práva dětí vyrůstajících v systému institucionální péče a zvýšila se kvalita poskytovaných služeb. Například v současném systému sociálních služeb k vytvoření Standardů kvality sociálních služeb napomáhá nastavovat i kontrolovat kvalitu života lidí v pobytových zařízeních sociálních služeb zákon č. 108/2005 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů. V ČR existují i další unikátní systémy standardizace a hodnocení kvality péče (např. Standardy kvality péče o drogově závislé, Standardy kvality primární protidrogové prevence a systémy hodnocení kvality péče ve zdravotnictví). Na vytváření standardů péče v zařízeních se musí podílet multidisciplinární tým odborníků.

Domníváme se, že v obecné rovině je zásadním opatřením zejména snížení počtu dětí dlouhodobě umístěných ve všech typech ústavní péče, posílení preventivní činnosti s ohroženými dětmi a jejich rodinami a podpora rozvoje a dostupnosti souvisejících služeb, včetně razantního navýšení počtu kvalifikovaných pracovníků. S těmito opatřeními souvisí

i nutnost vytvoření sítě specializovaných ambulantních zařízení s těžištěm v profesionální péči orientované na potřeby dítěte a práci s celým rodinným systémem.

Směrem k institucionální péči pak považujeme za nezbytné zkvalitnění vzdělávání a proškolení pracovníků těchto zařízení, v neposlední řadě pak transformace, diferenciací a specializací náhradní výchovné péče jako pomoc dětem, u nichž je umístění do zařízení nejlepším nebo jediným reálným možným řešením jejich situace.

Pro klienty systému je nezbytné především:

- **Zajistit dostupnost a návaznost všech potřebných služeb a informací.** Ty by měly být poskytovány bez zbytečných průtahů, místně, časově, odborně, za předpokladu kulturně-sociální senzitivity, ochrany osobních dat a v režimu nízkoprahovosti u preventivních a ambulantních služeb.
- **Zavádět do systému efektivní a inovativní postupy,** které budou zvyšovat úroveň profesionality poskytované péče: vzdělávání, psychoterapeutické výcviky a postupy, komunitní systém péče, zavádění nových diagnostických metod, supervize.
- **Zabezpečovat potřeby dětí a zvyšovat kvalitu života** v rámci multidisciplinární péče o ohrožené děti umístěné v náhradní výchovné péči ve školských zařízeních pro výkon ústavní výchovy nebo ochranné výchovy a v oblasti preventivně-výchovné péče.
- **Zvyšovat profesionalitu pracovníků i pěstounů** tak, aby splňovali nároky dobré praxe podložené výzkumem, tj. musí uplatňovat individuální přístup k dětem/klientům v kontextu biologického, psychologického, pedagogického, psychoterapeutického a sociálního modelu péče, s ohledem na jejich potřeby.

V oblasti náhradní výchovy je také často uváděna **destigmatizace**, tedy zohlednění ochrany dětí, klientů a rodin před negativním označováním v průběhu diagnostické, preventivní, výchovné, terapeutické a následné péče. S tímto principem souvisí vymezení moderní terminologie a transparentnost institucionální výchovy a dalších intervencí, včetně humanizace resocializační péče.

V neposlední řadě je nutné dbát na **komplexnost**, která musí být zjištěna na základě individuální situace a potřeb dětí, klientů a musí integrovat veškeré speciálně a sociálně edukativní, specifické léčebné, terapeutické a preventivní postupy včetně sociální práce, jejichž efektivita je dostatečně podložena poznatky z praxe a výzkumů.

Oblast náhradní výchovy je zásadním tématem z pohledu sociálního i kulturního. Jestliže se úroveň společnosti posuzuje podle toho, jak se dokáže postarat o své nejslabší, zde to platí dvojnásob. Náklady a úsilí vložené do dětí se společnosti totiž nejen vrací, ale jsou jejich prostřednictvím kumulovány a zhodnocovány.

Na základě zde zpracovaných informací se proto domníváme, že než bude přistoupeno k avizovaným změnám systému náhradní péče, je zapotřebí nejprve stabilizovat a analyzovat jeho současný stav. Je zřejmé, že se systém institucionální péče stále vyvíjí a determinace rozvoje osobnosti dítěte ústavní výchovou dosud nebyla jednoznačně klasifikována (pokud je to vůbec objektivně možné) a i odborníci připouštějí její další možnou optimalizaci. Vzhledem k popsáním změnám v rodinných vztazích, fungování rodiny a platným formálním regulativům chování, je zapotřebí všechny kroky vedoucí k úpravám a změnám tohoto systému pečlivě zvážit, aby byly skutečně jen ve prospěch a blaho dětí.

RESUMÉ

Tvůrci se v textu diplomové práce zaměřili na popis a hodnocení stavu náhradní rodinné a institucionální péče a práv dětí v této péči z pohledu sociální pedagogiky. Institut náhradní péče pak byl hodnocen zejména ve vztahu ke zdravému rodinnému prostředí a v souvislostech vědeckých výzkumů, zpracovaných především českými odborníky na danou problematiku.

V práci jsou zmíněna i rizika a sociálně patologické jevy, vyskytující se v rodinné péči i v náhradní výchově. Uvedena pak jsou i některá ustanovení legislativy, upravující postup fyzických a právnických osob v rámci náhradní péče, která tvůrci práce považují za nejzásadnější.

Praktická část pojednává o dvou významných výzkumech a to „*Pozdní následky psychické deprivace a subdeprivace*“, prof. Matějčka a „*Hodnocení systému péče o ohrožené děti*“, MVČR, MŠMT. Vzhledem k tomu, že závěry těchto výzkumů jsou velmi často použity jako argumenty v odborné diskusi o náhradní péči a právech dětí, zaměřili se tvůrci práce na hodnocení závěrů výzkumů v kontextu moderní doby, kulturního a společenského vývoje a změn v hodnotovém systému.

Vzhledem k šíři tématu nepostihuje práce problematiku komplexně, jedná se převážně o shrnutí informací a identifikaci nejzávažnějších nedostatků ve fungování systému a o návrh možných řešení a postupů při poskytování a zajišťování skutečně efektivní náhradní výchovy.

Na základě tohoto přehledu a uvedení jednotlivých kompetencí tvůrci práce zkonstatovali koncepční roztržitost odpovědných státních orgánů a soukromých subjektů, absenci systémové státní politiky a legislativní úpravy při zajištění péče o tyto znevýhodněné děti.

RESUMÉ

The authors of the diploma thesis focus on the description and assessment of the status of substitute family and institutional care as well as the rights of children in this system from the point of view of social pedagogy. The institute of substitute care was assessed primarily in relation to healthy family environment and in the context of scientific researches carried out especially by Czech specialists.

The thesis also mentions risks and sociopathological phenomena in family care as well as substitute care. The authors also state the most important legislation which regulates the procedures of individuals and institutions within the substitute care system.

The practical part of the thesis deals with two significant researches – firstly, “*Late consequences of mental deprivation and subdeprivation*” by prof. Matějček and “*Evaluation of the endangered child care system*” of the Ministry of the Interior, Ministry of Education. Since the conclusions of these researches are frequently being quoted in the expert discussion in the field of substitute care and rights of children, the authors of the thesis focus on the evaluation of the conclusions of these researches in the context of modern time, cultural and social development and changes in the value system.

Considering the topic range, the thesis does not cover it completely. Mostly, it is a summary of information and the identification of the most significant flaws in the system functioning as well as a suggestion of possible solutions and procedures in the provision of really efficient substitute child care.

Based on this overview and the introduction of the specific competencies the authors noted a conceptual fragmentation of the responsible state authorities and private subjects, absence of systematic state policy and appropriate legislation related to the provision of care for these disadvantaged children.

ANOTACE

BEZDĚK, MARTIN: „*Současné problémy náhradní péče a situace českých dětí a jejich práv*“. Diplomová práce, Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, IMS Brno 2012, 128 stran.

V diplomové práci jsou uvedeny a hodnoceny základní právní nástroje a sociální mechanismy participující na náhradní výchově znevýhodněných dětí a to z pohledu sociální pedagogiky. Tvůrci této práce se pokusili o objektivní hodnocení a návrh možných vylepšení systému včetně koncepčních změn v řešení problematiky.

Klíčová slova: náhradní výchova, pěstounská péče, institucionální péče, práva dětí, zdravé rodinné prostředí, deprivace, subdeprivace, syndrom CAN, znevýhodněné děti, sociální kompetence, harmonický rozvoj osobnosti, multioborová terapie, stereotypy, začlenění do společnosti, korekce, prevence.

ANNOTATION

BEZDĚK, MARTIN: „*Contemporary issues of substitute child care and the situation of Czech children and their rights*“. Diploma thesis, Tomáš Baťa University in Zlín, IMS Brno 2012, 128 pages.

The diploma thesis summarizes and assesses the basic legal and social mechanisms participating in the substitute care for disadvantaged children from the point of view of social pedagogy. The authors attempt to evaluate the system objectively and present a proposal of possible improvement including conceptual changes.

Key words: substitute care, foster care, institutional care; rights of children, healthy family environment, deprivation, subdeprivation, CAN syndrome, disadvantaged children, social competence, harmonious personality development, multidisciplinary therapy, stereotypes, integration into society, integration, correction, prevention.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

1. BETTNEROVÁ, B., LEWOVÁ, A., *Odvaha žít svůj život*. Hradec Králové: Konfrontace, 1995. ISBN 80-901773-2-8.
2. BETTNER, P., HAVIGEROVÁ, J., JANIŠOVÁ, I., LANGHANSOVÁ, H., *Děti z ústavů! Liga lidských práv*, 2007. ISBN 80-903473-4-2.
3. BUBLEOVÁ, V., KOVAŘÍK, J., *Kriminalita jako následek psychické deprivace*. Praha 2004. ISBN 80-2470548-6.
4. BUBLEOVÁ, V., VRÁNOVÁ, L., FRANTÍKOVÁ, J., *Základní informace o náhradní rodinné péči*. Praha: Středisko náhradní rodinné péče o.s. 2011. ISBN 80-87455-01-2.
5. ČÁP, J., *Psychologie výchovy a vyučování*. Praha: Karolinum, 1997. ISBN 80-7066-534-3.
6. ČÁP, J., MAREŠ, J., *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-46-3-X.
7. DUNOVSKÝ, J. et, *Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě*. Praha: Grada Publishing, 1995. ISBN 80-7169-192-5.
8. ERIKSON, E. H., *Osm věků člověka*. Praha: Propsy, 1996. ISBN 80-7229-042-8.
9. FISCHER, S., ŠKODA, J., *Sociální patologie*. Praha: Grada Publishing, a.s., 2009. ISBN 978-80-247-2781-X.
10. HELUS, Z., *Dítě v osobnostním pojetí*. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-888-0.
11. HELUS, Z., *Dítě v osobnostním pojetí*. 2. vydání, Praha: Portál, 2009. ISBN 80-7367-628-5.
12. HRDLIČKOVÁ, V., PÁVKOVÁ, J., *Výchovně vzdělávací práce v dětských domovech*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987. ISBN 14-554-87.
13. HRUŠÁKOVÁ, M., KRÁLÍČKOVÁ, Z., *České rodinné právo*. Brno: Masarykova universita, 2009. ISBN 80-86535-00-2.
14. JAKOUBEK, M., HIRT, T., *Romové: Kulturologické etudy*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2004. ISBN 80-86473-83-4.
15. JEDLIČKA, R., a kol., *Děti a mládež v obtížných životních situacích*. Praha: Themis, 2004. ISBN 80-7312-038-0.

16. JOHNOVÁ, M. *Standardy kvalit sociálních služeb*. Praha: MPSV, 2002. ISBN 8086552-23-3.
17. KEJDOVÁ, M., VAŇKOVÁ, Z., *Právo a sociální politika*. IMS Brno, 2007.
18. KERN, H., a kol., *Přehled psychologie*. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-426-5.
19. KOLUCHOVÁ, M., *Psychický vývoj dětí v pěstounské péči*. Praha: MPSV, 1992. ISBN 80-85529-01-7.
20. KOVAŘÍK, J., *Náhradní rodinná péče v praxi*. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-957-7.
21. KRAUZ, B., *Teorie výchovy*. IMS Brno, 2006.
22. KRAUZ, B., SÝKORA, P., *Sociální pedagogika I*. IMS Brno, 2009.
23. KRAUS, B., *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-73673-83-3.
24. LANGMEIER, J. a MATĚJČEK, Z., *Psychická deprivace*. Praha: Avicenum, 1974. ISBN 08-049-74.
25. MATĚJČEK, Z. a LANGMEIER, J., *Počátky našeho duševního života*. Praha: Panorama, 1986.
26. MATĚJČEK, Z., *Duševní vývoj dětí v našich dětských domovech*. Kandidátská disertační práce. Praha, 1969.
27. MATĚJČEK, Z., *Co řekneme osvojenému dítěti?* Praha: Práce, 1986.
28. MATĚJČEK, Z., *Po dobrém nebo po zlém*. Praha: Portál, 1994-1. ISBN 80-7178-486-9.
29. MATĚJČEK, Z. *Co děti nejvíc potřebují*. Praha: Portál, 1994-2. ISBN 80-7178-853-8.
30. MATĚJČEK, Z., POKORNÁ, M., *Radosti a strasti: předškolní věk, mladší školní věk, starší školní věk*. Jinočany: HaH, 1998. ISBN 80-86022-21-8.
31. MATĚJČEK, Z., *Náhradní rodinná péče*. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-304-8.
32. MATĚJČEK, Z., a kol. *Náhradní rodinná péče: průvodce pro odborníky, osvojitele a pěstouny*. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-304-8.
33. MATĚJČEK, Z., *Škola rodičů*. Praha: Maxdorf, 2000. ISBN 80-85912-29-5.
34. MATĚJČEK, Z., KOLUCHOVÁ, J., BUBLEOVÁ, V., KOVAŘÍK, J., BENEŠOVÁ, L., *Osvojení a pěstounská péče*. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-637-3.

35. MATĚJČEK, Z., BUBLEOVÁ, V., KOVAŘÍK, J., *Pozdní následky psychické deprivace a subdeprivace*. Praha: Psychiatrické centrum, 1997.
ISBN 80-85121-89-1.
36. MATOUŠEK, O., PAZLAROVÁ, H., *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny v kontextu plánování péče*. Praha: Portál, 2010. ISBN 80-7367-739-8.
37. MATOUŠEK, O., kol., *Situační analýza systému následné péče v České republice*. Praha, 2009. ISBN 80-254-4799-4.
38. MÜHLPACHR, P., *Vývoj ústavní péče*. Brno: OC Print Šlapanice 2001.
ISBN 80-210-2512-3.
39. NOVOTNÁ, V., PRŮŠOVÁ, L., *K vybraným otázkám osvojování dětí*. Praha: Linde, 2007. ISBN 80-86131-56-4.
40. PIAGET, J. a INHELDEROVÁ, B., *Psychologie dítěte*, 2. vydání. Praha: Portál, 1997. ISBN 80-7178-407-9.
41. ŘÍČAN, P., *S Romy žít budeme - jde o to jak*. Praha: Portál, 1998.
ISBN 80-7178-250-5.
42. ŘÍČAN, P., *Cesta životem*. Praha: Pyramida, 1990. ISBN 80-7038-078-0.
43. SEKOT, A., *Sociologie v kostce*. Brno: Paido, 2006. ISBN 80-73-15-126-X.
44. SOBOTKOVÁ, I., *Pěstounské rodiny a jejich fungování a odolnost*. Praha: Boom tisk, 2000. ISBN 80-86552-62-4.
45. VÁGNEROVÁ, M., *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 1999.
ISBN 80-7178-678-0.
46. VÁGNEROVÁ, M., *Psychopatologie pro pomáhající profese*, 2. vydání. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-802-3.
47. VÁGNEROVÁ, M., *Základy psychologie*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 8024608413.
48. VÁGNEROVÁ, M., *Vývojová psychologie*. Praha: Portál, 2000.
ISBN 80-7178-308-0.
49. VEČERKA, K., HOLAS, J., ŠTĚCHOVÁ, M., *Problémové děti ve školských výchovných zařízeních*. Praha: KNOK, 2000.
ISBN 80-86535-00-2.
50. VOCILKA, M., *Dětské domovy v České republice*. Praha: AULA, 1999.
ISBN 80-902667-6-2.

51. ZIEGLEROVÁ, R., *Příčina umístování dětí v dětském domově internátního typu a jejich následná resocializace*. Praha: Ped.f. UK, Diplomová práce, 1997.
52. Zpráva Výboru pro lidská práva při OSN ze dne 27.8.2001 CCPR/CO/72/CZE.

Literatura časopisecká:

1. ŠLESINGEROVÁ, K., *Mladí lidé odcházející z dětských domovů 1. a 2. Náhradní rodinná péče*. 2004, č. 2 s.34-35, č. 3 s. 33-35.
2. VOTRUBOVÁ, A., *Dětský domov nezrušíme*. INSTINKT č. 5/IX, 4.února 2010, Mediacop, s.r.o. s.16-19. ISSN 1213-774X.

Internetové zdroje:

1. <http://www.sos-vesnicky.cz/res/data/002/000489.pdf>, 11. 11. 2011.
2. <http://anv.cz/odborne/147-osobnost-deti-umistenychv-detskych-domovech-z-pohledu-vybranych-vyzkumu-a-ustavni-vychova-v-cislech>, 29. 12. 2011.
3. <http://www.varianty.cz/download/doc/books/24.pdf>, 23. 11. 2011.
4. Mezinárodní úmluva o odstranění všech forem rasové diskriminace OSN, <http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/umluva-ras.diskriminace.pdf>, 28. 1. 2012.
5. <http://web.mvcr.cz/archiv2008/dokument/2007/prevence/mladez1016.html>, 28. 12. 2011.
6. <http://anv.cz/odborne/147-osobnost-deti-umistenychv-detskych-domovech-z-pohledu-vybranych-vyzkumu-a-ustavni-vychova-v-cislech>, 29. 12. 2011.
7. <http://www.sos-vesnicky.cz/nase-cinnost/sos-detske-vesnicky/>, 24. 10. 2011.
8. http://www.nahradnirodina.cz/files/File/rom_deti_zijici_mimo_rodinu.pdf, 10. 1. 2012.
9. LIGA LIDSKÝCH PRÁV. Děti z ústavů! Praha: Liga lidských práv, 2007. http://www.llp.cz/files/file/deti_z_ustavu.pdf, 2. 2. 2012.
10. http://ochrancedev.omegadesign.cz/fileadmin/user_upload/ochrana_osob/2007/2007_vyhovne-ustavy.pdf, 27. 11. 2011.
11. Svobodová, M. a Vrtbovská, P., Zpráva o stávajícím stavu náhradní výchovné péče o děti a mládež bez rodinného zázemí v ČR. <http://www.varianty.cz/downbad/doc/books/24.pdf>, 11. 10. 2011.
12. DVOŘÁK, J., Systém náhradní výchovy. http://vzd.cz/sites/default/files/System_nahradni_vychovy.pdf, 4. 2. 2012.

13. Transformace a sjednocení systému péče o ohrožené děti - tisková zpráva MPSV. Praha: MPSV, 2009. <http://www.mpsv.cz/files/clanky/6953/30042009.pdf>, 8.8.2011.
14. KLIMEŠ, J., Budování identity dítěte. Praha: Příručka organizace Rozum a cit, T. A. Print, 2008, dostupné na: http://pestounskapece.cz/aktuality/Prirucka_Id.pdf.
15. KOVAŘÍK, J., PAZLAROVÁ, H., BUBLEOVÁ, V., Práva ohrožených a znevýhodněných dětí. Praha: 2003, dostupné na: http://www.ceskaghetta.cz/download/stav_systemu_nahradni_pece.pdf.

Legislativní normy:

1. Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů.
2. Zákon č. 20/1966 Sb., o péči o zdraví lidu, ve znění pozdějších předpisů.
3. Zákon č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení, ve znění pozdějších předpisů.
4. Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů.
5. Zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů.
6. Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů.
7. Zákon č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi, ve znění pozdějších předpisů.
8. Vyhláška 438/2006 Sb., kterou se upravují podrobnosti výkonu ústavní výchovy a ochranné výchovy ve školských zařízeních.

PŘÍLOHY

Příloha č.1.

Právní předpisy upravující náhradní rodinnou péči a předpisy související

Náhradní rodinná péče je upravena:

1. Zákonem č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů.
2. Zákonem č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů.
3. Usnesení Předsednictva ČNR č. 2/1993 Sb., o vyhlášení Listiny základních práv a svobod.
4. Zákonem č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů.
5. Zákonem č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů.

Z dalších významných právních norem, které upravují také situace rodin s dětmi přijatými do náhradní rodinné péče, uvádíme:

1. Dávky pěstounské péče upravuje zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, ve znění pozdějších předpisů.
2. Částky životního minima, z nichž se vychází při výpočtu dávek pěstounské péče, upravuje zákon č. 110/2006 Sb., o životním a existenčním minimu, ve znění pozdějších předpisů.
3. Peněžitou pomoc v mateřství, upravuje zákon č. 187/1006 Sb., o nemocenském pojištění, ve znění pozdějších předpisů.
4. Příspěvek na živobytí, doplatek na bydlení a mimořádnou okamžitou omoc, upravuje zákon č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi, ve znění pozdějších předpisů.
5. Příspěvek na péči (pro osoby závislé na péči z důvodu zdravotního handicapu) upravuje zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů.
6. Zápočet péče pro účely důchodového pojištění, upravuje zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, ve znění pozdějších předpisů.
7. Zákon č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení, ve znění pozdějších předpisů.

8. Zákon 114/1988 Sb., o působnosti orgánů ČR v sociálním zabezpečení, ve znění pozdějších předpisů
9. Vyhláška Ministerstva práce a sociálních věcí České republiky č. 182/1991 Sb., kterou se provádí zákon o sociálním zabezpečení, ve znění pozdějších předpisů
10. Zákon č. 582/1991 Sb., o organizaci a provádění sociálního zabezpečení, ve znění pozdějších předpisů.

Další důležité předpisy:

1. Zákon č. 301/2000 Sb., o matrikách, jménu, příjmení, ve znění pozdějších předpisů.
2. Zákon č. 500/2004 Sb., o správním řízení, ve znění pozdějších předpisů.
3. Zákon č. 133/2000 Sb., o evidenci obyvatel a rodných číslech, ve znění pozdějších předpisů.
4. Zákoník práce č. 262/2006 Sb., ve znění pozdějších předpisů.
5. Zákon č. 97/1963 Sb., o mezinárodním právu soukromém a procesním, ve znění pozdějších předpisů.
6. Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, ve znění pozdějších předpisů.
7. Zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád), ve znění pozdějších předpisů.
8. Zákon č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže.
9. Zákon č. 200/1990 Sb., o přestupcích, ve znění pozdějších předpisů.
10. Zákon č. 325/1999 Sb., o azylu a o změně zákona č. 283/1991 Sb., o Policii ČR, ve znění pozdějších předpisů.
11. Zákon č. 326/1999 Sb., o pobytu cizinců na území ČR a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů.
12. Zákon č. 221/2003 Sb., o dočasné ochraně.
13. Zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů.
14. Zákon č. 379/2005 Sb., o opatřeních k ochraně před škodami působenými tabákovými výrobky, alkoholem a jinými návykovými látkami a o změně souvisejících zákonů.
15. Zákon č. 202/1990 Sb., o loteriích a jiných podobných hrách, ve znění pozdějších předpisů.

16. Zákon č. 273/2008 Sb., o Policii České republiky.
17. Instrukce MPSV č. j. 21-12242/2000 ze dne 15.3. 2000, kterou se stanoví rozsah evidence dětí a obsah spisové dokumentace o dětech, vedené orgány sociálně-právní ochraně dětí a obsah spisové dokumentace o žadatelích o osvojení a o svěřeni do pěstounské péče.
18. Instrukce č.j. 142/2007-Org. ze dne 5. 4. 2007, kterou se upravuje postup při výkonu soudních rozhodnutí o výchově nezletilých dětí.

Mezinárodní smlouvy, předpisy ES a doporučení

1. Sdělení č. 104/1991 Sb., o Úmluvě o právech dítěte.
2. Sdělení č. 45/2003 Sb.m.s., o přijetí Opčního protokolu k Úmluvě o právech dítěte o zapojování dětí do ozbrojených konfliktů.
3. Sdělení č. 209/1993 Sb., o sjednání Smlouvy mezi Českou republikou a Slovenskou republikou o právní pomoci poskytované justičními orgány a o úpravě některých právních vztahů v občanských a trestních věcech.
4. Sdělení č. 34/1998 Sb., o Úmluvě o občanskoprávních aspektech mezinárodních únosů dětí.
5. Sdělení č. 43/2000 Sb., o Úmluvě o ochraně dětí a spolupráci při mezinárodním osvojení.
6. Sdělení č.132/2000 Sb.m.s., o Evropské úmluvě o osvojení.
7. Sdělení č. 66/2000 Sb.m.s., o Evropské úmluvě o uznávání a výkonu rozhodnutí o výchově dětí a obnovení výchovy dětí.
8. Sdělení č. 47/2001 Sb.m.s., o přijetí Evropské úmluvy o právním postavení dětí narozených mimo manželství.
9. Sdělení č. 54/2001 Sb.m.s., o přijetí Evropské úmluvy o výkonu práv dětí.
10. Sdělení č. 141/2001 Sb.m.s., o přijetí Úmluvy o pravomoci orgánů, použitelném právu, uznávání, výkonu a spolupráci ve věcech rodičovské zodpovědnosti a opatření k ochraně dětí.
11. Sdělení č. 90/2002 Sb.m.s., o přijetí Úmluvy o zákazu a okamžitých opatřeních k odstranění nejhorších forem dětské práce (Úmluva č.182).
12. Sdělení č. 91/2005 Sb.m.s., o sjednání Úmluvy o styku s dětmi.
13. Vyhláška č. 33/1959 Sb., o Úmluvě o vymáhání výživného v cizině.

14. Vyhláška č. 132/1976 Sb., o Úmluvě o uznávání a výkonu rozhodnutí o vyživovací povinnosti.
15. Sdělení č. 209/1992 Sb., o Úmluvě o ochraně lidských práv a základních svobod.
16. Nařízení Rady (ES) č. 2201/2003 ze dne 27. 11. 2003 o příslušnosti a uznávání a výkonu rozhodnutí ve věcech manželských a ve věcech rodičovské zodpovědnosti a o zrušení nařízení (ES) č. 1347/2000.
17. Rezoluce Rady Evropské unie z 26.6.1997 o nedoprovázených nezletilcích, kteří jsou příslušníky třetích zemí (97/ C 221/03).
18. Doporučení RE 4 (1984) o rodičovské zodpovědnosti.
19. Doporučení RE 6 (1987) o pěstounských rodinách.
20. Doporučení RE 2 (1993) o medikosociálních aspektech zneužívaných dětí.
21. Doporučení RE 1286 (1996) o Evropské strategii pro děti.

Příloha č.2

Kontrola systému náhradní péče

1. Česká školní inspekce

ČŠI ČR provádí hodnocení vzdělávání ve školských zařízeních. Je zřízena od 1.1.2005 jako správní úřad s celorepublikovou působností. V rámci své činnosti shromažďuje a analyzuje informace o vzdělávání a činnosti škol a školských zařízení, detekuje a hodnotí podmínky, průběh a výsledky vzdělávání, naplňování školního vzdělávacího programu. Vykonává státní kontrolu nad dodržováním právních předpisů a veřejnoprávní kontrolu využívání přidělovaných finančních prostředků ze státního rozpočtu (www.csicr.cz).

2. Vnitroresortní kontrola

Vykonává odbor kontroly a dozoru jednotlivých ministerstev. Jedná se především o interní audity, vyřizování stížností, oznámení a podnětů týkajících se jednotlivých složek systému náhradní výchovy, které spadají do jejich kompetence.

3. OSPOD

Orgán sociálně-právní ochrany (obecní úřad obce s rozšířenou působností) má zákonem uloženou povinnost sledovat dodržování práv dítěte ve všech školských zařízeních pro výkon ústavní a ochranné výchovy, v zařízeních sociální péče, zvláštních dětských zdravotních zařízeních i v obdobných zařízeních, umožňuje-li zvláštní právní předpis, aby byly zřízeny právníckými nebo fyzickými osobami.

Sledován je zejména psychosomatický rozvoj, ověřovány důvody pro pobyt dítěte v ústavním zařízení, zjišťován vývoj vztahů mezi dětmi a jejich rodiči. Pověřený zaměstnanec obce s rozšířenou působností je povinen nejméně jednou za 3 měsíce navštívit dítě umístěné v zařízení a také ve stejném intervalu navštívit jeho rodiče. Je oprávněn hovořit s dítětem bez přítomnosti dalších osob a má právo nahlížet do dokumentace, kterou zařízení vede o dítěti. Tyto oprávnění se vztahují i na pověřené zaměstnance kraje či ministerstva (z. č. 359/1999 Sb., OSPOD, ve znění pozdějších předpisů).

4. Státní zastupitelství

Státnímu zastupitelství je zákonem uložena povinnost vykonávat dozor v místech, kde se ústavní nebo ochranná výchova provádí. Státní zástupce provádí dozor nad dodržováním právních předpisů.

S touto činností se pojí oprávnění vstupovat v jakoukoli dobu do zařízení ústavní nebo ochranné výchovy, nahlížet do jejich dokumentace, hovořit s dětmi bez přítomnosti jiných osob, žádat od zaměstnanců zařízení potřebná vysvětlení, podávat soudu návrhy na zrušení nařízené ústavní nebo uložené ochranné výchovy, prověřovat rozhodnutí a postupy ředitele zařízení, vydávat příkazy k dodržování předpisů platných pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy, nařizovat bezodkladné propuštění nezákonně umístěného dítěte.

Zařízení je povinno příkazy státního zástupce bez odkladu provést (z. č.109/2002 Sb., o výkonu ústavní a ochranné výchovy ve školských zařízeních ve znění pozdějších předpisů).

5. Rodiče dětí

Pokud rodiče nejsou rozhodnutím soudu zbaveni či omezeni ve svých rodičovských právech, zůstávají pro dítě zákonnými zástupci, a to i v případech umístění dítěte do zařízení ústavní nebo ochranné výchovy.

6. Veřejný ochránce práv

Institut veřejného ochránce práv ustanovil zákon č. 349/1999Sb., o veřejném ochránci práv ve znění dalších předpisů. Přispívá k ochraně osob před nezákonným či nevhodným jednáním úřadů a dalších institucí. Jeho působnost se tedy vztahuje i na zařízení ústavní a ochranné výchovy. Zákon mimo jiné veřejnému ochránci práv také ukládá, aby systematicky navštěvoval místa, kde se nacházejí nebo mohou nacházet osoby omezené na svobodě veřejnou mocí či v důsledku závislosti na poskytované péči, a to s cílem posílit ochranu těchto osob před nelidským zacházením, mučením, ponižujícím zacházením nebo trestáním a jiným špatným zacházením. Mezi zařízení vyjmenované zákonem č. 349/99Sb., patří také zařízení ochranné nebo ústavní výchovy, ústavy sociální péče, zvláštní zdravotnická zařízení a zařízení orgánů sociálně-právní ochrany dětí (viz například

http://ochrancedev.omegadesign.cz/fileadmin/user_upload/ochrana_osob/2007/2007_vychovne-ustavy.pdf; http://vzd.cz/sites/default/files/System_nahradni_vychovy.pdf, 4. 2. 2012).

Příloha č.3

Instituce a organizace odpovědné za náhradní rodinnou péči a jejich strategie

Nositel odpovědnosti	Hlavní odpovědnost	Překážky v naplňování odpovědnosti
Vláda	Realizace soc. politiky, změny v legislativě. Formulace metodiky, kontrola. Zřizování některých ústavních zařízení. Meziresortní spolupráce.	Neexistují programy neinstitutonální péče, komplexí program pro romskou menšinu. Omezení financování nestátních zařízení. Roztříštěnost kompetencí. Nedostatečná podpora mladých lidí opouštějících ústavní výchovu, nedostatečná prevence v rodinách.
Samospráva	Zřizuje a registruje služby. Kontrolní orgán.	Dosud amatérský přístup, nedostatečný počet odborníků, neexistuje systém dodatečného vzdělávání zainteresovaných. Nedůvěra vůči neústavní výchově, neochota spolupráce s jinými subjekty. Chybí sociální byty pro mladé odcházející z ústavní péče, chybí služby pro péči o ohrožené rodiny.
Soudy	Rozhodování o umístění dětí do náhradní péče.	Dosud nejsou alternativy k ústavní péči, potíže při specializaci na rodinné právo.
Státní ústavní zařízení	Dlouhodobá péče o mládež, příprava do samostatného života.	Stále ještě silný vliv tradiční ústavní výchovy. Obavy, nedostatek kompetencí, překážky ve spolupráci s biologickou rodinou. Koncentrace na materiální podmínky života dětí, nedostatek kompetencí pro účinnou výchovnou péči.
Občanská společnost	Poskytování služeb a pomoci.	Malá kapacita, omezený rozsah působnosti. Způsob a principy financování neumožňují dlouhodobé plánování, omezují rozsah samotných služeb.
Biologická rodina	Udržování pout s dítětem v náhradní péči. Konsolidace rodinné situace pro úspěšný návrat dítěte.	Chybí dlouhodobá praxe, tedy i zkušenosti. Na základě negativních zkušeností, neochota ke spolupráci ze strany instituce obecně. Mnohdy se v rodinách opakuje sociální selhání a tím dochází k druhotné deprivaci dítěte. Stále častější zneužívání dětí po ukončení ústavní výchovy.
Náhradní rodina	Péče o dítě, příprava do samostatného života	Nedostatečná podpora státem, samosprávou. Velmi citlivá problematika, přijímání romských dětí. Není rozvinut systém krátkodobé, či specializované péče.
Děti a mládež v péči	Sebereflexe, uvědomění vlastních práv a povinností.	Vědomí o vlastních právech stoupá, zaostává zažití vlastních povinností.
Mezinárodní organizace	Podpora národních organizací, kontrola z „vnějšku“.	Zpětná vazba Výboru pro práva dítěte při OSN, při hodnocení republikové zprávy. Zpráva UNICEF zaměřená na participaci dětí na životě společnosti.
Školy	Zajistit rovné příležitosti ke vzdělání.	Podceňování významu vzdělání Romů. Nedostatečné uspokojování potřeb dětí s problémy, absence odborníků a specialistů na výchovné prostředí.